

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ
MOLLA ALİ EL-KÂRÎ'NİN “ENVÂRU'L-
KUR'ÂN VE ESRÂRU'L-FURKÂN” TEFSİRİNDE
KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Mehmet KILIÇ

2502170372

Tez Danışmanı
Prof. Dr. ABDULLAH EMİN ÇİMEN

İSTANBUL-2023

ÖZ

MOLLA ALİ EL-KÂRÎ'NİN *ENVÂRU'L-KUR'ÂN VE ESRÂRU'L-FURKÂN* TEFSİRİNDE KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Mehmet KILIÇ

İslâmî ilimler, esas itibariyle birbiriyle iç içedir. Bir İslâmî ilmi, diğerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. “*Molla Ali el-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*” adını taşıyan bu çalışma da bu yönüyle interdisipliner bir araştırma mahiyetindedir. Zira bu inceleme, bir yönüyle kendisine vahyolunduğu andan itibaren bugüne kadar Kur'ân-ı Kerîm'in hem okunuş hem de yazım yoluyla muhafazasını hedefleyen kıraate, diğer taraftan da Kur'ân-ı Kerîm'in manasını açıklamayı gaye edinmiş tefsire yöneliktir. Son dönemlerde kıraat ilmine karşı nedeni pek belli olmayan bazı olumsuz tavırlar söz konusudur. Böyle bir yaklaşım da hâlihazırda yapılan çalışmalarda kıraatin, başta tefsir olmak üzere diğer İslâmî ilimlere sağlayacağı katkıyı engellemektedir. Hâlbuki kıraat ilmi, dün olduğu gibi bugün de bu ilimlere düşünce ve fikir üretmeleri konusunda çokça imkân sunabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda müteahhirîn dönem bir din bilgini olan Molla Ali el-Kârî'ye de değinmek gerekir. Zira o hem kıraat hem de tefsirde söz sahibi bir âlimdir. Özellikle onun tefsir alanında kaleme aldığı *Envâru'l-Kur'ân ve Esraru'l-Furkan* adlı eseri kıraat açısından incelenmesi önem arz etmektedir. İş bu çalışmada Ali el-Kârî'nin, tefsirinde kıraat ilmine yaklaşımı; kıraat ilminin temel prensipleri (usûl), edâ keyfiyeti ve kıraat farklılıkları (ferş) açısından tahlil ve tespiti, akabinde âyetleri tefsir ederken kıraat vecihlerini nasıl kullandığına yönelik kıraat-anlam ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, el-Kârî, Mana, İhtilaf.

ABSTRACT

MULLĀ ALĪ EL-QĀRĪ'S APPROACH TO QIRĀ'ĀT IN HIS TAFSĪR *ANVĀR AL-QUR'ĀN* AND *ASRĀR AL-FURQĀN*

Mehmet KILIÇ

Islamic sciences are essentially interrelated. It is not possible to think of an Islamic science independently of another Islamic science. This study, which is named “Mullā Alī al-Qārī’s Approach to Qirā’āt in his tafsīr *Anvār al-Qur’ān* and *Asrār al-Furqān*”, is an interdisciplinary study with this aspect. Because, on one side of our work, there is the science of qirā’āt, which aims to preserve the Qur’ān from the moment it was revealed to it, through both reading and writing, and on the other side, the science of tafsīr, which aims to explain the meaning of the Qur’ān. Although this is the case, there has been a negative attitude towards the science of qirā’āt, the reason for which is unclear, especially in recent times. Such an approach prevents the contribution of qirā’āt to other Islamic sciences, especially tafsīr, in today’s studies. However, the science of qirā’āt has the potential to be instrumental in presenting these sciences with many opportunities to produce thoughts and ideas. In this context, Alī al-Qārī, a classical period religious scholar, is authority in both qirā’āt and tafsīr. Especially his work called *Anvār al-Qur’ān* and *Asrār al-Furqān*, which he wrote in the field of tafsīr, needs to be examined in terms of qirā’āt. So, in this study, we tried to reveal the importance of the relationship between qirā’āt and tafsīr by determining how al-Qārī approached qirā’āt in his tafsīr, whether he gave place to the differences in qirā’āt, how much he did, and how he used them while interpreting the verses.

Keywords: Qirā’āt, Tafsīr, al-Qārī, Meaning, Variety.

ÖNSÖZ

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e vahyolunduğu andan itibaren inanan-inanmayan herkesin ilgi ve dikkatini çekmiştir. İnsanların dikkatini çekmesinin bir nedeni de başta eşsiz üslubu olmak üzere içerdiği mana ve çağlar üstü mesajdır. Bu üslup ve mananın birleşiminden meydana gelen Kur'ân-ı Kerîm karşısında Arap dili ve edebiyat sahasının otorite şairleri dahi acziyetlerini itiraf ederek, onun üstünlüğünü kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Her ne kadar bazıları Allah kelamı olan bu mucizevi kitabın benzerini ortaya koymaya teşebbüse yeltenmişlerse de bir âyetinin benzerini dahi yapamamışlardır.

Çağlar boyunca Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası ve sonraki nesillere aktarımı için İslâm dünyasında farklı açılardan sayısız çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında Kur'ân-ı Kerîm'in okunması ve yazımı gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in bizzat kendisi tarafından öncülük edilen bu çabalar, Hulefâ-i Râşidîn döneminde devam etmiş ve daha sonraki dönemlerde bir disiplin olarak; kıraat ilmi adı altında tedvin edilmiştir. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik çalışmalar da Hz. Peygamber zamanında başlamış ve tefsir ilmi altında bugüne kadar gelmiştir. Biz de bu faaliyetlere katkı sadedinde; İslâm dünyasının önde gelen âlimlerinden Ali el-Kârî'nin "*Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân*" adlı tefsirini bu açıdan inceledik. Bu konunun seçilmesindeki temel sebep İslâmî ilimler alanında mâhir bir âlim olan Aliyyü'l-Kârî'nin aynı zamanda bir kıraat âlimi olmasıdır.

Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemine, neyi kapsayıp kapsamadığına ve kaynaklarına temas ettik. Çalışmamızın birinci bölümünü Ali el-Kârî'nin hayatına ve ilmi şahsiyetine tahsis ettik. İkinci bölümü de kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında bunların kesiştikleri yönlerin neler olduğuna ayırdık. Üçüncü bölümde ise Ali el-Kârî'nin *Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân* adlı tefsirinde kıraatin ne şekilde ele alınıp kullanıldığına yer verdik. Buna göre onun tefsirinde kıraatlere ne denli yer verdiğini, bunları nasıl kullandığını, kıraat farklılıklarından meydana gelen mana farklılıklarında nasıl bir yöntem takip ettiğini tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmanın yapılmasında, konunun tespit ve yazım aşamasında her daim yanımda olan başta danışman hocam sayın Prof. Dr. Abdullah Emin imen Bey'e, beni akademik çalışmalarda bulunmaya teşvik eden ve yardımlarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Alican Dağdeviren Bey'e, konuya farklı şekillerde yaklaşmamı sağlayan ve bakış açımı genişleten Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut Bey'e, motivasyon noktasında beni cesaretlendiren Pendik Müftüsü Musa Bilgi Bey'e, Arapça kaynakların tespit ve erişiminde yardımlarını esirgemeyen Dr. Mahmud Şehade Bey'e, ayrıca yazım ve tashih aşamalarında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet Gökdemir ve Dr. Hasan Turgut Bey'e ve son olarak da beni maddi ve manevi olarak her zaman destekleyen eşim ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet KILIÇ

İSTANBUL-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	İİ
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	İX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ EL-KÂRÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	7
1.1.1. HOCALARI	13
1.1.2. ÖĞRENCİLERİ	16
1.2. ESERLERİ	17
1.2.1. KIRAAT	18
1.2.2. TECVİD	21
1.2.3. KUR'ÂN İMLÂSİ VE MOLLA ALİ EL-KÂRÎ HATTI	22
1.2.4 TEFSİR	27
1.2.5. DİĞER ALANDAKİ ESERLERİ.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KIRAAT-TEFSİR İLİŞKİSİ VE ENVÂRU'L-KUR'ÂN'IN LİTERATÜRDEKİ YERİ

2.1. KIRAAT İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	31
2.1.1. KIRAAT İLMİNİN TANIMI	31
2.1.2. KIRAAT İLMİNİN TEMEL KAVRAMLARI	33
2.1.2.1. Kiraat.....	33
2.1.2.2. Rivâyet	33
2.1.2.3. Tarîk.....	34
2.1.2.4. Vecih	34
2.1.2.5. Usûl.....	34
2.1.2.6.Ferş.....	34

2.1.3. KIRAAT İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	35
2.1.3.1. Hz. Peygamber Dönemi	35
2.1.3.2. Sahâbe ve Tâbiîn Dönemi	38
2.1.3.3. Kiraat İmamları Dönemi	39
2.1.3.4. Tedvîn Dönemi.....	40
2.1.4. KIRAAT ÇEŞİTLERİ	52
2.1.4.1 Mütevâtir Kiraatler.....	52
2.1.4.2. Meşhûr Kiraatler	53
2.1.4.3. Şâz Kiraatler.....	54
2.1.4.4. Âhâd Kiraatler	55
2.1.4.5. Müdrec Kiraatler	56
2.1.4.6. Mevzû Kiraatler	56
2.2. TEFSİR İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ	56
2.2.1. TEFSİRİN TANIM VE GAYESİ	56
2.2.2. TEFSİR İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ	57
2.2.3. TEFSİR ÇEŞİTLERİ.....	59
2.2.3.1. Rivâyet Tefsiri.....	59
2.2.3.2. Dirâyet Tefsiri.....	60
2.2.3.3. İşârî Tefsir	61
2.3. TEFSİR VE KIRAAT İLİMLERİNİN ORTAK KONULARI.....	61
2.3.1. KUR'ÂN-I KERÎM'İN İMLÂSİ VE RESMÜ'L-MUSHAF	62
2.3.2. KIRAAT FARKLILIKLARI VE AHRUFU'S-SEB'Â	68
2.3.3. İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN.....	72
2.3.4. İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN.....	73
2.3.5. NESH	76
2.3.6. TEFSİR-KIRAAT İLİŞKİSİ	77
2.4. ENVÂRU'L-KUR'ÂN VE LİTERATÜRDEKİ YERİ.....	80
2.4.1. TEFSİR İLMİ AÇISINDAN	82
2.4.2. KIRAAT İLMİ AÇISINDAN.....	86
2.4.3. ENVÂRU'L-KUR'ÂN'IN REFERANSLARI	87
2.4.3.1. Tefsir Alanındaki Referansları.....	87
2.4.3.2. Kiraat Alanındaki Referansları	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-KUR'ÂN VE ESRÂRU'L-FURKÂN'DA KIRAAT-ANLAM İLİŞKİSİ

3.1. ALİ EL-KÂRÎ'NİN TEFSİRİNDE KIRAATIN YERİ

3.1.1. TEKNİK KAVRAMLAR AÇISINDAN KIRAATIN TEFSİRDEKİ YERİ	92
--	----

3.1.2. MANA AÇISINDAN KIRAATLER	97
3.2. MANAYI ETKİLEYEN KIRAAT FARKLILIKLARI	98
3.2.1. SARFLA İLGİLİ DURUMLAR	99
3.2.1.1. Müfred-Cem 'i Kullanımı.....	99
3.2.1.2. Müzekker-Müennes Münasebeti.....	102
3.2.1.3. Ma'lûm-Mechûl Kullanımı	105
3.2.1.4. Zaman Kipinin Değişmesiyle Oluşan Kiraat Farklılıkları.....	107
3.2.1.5. Bâb Değişikliğinden Kaynaklanan Kiraat Farklılığı.....	108
3.2.1.6. İsim-Sıfat-Masdar Formu	110
2.1.7. Gâib-Muhâtab-Mütekellim	113
3.2.2. NAHİVLE İLGİLİ DURUMLAR	115
3.2.2.1. Atf	115
3.2.2.2. Nâkıs Fiillerin İsim ve Haberi	118
3.2.2.3. İsim-Sıfat Tamlamaları	119
3.2.2.4. Fiil-Fâil-Mef'ûl Münasebeti	120
3.2.2.5. Mübtedâ-Haber Münasebeti	122
3.2.3. HARF VE KELİME FARKLILIĞI.....	123
3.2.4. TAKDİM VE TE'HİR	125
3.2.5. EDATLARIN OKUNUŞU.....	126
3.2.6. CÜMLENİN YAPISIYLA İLGİLİ DURUMLAR.....	127
2.7. HARF-KELİME EKLEME VEYA EKSİLTME	129
3.3. MANAYI ETKİLEMİYEN KIRAAT FARKLILIKLARI.....	131
3.3.1. FONETİK/USÛL KAYNAKLI FARKLILAR	131
3.3.1.1. İdgâm	132
3.3.1.2. İbdâl ve Teshîl.....	135
3.3.1.3. İmâle	137
3.3.1.4. Hazf ve İsbât	138
3.3.1.5. Nakl.....	139
3.3.1.6. Hâ-i Sekt	140
3.3.1.7. Hareke -Sükûn Tebâdülü	141
3.3.1.8. Ravm-İhtilâs- İşmâm.....	142
3.3.2. DİĞER NEDENLERDEN DOLAYI MANAYI ETKİLEMİYEN KIRAAT FARKLILIKLARI.....	143
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA.....	150

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.s.	: aleyhisselam
b.	: İbn
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
dia	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
h.	: Hicri
haz.	: Yayına hazırlayan
hz.	: Hazreti
m.	: Milâdi
md.	: Maddesi
mlf.	: Müellif
nşr.	: neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem

tdv : Türkiye Diyanet Vakfı

tsh. : tashih eden

thk. : tahkik eden

ts. : Tarihsiz

tsh. : Tashih eden

v.s : Vesaire

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri/Ve devamı

yay. : Yayınevi/yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada on dördüncü yüzyıl âlimlerinden Molla Aliyyü'l-Kârî olarak bilinen Nûruddîn Ali b. Sultan el-Herevî el-Mekkî el-Hanefî'nin “*Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân*” tefsirindeki kıraatlere yaklaşımı ele alınacaktır. Kıraat alanında yapılan çalışmaların nicelik bakımından azlığı ve birtakım tefsirlerdeki kıraat olgusunun açığa çıkarılamaması hususu bu konuyu incelemeye sevk etmiştir.

Araştırmada müellifin âyetleri tefsir ederken kıraatlere yaklaşımı hem fonetik farklılıkları tespit hem de kıraat-anlam tahlil edilmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarının nedenleri ve bunların manaya etkileri araştırılacaktır. Tüm bunlarla beraber Ali el-Kârî'nin kıraat farklılıklarına yaklaşımı ve mana konusunda nasıl bir yöntem izlediği incelenmektedir.

Bu araştırmada Nâcî es-Süveyd'in tahkiki esas alınmıştır. O da tahkik çalışmasında iki nüshayı esas aldığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, İstanbul Üniversitesi 615 numaradaki 646 varaktan ibaret ve hicrî 1049 tarihinde kaleme alınmış olan nüshadır. İkinci nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı 3 ciltten oluşan hicrî 1139 tarihli nüshadır. Bunlarla birlikte eserin birçok nüshasının olduğuna da işaret edilmektedir. Bu nüshalardan 13'ünün Türkiye, 3'ünün Mısır-Kahire, İskenderiye, birinin Dimaşk bir diğerrinin ise Riyad Melik Suud Üniversitesi'nde olduğu belirtilmektedir.¹

2. Araştırmanın Önemi

Gerek kıraat gerek tefsir ilmi gerekse diğerr dini ilimler, değerrlerini Kur'ân-ı Kerîm'den alırlar. Bundan dolayı Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminden itibaren Kur'ân'ın ilk kaynağından vahyedildiğı gibi doğru bir şekilde okunmasına, ezberlenmesine, fonetik hususiyetlerinin incelenmesine, İslâm toplumlarında Kur'ân'ın yayılmasına, Kur'ân'ın içindeki hükümlerin yorumlanıp anlaşılmasına, hayat prensibi hâline getirilmesine çok önem vermişler ve bu uğurda büyük gayret

¹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Envârü'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân*, thk. Nâcî Süveyd (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmîyye, 1434/2013), 1/7.

sarfetmişlerdir. Ancak geçmiş âlimlerin yapmış oldukları bu değerli çalışmalar, bugünün araştırmacıları tarafından yeteri kadar tanınmamaktadır. Şu hâlde geçmişte yapılan bu çalışmaları bugüne taşımak, geçmişin tecrübesinden ve ilmi birikiminden istifade etmek, mezkûr eserlerin olaylara ve konulara yaklaşımlarını ortaya koymak ve bunları bugünün insanına tanıtmak büyük önem arz etmektedir. İşte bu düşüncelerle Molla Aliyyü'l-Kârî'nin *Envârü'l-Kur'ân* ve *Esrârü'l-Furkân* isimli tefsirinde kıraatlere yaklaşımının çalışılmasına karar verilmiştir.

Bu bağlamda mezkûr konunun seçilme sebepleri aşağıda maddeler hâlinde sıralanacaktır:

a. Ali el-Kârî, Kur'ân ilimlerinde temayüz etmiş önemli şahsiyetlerdendir. Aliyyü'l-Kârî, tefsirinde kıraat farklılıklarıyla ilgili önemli malumatlara yer vermiş ve bunları tefsirine yansıtmıştır. Bu çerçevede Ali el-Kârî'nin tefsirinin kıraat ilmi açısından çalışılmamış olması, nedeniyle bu konu tercih edilmiştir.

b. Molla Ali el-Kârî'nin kıraatleri işleme ve yorumlama titizliği konunun seçilme sebeplerindendir.

c. Kur'ân kıraatleriyle zengin manaların ortaya çıkması ve bu durumun Yüce Allah'ın kitabının anlaşılmasına katkı sağlaması hususu, konunun ele alınma sebeplerindendir.

3. Araştırmanın Sorunu

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı kıraatleri bulunmaktadır. Öyle ki bu durum kıraat ilmini diğer ilimlerden ayıran temel özellik olmaktadır. Bu bağlamda kıraatlerin Kur'ân tefsirine katkısını iyi bilmek gerekir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu başlık altında yapılması planlanan, müellifin *Envârü'l-Kur'ân* ve *Esrârü'l-Furkân* adlı tefsirini kısaca tanıtmak, müellifin diğer eserleri hakkında bilgi vermek ve tefsirinde kıraatleri işlerken alana yönelik orijinal bir katkı sağlayıp sağlamadığını incelemektir. Bu bağlamda araştırmada bütüncül bir yöntem takip

edilerek, kıraat farklılıklarının manaya delaletinde tûmden gelimci bir metot takip edilecektir. Bu yapılırken de aşağıdaki parametreler göz önünde bulundurulacaktır.

1- Âyetlerin sûrelerdeki yerlerini belirlemek.

2- Müellifin tefsirindeki kıraatleri usûl ve ferşü'l-hurûf² açısından incelemek.

3- Kıraatlerin tevcihinde müellifin tefsiri ve kıraat tevcihi kitaplarının yanı sıra tefsir, gramer ve lûgate dair eserlerle birlikte araştırmanın ihtiyaç duyduğu çalışmalardan yararlanmak.

5. Araştırmanın Sınırları

Bu çalışma, Kur'ân kıraatleri açısından *Envârü'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân el-câmi'* beyne akvâl-i 'ulemai'l-a'yân ve ahvâli'l-evliyâ-i zevi'l-'irfân tefsirinin bütününe ele alınacaktır. Bu meyanda Kur'ân kıraatleri, bahsi geçen tefsirde hem usûl hem de ferşü'l-hurûf açısından değerlendirilecektir.

6. Veri Toplama

Konuya Molla Ali el-Kârî'nin *Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân* isimli tefsirindeki kıraatlere yaklaşımına paralel akademik çalışmaları tespit etmek ve derlemek ayrıca müellifle ilgili çalışmaları bir araya getirmek ve bunları alanına göre tasnif etmek şeklinde veri toplama hedeflenmiştir.

7. Tefsir-Kıraat İlişkisine Dair Yapılan Lisansüstü Çalışmalar

Bu başlık altında klasik tefsir kaynaklarının kıraat ilmiyle alakasına ilişkin lisansüstü çalışmalardan bazıları verilecektir. Bu çalışmalardan ulaşılabilenler şunlardır:

² Ferşü'l-hurûf, harfleri döşeme, yayma, serme demektir. İstilahta Kurân sûrelerini sırasıyla ele alıp kıraat ihtilafları bakımından âyet âyet inceleme ve ortaya çıkan kıraat farklılıklarını gruplar hâlinde analiz etmeye denir. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 67.

I. Doktora Çalışmaları

1- *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: et-Tahrîr ve't-Tenvîr Örneği*.³

2- *Kıraat İlmi Açısından Beğavî Tefsiri*.⁴

3- *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*.⁵

4- *Ebûssuud Efendi'nin İrşâdü'l-'Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*.⁶

5- *Kıraat İlmi Açısından Âlûsî Tefsiri*.⁷

II. Yüksek Lisans Çalışmaları

1- *Celâleyn Tefsîri'nde Kıraatlere Yaklaşım*.⁸

2- *Tahkîku'l-kırââtî'l-Kur'âniyyeti'l-vâride fi'l-eczâi's-sitteti'l-ûlâ mine'l-Kur'âni'l-Kerîm "Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl" li'l-imâm en-Neseî*.⁹

3- *Kıraat İlmi Açısından Celâleyn Tefsiri*.¹⁰

³ Murat Akkuş, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: et-Tahrîr ve't-Tenvîr Örneği* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁴ Nesrişah Saylan, *Kıraat Açısından Begavî Tefsiri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁵ Mustafa Kılıç, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁶ Kadir Taşpınar, *Ebûssuud Efendi'nin İrşâdü'l-'Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

⁷ Sait Bosat, *Kırâat İlmi Açısından Âlûsî Tefsiri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

⁸ Hasan Baydemir, *Celâleyn Tefsiri'nde Kıraatlere Yaklaşım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

⁹ Hâlid Muhammed Halîl Ebû Kemîl, *Tahkîku'l-kırââtî'l-Kur'âniyyeti'l-vâride fi'l-eczâi's-sitteti'l-ûlâ mine'l-Kur'âni'l-Kerîm "Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl" li'l-imâm en-Neseî* (Gazze: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1436/2015).

¹⁰ Ali Haydar Öksüz, *Kıraat İlmi Açısından Celâleyn Tefsiri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

4- *Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbü'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresi'nin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi*.¹¹

5- *Zeccâc'ın Meâni'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili*.¹²

6- *İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşü'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi*.¹³

III- Müellifle İlgili Yapılan Çalışmalar

Müellif Ali el-Kârî'nin tefsiri hiç şüphesiz bir kısım araştırmacıların dikkatlerini celbetmiş ve kendisiyle ilgili birçok tez çalışması yapılmıştır. Burada onlardan bazılarını zikretmek yerinde olacaktır.

1- Abdülbaki Turan, *Aliyyü'l-Kârî ve Menhecühû fî tefsîrihi Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1981, Erzurum.

2- Meyân Azîzü'r-Rahîm Hakânî, *Tefsîru Envârü'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân*. Tahkik ve İnceleme, Doktora Tezi, Peşaver Üniversitesi, 1996, Pakistan.

3- Alî b. 'Abdillâh eş-Şemrânî, *Menhecü Molla Aliyyü'l-Kârî fî Tefsîrihi Envârü'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân*, Yüksek Lisans Tezi, Melik Suud Üniversitesi, 2003, Riyad.

Bu çalışmaya konu olan eser de dâhil olmak üzere Ali el-Kârî'nin mezkûr üç eseri, yukarıda ismi geçen araştırmalarda tefsir bağlamında incelenmiştir.

¹¹ Süleyman Aykut, *Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbü'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹² Fatih Akpınar, *Zeccâc'ın Meâni'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹³ Ahmet Arif Akbaba, *İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşü'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ EL-KÂRÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği

İslâm âleminde Osmanlı, Safevîler ve Memlûklular'ın hüküm sürdüğü hicrî X. asrın sonu ile XI. asrın ilk döneminde yaşayan Molla Aliyyü'l-Kârî, el-İmâm el-Allâme eş-Şeyh Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî el-Hanefî olarak bilinmektedir.¹ Herat'ta doğan Aliyyü'l-Kârî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir.² Ancak Dr. Abdullah b. Alî el-Molla'nın belirttiğine göre müellifin doğumu, hicrî onuncu yüzyılın başlarındadır. O, bu görüşünü Molla Ali el-Kârî'nin *Şemmü'l-Avârid* adlı eserindeki açıklamasına dayandırmaktadır. O, konuyla ilgili açıklamasında Râfizîler'in Herat'a girdiklerinde âlimlerden ilk öldürdükleri kişinin kıraat hocası Muînüddin b. Zeynüddin olduğunu belirtir. Râfizîler, hicrî 916'da Herat'a girmişlerdir ki o esnada Ali el-Kârî çocukluğunda hocası Muînüddîn b. Zeynüddin'den kıraat okumaktaydı. Ya da Abdullah b. Alî el-Molla'nın belirttiği gibi eş-Şeyh Ali el-Kârî'nin doğumu bundan bir müddet sonrası yani onuncu yüzyılın ilk on yılı olabilir.³ Ayrıca Abdülfettâh Ebû Ğudde, müellifin doğum tarihini Mekke'li hocalarının bazısının vefatından yola çıkarak, yaklaşık hicrî 930 civarı olduğunu takdir etmiştir.⁴ Tüm bunlardan hareketle Ali el-Kârî'nin, hicrî onuncu yüzyılın başlarında dünyaya geldiği sonucuna varılabilir.

Araştırmacılar, Molla Ali el-Kârî'nin hayatını üç dönemde incelerler. Bunlardan ilki, Mekke'ye gitmeden önceki zaman dilimi olup bu, doğup büyüdüğü Herat dönemine denk gelmektedir. O, bu esnada ilim yolculuğuna çıkmadan önce Kur'ân-ı

¹ Müellif Molla Ali el-Kârî, kendisiyle aynı adı taşıyan ve kendisinden önce yaşamış Ali el-Kâdirî el-Kevkenî'nin (*eş-Şerhu'l-Arabî ale'l-Ġavsîyye* adlı eserin müellifi) Molla Ali el-Kârî ile isim benzerliğinden dolayı karıştırılabilmektedir. Abdülhay el-Hüseynî, *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi'* ve *n-nevâzir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999), 6/765.

² Fadlullâh el-Muhîbbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3/185; Abdülmelik b. Hüseyin b. 'Abdilmelik el-'İsâmî, *Semtu'n-nücûm el-'avâli fi enbâi'l-evâil ve't-tevâli*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Alî Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/402; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini min ba'di'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/445; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Müessesetü Târîhi'l-'Arabî, 1951) 1/751.

³ Abdullah el-Molla, "Dirâse", *Reddû'l-füsûs*, mlf. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, (Mekke: Mektebetü Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1409), 4-5.

⁴ 'Abdülfettâh Ebû Ğudde, "Mukaddimetü 'Abdîfettâh Ebî Ğudde", *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, mlf. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, thk. Muhammed Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.).

Kerîm'i ezberlemiş ve bölgedeki hocalardan ilim tahsil etmiştir.⁵ Onun en önemli hocası, kendisinden kıraat öğrendiği Muînüddîn İbnü'l-Hâfız Zeynüddîn el-Herevî'dir.⁶

Şah İsmâil (ö. 930/1524), hicrî 916'da Herat'ı ele geçirip Râfizîlik'i yaymaya başlamıştır. Bu şekilde Herat'taki huzur ve barış ortamının ortadan kalkması, din adamlarına zulmetmesi ve de Ali el-Kârî'nin okuma ve araştırma merakının yanı sıra Mekke'deki kütüphanelerin çokluğu onu ilim tahsil etmek için Herat'tan Mekke'ye rihleye sevk etmiştir. Bu şekilde, onun ilim tahsilindeki ikinci ilim dönemi başlamıştır. Burada Ali el-Kârî, Mekke'nin ileri gelen âlimlerden dersler almış, onların ders halkalarına katılmıştır.⁷

Ali el-Kârî, Mekke'deki hocalardan ilmi tahsilini tamamladıktan sonra eser telif etmeye yönelmiştir. O'nun, hicrî 1003 yılı civarında başlayan bu üçüncü dönemi, tedvîn dönemi olarak kaydedilmektedir. Ali el-Kârî, önemli eserlerini bu dönemde yazmış, daha önce kaleme aldıklarını da redakte etmiştir.⁸

Geniş bir İslâmî kültüre sahip Aliyyü'l-Kârî, ilim dünyasında otorite kabul edilmektedir. Onun aklî ve naklî ilimlerdeki kıymetli eserleri geniş ilmini göstermekte, onu müctehid ve bilgin konumuna taşımaktadır. İlimlerin gerilemeye başladığı bir dönemde, dini ilimleri yeniden ihya etmesi, âlimlerin saygısını kazanmasına vesile olmuştur. Aliyyü'l-Kârî, dinî ilimlere olan vukûfiyeti ile ilgili şunları söyler: *"Allah'a yemin olsun ki Kitap ve sünneti, yapısı ve manası açısından benden daha iyi bilen birini bilmiş olsaydım emekleyerek de olsa mutlaka ona giderdim, yanında dururdum. Bunu bir gurur olsun diye de söylemiyorum. Allah'ın nimetlerine şükür ve tahdîs-i nimet olsun diye söylüyorum ve Rabbimden bana hazine olsun diye fazlasını istiyorum."*⁹

⁵ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Masnû' fî ma 'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1994), 9; Nazar Muhammed el-Faryâbî, "Mukaddime", *Ma 'rifetü'n-nüssâk fî ma 'rifeti sivâk*, mlf. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1990), 10.

⁶ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şemmü'l-avârid fî zemmi'r-revâfid*, thk. Mecîd el-Halef (Kahire: Merkezü'l-Furkân li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1425/2004), 42.

⁷ Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987), 53-54.

⁸ Kutlay, *Alî el-Kârî*, 63.

⁹ Ali el-Kârî, *Şemmü'l-Avârid*, 37-38.

Takva ve zühd sahibi olan Ali el-Kârî, hayatını ilme adanmış ve babasının kendisine “*idarecilerin kapılarında beklemenden korktuğum için âlim olmanı istemiyorum*” nasihatinden¹⁰ dolayı, hayatı boyunca yöneticilerden uzak durmayı tercih etmiştir. Hatta o, buna dair *Teb’idü’l-‘ulemâ ‘an takrîbi’l-ümerâ* adıyla da bir eser kaleme almıştır.¹¹ Geçimini kitap yazmak sûretiyle temin eden Ali el-Kârî hakkında, Muhammed Abdülhâlim en-Nu‘mânî “*Molla Ali el-Kârî kitaplarını satmasından elde ettiğiyle yetinmiştir. Zühd, takva, kıt-kanaat geçim onun yaşantısında ağır basmıştır.*” demektedir.¹²

Ali el-Kârî, ilmi ve ahlâkıyla kendisinden övgüyle bahsedilen bir âlimdir. Ali el-Kârî’nin saygınlığı ve ilmi şöhreti sebebiyle insanların takdirini kazandığını söyleyen el-Muhibbî (ö. 1082/1671),¹³ onun birçok kıymetli eser telif ettiğini, iyi bir araştırmacı ve tahkik ehli olduğunu kaydeder.¹⁴ el-‘Îsâmî (ö. 1111/1699)¹⁵ de onun aklî ve naklî ilimleri kendisinde mezcettiğini, hadis sahasında uzman olduğunu zikreder.¹⁶ Bunların dışında Leknevî (1848-1886),¹⁷ İbn ‘Âbidîn (ö. 1252/1836),¹⁸ Âlûsî (ö. 1317/1899), Muhammed Abdülhâlim en-Nu‘mânî gibi âlimler de onun ilmi çalışmaları ve karakterinden övgüyle bahsetmişlerdir.¹⁹ Bununla beraber onu tenkit edenler de

¹⁰ Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh fî şerhi Mişkâtü’l-mesâbih*, thk. Cemâl ‘Îtânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 1/474.

¹¹ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 56.

¹² Muhammed Abdülhalîm el-Ciştî, *el-Bidâ’atü’l-müzcâh limen yutâlî’u’l-mirkâh fî şerhi’l-Miškâh* (Pakistan: Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1392/1972), 30.

¹³ Muhammed b. Emin b. Fadlillâh el-Muhibbî, nahiv, lûgat/dil ve edebiyat sahasında ileri gelen bir âlimdir. “*Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî ‘aşer*” ve “*Nefhatü’r-reyhâne*” öne çıkan eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Muhammed Halil el-Murâdî, *Silkü’d-dürer fî a’yânî’l-karnî’s-sânî ‘aşer* (Bulak: Matba’atü’l-Emîriyye el-‘Âmira, 1301), 4/86-91; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A’lâm: Kâmûsu terâcîmî li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’ribîn ve’l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002), 5/153.

¹⁴ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, 3/185.

¹⁵ Abdülmelik el-‘Îsâmî tarihçi, edebiyatçı ve şairdir. Hicrî 1049’da Mekke’de doğmuş ve 1111’de orada vefat etmiştir. “*el-Fevâidü ve’l-‘avâid*” ve “*Semtu’n-nücûmî’l-‘avâlî*”, onun eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Murâdî, *Silkü’d-dürer*, 3/139; Şevkânî, *el-Bedru’t-tâlî*, 1/402; Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/157.

¹⁶ ‘Îsâmî, *Semtu’n-nücûm*, 4/394; Şevkânî, *el-Bedru’t-tâlî*, 1/445.

¹⁷ Abdülhalîm el-Ensârî el-Leknevî el-Hindî fıkıh, hadis ve biyografi âlimidir. Eserlerinden bazıları, “*el-Âsârü’l-ma’rife fî’l-ahbârî’l-mevdû’ât*”, “*el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcîmî’l-Haneftiyye*” ve “*er-Ref’u ve’t-tekmilü fî’l-cerhi ve’t-ta’dîl*” dir. Bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/187.

¹⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. ‘Abdilaziz ‘Âbidîn ed-Dimaşkî, döneminde Hanefîler’in imamı kabul edilir. Hicrî 1198’de Dimaşk’ta doğmuş ve hicrî 1252’de orada vefat etmiştir. “*er-Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-dürri’l-muhtâr*” ve “*er-Rahîgu’l-mahtûm*” isimli eserleri bulunmaktadır. Bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/42.

¹⁹ Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *et-Ta’likâtü’s-seniyye ‘ale’l-Fevâidi’l-behiyye* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 8-9; Muhammed Emîn b. Ömer b. ‘Abdilaziz b.

bulunmaktadır. Nitekim onun İmam Şâfi ve İmam Malik'e yönelttiği eleştiriler birilerini rahatsız etmiş olmalı ki bazı ilim adamları onun dikkate alınmaması gerektiğini söylemişlerdir.²⁰ Ancak bütün bunlar nadirat kabilinden şeylerdir. Zira burada konuyu uzatmama adına zikredilmeyen birçok âlimin, onun sözlerini naklettikleri ve çeşitli ilim dallarındaki görüşlerini tercih ettikleri görülmektedir.

Aliyyü'l-Kârî'nin hayatı ve ilmi kişiliği ile ilgili bu bilgilerden sonra, ismi ve künyesine dair bazı bilgilerin paylaşılmasında fayda vardır. Bunlardan biri ismindeki "ibn" kelimesi ile ilgilidir. Biyografi yazarları, Ali el-Kârî'nin ismindeki Muhammed ve Sultan lafızları arasındaki "ibn" sözcüğünde ihtilaf etmişlerdir. Bazı biyografi yazarları, "ibn" lafzını kullanırken,²¹ bazıları kullanmamaktadır.²² Bu konudaki en doğru kullanım, kendisinin eserlerinde belirttiği "Ali b. Sultan Muhammed"dir.²³

Bu ilgilerden hareketle Ali el-Kârî'nin baba adının iki kelimededen oluşan *Sultan Muhammed* olduğu anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir kullanım Arapça'da yoktur. Şâyet Arapça bir terkeb olsaydı "*Sultan*" sözcüğünün başına (ال) takısı gelerek "es-Sültânü Muhammed" (السلطان محمد) ya da "*Muhammedü's-Sültân*" (محمد السلطان) şeklinde olması gerekirdi. Dolayısıyla bu Arap olmayan bazı toplulukların "*Muhammed Sadık, Muhammed Esad*" şeklindeki kullanımlarına daha çok benzemektedir.²⁴

²⁰ 'Âbidîn, *er-Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/377; Nu'mân b. 'Abdillâh el-Âlûsî, *Cilâü'l-'ayneyn fî muhkemeti'l-Ahmedeyn* (Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1401/1981), 55; Cîstî, *el-Bidâ'atü'l-müzâh, 30; Kutlay, Ali el-Kârî, 94.*

²¹ 'Îsâmî, *Semtu'n-nücûm*, 4/394; el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185.

²² 'Îsâmî, *Semtu'n-nücûm*, 4/402; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/445.

²³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185; el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/751; Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nûri ve 'z-züher fî terâcimi efâduli Mekke* (Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1406/1986), 365; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn* (Beyrut: Muhammed Emin Demec, 1394/1974), 3/89; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, "Tarabü'l-emâsil", *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, mlf. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1418/1998), 515.

²⁴ Müellifin ismiyle ilgili kullanımlar için bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/16; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404), 7; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevdû'a*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1406/1986), 37; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1427/2006), 43; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye bi şerhi'n-Nukâye*, thk. Muhammed Nizâr (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1418/1997), 1/31.

²⁵ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 365; Kutlay, *Ali el-Kârî*, 44.

Ali el-Kârî'nin eserlerinden künyesinin "Ebü'l-Hasen" olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Nitekim Ali el-Kârî, Üsâme b. Zeyd hadisini şerh ederken oğlunun adını bu şekilde belirtmiştir. Konu edilen hadis şöyledir: Peygamber (s.a.v.)'in kızı, "oğlum ölmek üzere bize gelin diye babasına haber gönderir. Hz. Peygamber, Zeyneb'e selâm gönderip "...alan da veren de Allah'tır. Allah'ın katında her şeyin bir eceli vardır. Sabretsin, ecrini beklesin." buyurur. Bunun üzerine Zeynep, mutlaka gelmesi gerektiğini bildirir. Ardından Hz. Peygamber, Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635), Muaz b. Cebel (ö. 17/638), Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ile birlikte kızı Hz. Zeyneb'in evine giderler. Eve vardıklarında zorlanarak nefes alan çocuk Resulullah'a verilir. Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar boşalır. Bunun üzerine Sa'd, "ey Allah'ın Rasûlü bu ne hal?" diye sorar. Rasulüllâh, "Bu bir rahmettir ki Allah, kullarının kalplerine yerleştirmiştir. Şüphesiz ki Allah, kullarından merhametli olanlara rahmet eder." diye cevap verir.²⁶ Ali el-Kârî, bu hadis ile ilgili bir anekdotunda şöyle demektedir: "Hakikaten çok şaşılacak durumlar vardır. Bunlardan biri de Hasan ismindeki oğlumun bu kitabı yazarken vefat etmesidir. Bu tablo çok büyük faziletler barındırmaktadır. Bu hadîs-i şerîf benim için tam bir teselli kaynağı oldu." Ali el-Kârî'nin, ismini Hasan olarak kaydettiği bu oğlu, "*Mirkâtü'l-mefâtîh fî şerhi mişkâti'l-mesâbih*" eserinin telifi esnasında vefat etmiştir.²⁷

Biyografi eserlerinde Aliyyü'l-Kârî'ye "el-Herevî, el-Mekkî, el-Hanefî" şeklinde üç farklı nisbe atfedilir. Bunlardan el-Herevî, Horasan'ın en meşhur kentlerinden Herat'a nisbetledir.²⁸ Ali el-Kârî, Herat'ta doğup, büyüdüğünden oraya

²⁵ Mustafa b. 'Abdillâh Kâtîp Çelebî, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1067/1941), 2/1050; Muhammed b. Ebü'l-Feyd el-İdrîsî el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrefe li beyân meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, thk. Muhammed el-Muntasir b. Muhammed ez-Zemzemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 153; Kutlay, *Ali el-Kârî*, 43.

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1423/2002) "el-Cenâiz", 32 (No. 1284); el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991), "el-Cenâiz", 6 (No. 923).

²⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 4/179.

²⁸ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübbü'l-lübâb fî tahrîri'l-ensâb*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 2/328; Yâkût el-Hamevî, "Herat, *he*" harfinin fethasıyla Horasan'ın ana şehirlerinden büyük, meşhur bir şehirdir. Hicri 670'te beri Horasan'da bulunduğundan Herat'tan daha büyük, daha güzel ve nüfusu daha kalabalık bir şehir görmedim. Ayrıca orada birçok bahçeler, tatlı sular ve birçok zenginlikler vardır. Ayrıca ilim adamlarıyla hayır sahibi zenginlerle dolu bir şehirdir", der. Şu an orası "Hîrât" diye bilinen Afganistan'a bağlı bir vilayettir. Bk. Ebû Abdullah Yâkût el-Hamevî

nispet edilmiştir.²⁹ Müellifin kendisi de bu nisbesini *el-Mukaddimetü's-sâlime fî havfi'l-hâtime* risâlesinin girişinde³⁰ ve *el-Besmele* adlı eserinin sonunda³¹ belirtmiştir. Onun, “el-Mekkî” diye anılması, Mekke’yi vatan edinmesi, orada ikamet etmesi, kırk yıldan fazla Kâbe-i Muazzama’nın civarında yaşaması ve Mekke’de vefât etmesi sebebiyledir.³² O, fıkıhta, Hanefî mezhebini takip etmesi hasebiyle de “el-Hanefî” olarak bilinmektedir.³³

Esasında “el-Kârî”, müellifin nisbesi değil, lakabıdır. “el-Kârî”nin sonundaki “hemze” teshîl ile telaffuz edilir. Şu hâlde el-Kârî, “ka-ra-e” fiilinden okuyucu anlamında ismi fâildir. Erken yaşlarda kıraat ilmini öğrendiği için kendisine “el-kârî” lakabı verilmiştir. O, kıraat eğitimini ülkesindeki kurrâdan ve sahasında değerli hocalardan almıştır. Akabinde kıraat öğretimi ve bu alanda eser yazmakla meşgul olmuştur. Bu durum kıraat ilminde mütehasıs oluncaya kadar devam etmiştir. Bundan dolayı o, bazı eserlerinde “el-Kârî” ifadesi yerine “el-Mukrî/okutucu” ifadesini kullanmıştır.³⁴

Ali el-Kârî’nin ismindeki “Molla” kelimesi Farsça’dan geçmiştir. Kelime, başındaki ötreli “mîm”, şeddeli “lâm” ve kelimenin sonunda “elif” harfiyle “مل / molla” şeklinde telaffuz edilir. Bu şekliyle kelime İran, Türkistan, Türkiye, Afganistan, Hindistan ve Pakistan’da kullanılmaktadır. Ayrıca “Şâni büyük âlim” anlamında Araplar dışındaki topluluklar tarafından da kullanılmaktadır.³⁵ Molla kelimesinin, “Büyük âlim” manasında “el-mevlâ” kökünden türetilmiş Arapça kökenli

er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu‘cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 5/396; Fârûk Hâmid Bedr, *Târîhu Afğânistân min kubeyli'l-fethi'l-İslâmî hattâ vaktinâ el-hâdir* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1980), 11.

²⁹ Kutlay, *Alî el-Kârî*, 46-47; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifîn*, 1/751; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 365; el-Ciştî, *el-Bidâ'atü'l-müzcâh*, 1.

³⁰ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Mukaddimetü's-sâlime fî havfi'l-hâtime*, thk. Meşhûr Hasen Selmân (Amman: Dâru Ammâr, 1409/1989), 11.

³¹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Mes'ele fî'l-besmele*, thk. Abdülhakîm el-Enîs (Dubai: Dâiratü's-Şûni'l-İslâmiyye ve'l-'Ameli'l-Hayrî, 1434/2012), 26.

³² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185. el-İsâmî, *Semtu'n-Nücûm*, 4/394. Kutlay, *Alî el-Kârî*, 46.

³³ 'İsâmî, *Semtu'n-Nücûm*, 4/394; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185. el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifîn*, 1/751.

³⁴ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 368; el-Ciştî, *el-Bidâ'atü'l-müzcâh*, 3.

³⁵ Kutlay, *Alî el-Kârî*, 48.

bir kelime olduğu da söylenmektedir. Ancak Zebîdî, molla kelimesiyle ilgili bu yaklaşımı doğru bulmamaktadır.³⁶

Aliyyü'l-Kârî'nin ölüm tarihi ile ilgili birçok farklı tarih ileri sürülmektedir. Bununla birlikte hicrî 1014/1606'nın Şevvâl ayında Mekke'de vefat ettiği kabul görmektedir. Bunun dışında onun hicrî 1010, 1016, 1044 tarihlerinde vefat ettiğine dair bilgiler mevcuttur. Ancak Leknevî bu üç farklı tarihi kabul etmez. O, “eş-Şerhu'l-Mişkât'ın ve daha birçok eserin müellifi Molla Ali b. Sultan Muhammed (Muhammed Sultan) el-Herevî, hicri 1014'te vefat etmiştir.” demektedir.³⁷

Mekke'de el-Muallâ Kabristanlığı'na defnedilen Ali el-Kârî'nin vefat haberi, Mısır ulemâsına ulaştığında 4000'den daha fazla bir cemaatin katılımıyla Ezher Câmii'nde gıyâbi cenaze namazı kılınmıştır.³⁸

1.1.1. Hocaları

Ali el-Kârî'nin hocaları hakkında, kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Hocaları hakkındaki verilerin çoğu kendi eserlerinden elde edilmektedir. Örneğin o, *Şemmü'l-'avârid* adlı risâlesinde kıraat hocasının Muînüddîn İbnü'l-Hâfız Zeynüddîn, edebiyat hocasının da Muînüddîn'in oğlu olduğunu söyler.³⁹

Ali el-Kârî'nin Mekke'deki ilim tahsil döneminde pekçok hocası olmuştur. Bulardan bazıları şunlardır:

1. Şeyhü'l-İslâm Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfi'î (ö. 973/1567), Ali el-Kârî'nin Mekke-i Mükerrreme'de en çok etkisinde kaldığı hocalarındandır. Onun *Fethü'l-ilâh fî şerhi'l-Mişkât, es-Sevâiku'l-muhrika ve*

³⁶ Muhammed Murtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Dâhî 'Abdülbâkî (Kuveyt: Matba'atü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1424/2001), “ve-li-ye”, 40/241.

³⁷ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004), 97.

³⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/186; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrefe*, 153; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/445-446; Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, 10; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimi musannifi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1376/1957), 7/100; el-Cişfî, *el-Bidâ'atü'l-müzâh*, 91; Muhammed b. el-Hasen el-Hocavî, *el-Fikrû's-sâmi fî târihi'l-fıkhi'l-İslâmî* (B.y.: Matba'atü İdâratî'l-Ma'ârif, h. 1345), 3/218; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 366; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/13.

³⁹ Ali el-Kârî, *Şemmü'l-'avârid*, 44.

tuhfetü'l-muhtâc şerhu'l-Minhâc li'n-Nevevî adında eserleri vardır.⁴⁰ Ali el-Kârî, *el-Mirkât* kitabında bu hocası hakkında “Hocamız âlim ve geniş anlayışlı olup onun birçok eseri vardır.” demektedir.⁴¹

2. Ali el-Müttekî el-Hindî el-Muhaddis Ali b. Hüsâmiddîn (ö. 975/1567). Hindistan’ın Deken bölgesi Burhanfûrî’de doğmuştur. Tahsilini kendi ülkesinde yapmış, fakih ve muhaddistir. *Kenzü'l-‘ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef‘âl ve muhtasaru'n-Nihâye li İbni Kesîr* isimli kitapları vardır. Çok dindar ve müttekî bir kimse olduğundan *Muttekî* diye de isimlendirilmiştir.⁴² Ali el-Kârî, bu hocasını *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı eseri kendilerine okudukları hocaları arasında zikreder.⁴³

3. Muhammed b. Saîd b. Mevlâna Havâce el-Hanefî (ö. 981/1573). Mîrkelân ünvanıyla meşhur olan Ali el-Kârî’nin bu hocası, ileri gelen hadis âlimlerindendir. Hindistan’ın Ekrâ beldesinde hicrî 981’de vefat etmiştir. Ali el-Kârî, *el-Mirkât* adlı kitabında *el-Mişkât* hadislerinden bazılarını hocası Mîrkelân’a takrîr ettiğini ifade eder.⁴⁴

4. Zeynüddîn Atıyye b. Ali b. Hasen es-Sülemî (ö. 983/1575). Sülemî, müfessir ve Şâfiî fakihidir. Döneminde Şâfiî mezhebinin riyâseti kendisiyle son bulan kişi olarak kabul edilir. İlmi ve faziletli kişiliğine tüm insanlar tanıklık etmiştir. Mekke’de Süleymâniye medreselerinde hocalık yapmış ve hicrî 983’te vefât etmiştir. Üç cüz hâlinde büyük Kur’ân tefsiri vardır.⁴⁵ Ali el-Kârî, *el-Mirkât* adlı eserinde es-Sülemî’nin tefsirinden birçok nakiller yapmıştır. Ayrıca es-Sülemî, Ali el-Kârî’nin, *el-*

⁴⁰ Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993), 10/543; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/166. eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/109.

⁴¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/77.

⁴² İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/554; Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira bi a'yâni'l-mietî'l-âşira* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/220; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 7/59.

⁴³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/39-40.

⁴⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/40; Sıddîk b. Hasen el-Kınnevcî, *Ebcedü'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978), 3/232.

⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/287; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrefe*, 183; el-Ciştî, *el-Bidâ'atü'l-müzccâh*, 5; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/238; Abdullah b. ‘Abdirrahmân b. ‘Abdirrahîm el-Mu'allimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyîn mine'l-karni't-tâsi ile'l-karni'r-râbi' 'aşri'l-hicrî* (Mekke: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, Medîne: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1421/2000), 1/519-520.

Miškât adlı kitabını okuduğu hocalarındandır. Onun için çağının eşsiz, zamanının ender şahsiyetlerinden biri olduğu söylenir.⁴⁶

5. eş-Şeyh Molla Abdullah b. Sa‘düddîn el-Ömerî es-Sindî el-Mekkî el-Hanefî (ö. 984/1576). Sindî, âlim, muhaddis, fakih ve kâdîdır. Sind’de doğmuştur. Mekke’ye hicret etmiş ve hicrî 984’te Mekke’de vefât etmiştir. el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber* adlı kitabında bu hocasından da bahsetmektedir.⁴⁷

6. Ebû Îsâ Kutbüddîn Muhammed b. Alâüddîn Ahmed b. Muhammed en-Nehravâlî el-Hindî (ö. 990/1582). Âlim, müfessir, tarihçi, müderris ve müftî olan bu hocası el-Kutbî nâmıyla meşhurdur. Fıkıh, tefsir, nahiv ve şiirde üstün yetenekli ve sanatkâr bir şahsiyetti. Ali el-Kârî, *el-Mirkât* isimli eserinde “merhum hocamız Harem-i Şerif’in müftüsü Kutbüddîn” şeklinde ondan söz etmiştir.⁴⁸ Müellifin bu hocası hicrî 990’da Mekke’de vefât etmiştir.⁴⁹

7. Muhammed b. Celâlüddîn Muhammed b. ‘Abdirrahman b. Ahmed el-Bekrî es-Siddîkî eş-Şâfi‘î el-Mısrî (ö. 993/1585). Âlim, muhaddis ve fakihtir. Ali el-Kârî, *Şemmü’l-‘avârid* adlı risâlesinde bu hocasından; “Şeyhünâ el-mebrûr el-mağfûr Muhammed b. Ebi’l-Hasen el-Bekrî” diye söz eder.⁵⁰ Muhammed b. Ebi’l-Hasen, hicrî 993’te Mekke’de vefat etmiştir.⁵¹

8. eş-Şeyh Sirâcüddîn Ömer el-Yemenî eş-Şevvâfî (ö. 1000/1592). Ali el-Kârî, kıraatte isnâdını da oluşturan bu hocasından övgüyle bahseder.⁵²

9. el-Allâme el-Müsned Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sâlim el-Cünâcî el-Kâhirî el-Ezherî el-Mekkî (ö. 935/1529). Batıdan Sihûr ile el-Bahrâriye arasında bir köy olan Cünâc’a nispetle el-Cünâcî olarak meşhurdur. Aliyyü’l-Kârî’nin vefât bakımından en önce ölen hocalarındandır. Hicrî 935’te vefât etmiştir. Ali el-Kârî, “*Mirkâtü’l-Mefâtih*” adlı kitabında hocası Cünâcî’den tam bir icâzet aldığını, yine

⁴⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 1/39.

⁴⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, 107.

⁴⁸ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 3/378.

⁴⁹ İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/617; Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/57-58; Abdülhay el-Hüseynî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 4/286; Cîştî, *el-Bidâ‘atü’l-müzcâh*, 11-13.

⁵⁰ Ali el-Kârî, *Şemmü’l-‘avârid*, 41.

⁵¹ Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâire*, 3/60; Cîştî, *el-Bidâ‘atü’l-müzcâh*, 13; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/632.

⁵² Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 324.

Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)'ye Buhârî ve Müslim gibi hadis ve diğer ilimlerden, birkaç kitap okuduğunu belirtir. Ayrıca İbn Hacer el-‘Askalânî'den tüm rivâyetlerini *kırâeten*, *semâen* ve *rivâyeten* olmak üzere icâzet aldığını da ilave etmiştir.⁵³

10. el-Allâme eş-Şeyh Şihâbüddîn Ahmed b. Bedrüddîn el-Abbâs eş-Şâfi'î el-Mısri el-Hindî (ö. 992/1584). el-Kârî, bu hocasından dindar, müttekî ve zâhid biri olarak bahseder. Bazı biyografî yazarlarına göre Ali el-Kârî'nin ilim öğrendiği bu hocası, hicrî 992'de Hindistan Ahmedâbâd'da vefât etmiştir.⁵⁴

Hayatını ilme hizmet etmekle geçirmiş olan Ali el-Kârî'nin burada isimleri zikredilenlerin dışında daha pek çok hocası vardır. Ancak buradaki temel amaç, onun hocalarını tanıtmak olmadığından sadece meşhur olanları zikretmekle yetinilmiştir.

1.1.2. Öğrencileri

Ali el-Kârî, hayatı boyunca çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.⁵⁵ Burada şunu da belirtmekte yarar vardır ki Ali el-Kârî, doğduğu Herat bölgesinde ilim tahsil etmiş; fakat erken yaşlarda buradan ayrıldığı için bu bölgede talebe yetiştirme imkânı bulamamıştır.⁵⁶ Onun öne çıkan öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1. eş-Şeyh Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Yahya b. Mükerrrem el-Hüseynî et-Taberî el-Mekkî eş-Şâfi'î'dir (ö. 1033/1624). Mekke'de hicrî 976'da ilim sahibi ve yönetici bir aileden dünyaya gelmiştir. Eserlerinin ve ilminin çokluğuyla bilinmektedir. *el-Âyâtü'l-maksûre 'ale'l-ebyâti'l-maksûre* ve *Hüsnü's-sîreti fî Hüsnü's-Sîre* şerh ve metin olarak kaleme aldığı eserlerindendir. Hicrî 1033'te bir

⁵³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/40.

⁵⁴ İbnü'l-‘İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/625-626; Abdülhay, *Nüzhetü'l-havâtır*, 4/19; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/173; Merâğî, *el-Fethu'l-mübîn*, 3/89; Kutlay, *Ali el-Kârî*, 80.

⁵⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/369; Abdülhay, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/516; Muhammed b. ‘Abdilhay b. ‘Abdilkebîr b. Muhammed el-Kettânî, *Fehrasü'l-fehârisi ve'l-esbâti ve mi'cemü'l-me'âcimi ve'l-meşîhâti ve'l-müselselat*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982), 2/1073; Yasir Hamza Bulşerî, *Cühûdü Molla Ali el-Kârî fî'l-kırâati ve 'ulûmihâ* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009), 39.

⁵⁶ Bulşerî, *Cühûdü Molla Ali el-Kârî*, 39.

Ramazan Bayramı gecesi vefat eden bu ilim adamı Cennetü'l-Muallâ kabristanlığında medfundur.⁵⁷

2. eş-Şeyh Abdurrahman b. Îsâ b. Mürşid Ebü'l-Vecâhe el-Ömerî el-Mürşidî el-Hanefî (ö. 1037/1628). Hicrî 975'te Mekke'de doğan bu zât Şeyhü'l-İslâm lakabıyla bilinmektedir. Gençliğini ilim öğrenmekle geçirmiş, Kur'ân'ı ezberleyip Ali el-Kârî'ye tecvidli olarak okumuştur. Mescid-i Haram'da imamlık yaptığı dönemde fetvalarını, Hanefî mezhebine göre vermiştir. *Berâetü'l-istihlâl fî mâ yete'alleku bi's-şehri ve'l-hilâl ve Safvetü'r-râhi min Muhtârî's-Sihâh* eserlerinden bazısıdır. Hicrî 11 Zilhicce 1037 cuma gecesi, hapisteyken boğularak öldürülmüştür.⁵⁸

3. Muhammed b. 'Abdilazîm el-Mekkî el-Hanefî İbnü'l-Makdisî el-Meyrûz el-Molla Ferrûh b. 'Abdilmuhsin er-Rûmî el-Mûrevî Ebû Abdillâh el-Mekkî (ö. 1061/1651). Bir Rum şehri olan Mora'ya nispetle Mervî denmiştir. Hanefî fakihidir. Hicrî 996'da Mekke'de doğmuştur. Mekke'de babasının yanında yetişmiş ve küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlemiştir. Mescid-i Haram'ın hatibi olan Aliyyü'l-Kârî gibi birçok hocadan ilim tahsil etmiştir. Ayrıca Hanefî fıkına ait birçok eser telif etmiştir. *el-Kavlü's-sedîd fî mesâli'l-ictihâdi ve't-taklîd ve l-lâmü'l-kâsî ve'd-dânî bi meşrûiyyeti takbîli'r-rukni'l-yemânî* eserlerinden bazılarıdır. Hicrî 1061'de Mekke'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Muallâ kabristanlığına defnedilmiştir.⁵⁹

1.2. Eserleri

Ali el-Kârî, çok yönlü bir ilim adamıdır. O, tefsir, kıraat, hadis, usûl, kelâm, gramer ve diğer dil ve belâğat ilimlerinin hepsini inceliklerine varıncaya kadar kavramış ve bunlarda zirveye ulaşmıştır.⁶⁰ O, bu alanlarda birçok eser telif etmesinin yanı sıra resmü'l-mushaf (Kur'ân imlâsı) ve tecvid ilmine dair eserler de kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şerh bazıları da tahkik şeklindedir. Şemmâ', Ali el-Kârî'nin 263 eserinin olduğunu belirtir. O, bu eserlerin dünya kütüphanelerindeki

⁵⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/44; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/457; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1/371-372; el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/600.

⁵⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/321; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/369; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/548; Kutlay, *Ali el-Kârî*, 87.

⁵⁹ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 88.

⁶⁰ Cîştî, *el-Bidâ'atü'l-müzcâh*, 30.

yerlerini de tespit etmiştir.⁶¹ el-Matrafi de *Molla Aliyyü'l-Kârî ve ârâühü'l-i'tikâdiyye* adlı çalışmasında, onun eserleri hakkında geniş bilgi vermektedir.⁶²

Ali el-Kârî'nin eserlerini aşağıdaki şekilde tasnif etmek ve ele almak mümkündür:

1.2.1. Kıraat

Ali el-Kârî, kıraat ilminde otoritedir.⁶³ Bunu sadece kıraat eğitimi vererek değil eserler vermek sûretiyle de kanıtlamıştır. Bu eserlerden birçoğu da hâlihazırda matbu olarak mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. *el-Minehu'l-Fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*: Bu, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin tecvidle ilgili *el-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserine Ali el-Kârî'nin yaptığı bir şerhtir.⁶⁴

2. *Şerhu's-Şâtubiyye*:⁶⁵ Ali el-Kârî'nin bu eserinin ismi konusunda biyografi yazarları arasında ihtilaflar vardır. Bazıları bunu *Şerhu's-Şâtubiyye*⁶⁶ diye isimlendirirken Ali Şüvâh İshak ise *Hidsü'l-emânî fî şerhi Hirzi'l-emânî* şeklinde belirtmiştir.⁶⁷ Bu şerh, eş-Şâtıbî şerhlerinin en iyisi ve en kıymetlisi kabul edilir. Zira Ali el-Kârî, bu şerhte kendisinden önceki şârihlerden çokça istifade etmiş, öncekilerin

⁶¹ Muhammed b. 'Abdirrahmân eş-Şemmâ', "el-Mollâ Ali el-Kârî: Fehresü müellefâtihî ve mâ kütibe 'anhü", *Mecelletü Âfâk es-Sekâfe ve't-Türâs* 1 (Haziran 1993), 69.

⁶² Mûsâ'id el-Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî ve ârâühü'l-i'tikâdiyye* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002), 1/41-43.

⁶³ Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, 9.

⁶⁴ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 143-144; Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/46.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 2/573-575; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/20; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtubiyye* (Delhi: Matba'atü'l-Müctebâi, h. 1348), 3-5; 'Azîze bint Hüseyin el-Yûsuf, "Mukaddime", *Şerhu's-Şâtubiyye (Dirâse ve tahkîk li usûli's-Şâtubiyye*, mlf. Molla Ali el-Kârî, (Riyad: Câmi'atü'l-Melik, Yüksek Lisans Tezi, 1423). Bu eser ilk kez hicrî 1302'de İstanbul Matba'atü'l-Âmire'de basılmıştır. Bk. Kutlay, *Ali el-Kârî*, 143; Muhammed el-Muhtâr Veleddü Ebbâh, *Târihu'l-kirâât fî'l-Meşriki ve'l-Mağrib* (Fas: Isesco, 1422/2001), 359-366; İbrâhîm Muhammed el-Cermî, *el-İmâmü's-Şâtubî: Seyyidü'l-kurrâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 148-174.

⁶⁶ 'İsâmî, *Semtu'n-nücûm*, 4/402; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1/185.

⁶⁷ Ali Şüvâh İshak, *Mu'cemü müsannefâti'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Riyad: Dâru'r-Rufâi, 1404/1984), 4/61.

özet ifadelerine ve açıklamalarına yer vermiştir. Müellif bu şerhte, meşhur kurrâdan nakillerde bulunmuştur. Kendi tercih ve ihtiyarlarını da ayrıca eklemiştir.⁶⁸

Ali el-Kârî'nin bu şerhte zikrettiği şârihlerin eserlerinden bazıları şunlardır: Ebü'l-Hasen es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Fethü'l-vesîd fî Şerhi'l-Kasîd*,⁶⁹ Şu'le el-Mevsîlî'nin (ö. 656/1258) *Kenzü'l-me'ânî fî Şerhi Hirzi'l-emânî*,⁷⁰ Abdullah el-Fâsî'nin (ö. 656/1258) *el-Leâlî'l-ferîde fî Şerhi'l-Kasîde*,⁷¹ Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî*,⁷² Ebû İshak el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Kenzü'l-me'ânî fî Şerhi Hirzi'l-emânî*,⁷³ İbnü'l-Kâsh'ın (ö. 801/1399) *Sirâcü'l-kârî'i'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukri'l-müntehî* adlı eserleri.⁷⁴ Ayrıca Ali el-Kârî, Tâhir el-İsfahânî'nin eş-Şâtıbiyye'ye şerh yazdığını fakat bunun kaybolduğunu söyler.⁷⁵ Ayrıca Ali el-Kârî'nin Mekki b. Ebî Tâlip (ö. 437/1045), Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Ebû Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1055) ve İbnü'l-Cezerî gibi önemli kıraat imamlarından da nakillerde bulunduğu müşahede edilmektedir.⁷⁶

3. *ed-Dâbidiyye li's-Şâtıbiyyeti'l-Lâmiyye*: Bu eser, Ali el-Kârî'nin, eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) manzum olarak yazdığı "*Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*" adlı eserinin bir şerhidir. Şâtıbî'nin bu eseri doğu ve batıda büyük bir şöhrete sahiptir. İlim adamları bu esere çok önem verip okutmuşlar ve onu ezberletip, inceleyerek şerh etmişlerdir. Bu, kıraat alanında manzum olarak yazılmış eserlerin en önde gelenidir. Bu eser, kırâât-i seb'aya dair en kıymetli manzum eser kabul edilir. Öte yandan bu eser, yedi mütevâtir kıraati ihtiva ettiği için de çok önemlidir.⁷⁷

Münekkitlik özelliği de bulunan Ali el-Kârî, *ed-Dâbidiyye li's-Şâtıbiyyeti'l-Lâmiyye* eserinde, *Hirzü'l-emânî*'ye aynı zamanda eleştiri yöneltmektedir. O, Şâtıbî'nin bu eserinde bazı beyitlerde konuyu açıklığa kavuşturamaması, kasidenin

⁶⁸ Örnekler için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 33, 79, 139, 141, 257.

⁶⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 38.

⁷⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 101-102.

⁷¹ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 81.

⁷² Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 15.

⁷³ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 84.

⁷⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 125. *Şâtıbiyye*'nin tespit edilen şerhleri için bk. Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, 42-44.

⁷⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 601-604.

⁷⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 58, 125, 127, 128. Ali el-Kârî'nin ulemadan kıraat ilmine dair yaptığı nakiller hakkında geniş bilgi için bk. Bulşerî, *Cühûdü Molla Ali el-Kârî*, 201-212.

⁷⁷ Berîk b. Saîd el-Karnî, "Mukaddime", *ed-Dâbidiyye li's-Şâtıbiyyeti'l-Lâmiyye*, mlf. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî (Riyad: y.y., 1428), 28.

girişindeki planına bağlı kalmaması, beyitlerin yanlış manaları çağrıştırmaması gibi açılardan onu tenkit eder.⁷⁸ Ali el-Kârî'yi bu eseri şerh etmeye sevk eden sebeplerden biri de eserin orijinali olan *et-Teysîr*'e (Ebû 'Amr ed-Dânî) bazı yerlerde metot ve mana bakımından muhalefet etmesidir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Ali el-Kârî, eserdeki beyitleri anlam bakımından daha açık hâle getirmeye çalışmış; yaklaşık yüz on beş yerde izaha gitmiştir.⁷⁹ Ayrıca Ali el-Kârî, *Şerhu 'ş-Şâtıbiyye*'de Ebû Şâme⁸⁰ ve el-Ca'berî⁸¹ gibi âlimlerden nakillerde bulunmuş, hatta bazı kıraat âlimlerinin hatalarını da düzeltmiştir.⁸²

4. *Tahrîcû kırââtî'l-Beydâvî*: Bu eser, *el-Feydu's-semâvî fî tahrîci kırââtî'l-Beydâvî* adıyla da bilinmektedir.⁸³ Hâşiye formatındaki bu eserde Ali el-Kârî, Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-Te'vîl*'indeki kıraatleri tahrîc etmiştir. O, esere bazı ta'likat yapmış, Ya'kûb'un kıraatiyle şâz kıraatleri de eklemiştir. Bu konuda hicrî altıncı yüzyıl âlimlerinden Tâcülkurrâ Ebû Nasr el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106'dan sonra) *Şevâzzü'l-kırâât* eserini esas almıştır.⁸⁴

5. *Risâletün fî'l-Besmele*: Ali el-Kârî, eserin adını zikretmediğinden, eser hakkında farklı isimler ileri sürülmüştür. Eser, farklı kişiler tarafından *el-Besmele fî'l-Besmele*, *el-Besmele fî Şerhi'l-Besmele*, *Kırâatü'l-Besmele/Evvelü Sûrati Berâe*, *Besmeletü Sûrati'l-Enfâl* şeklinde farklı isimlerle bilinmektedir.⁸⁵

Ali el-Kârî, bu eserini Berâe sûresinin başında besmele bulunduğunu iddia edenleri -ki bu görüş imam Ebû Hanife (ö.150/767)'ye nispet edilmektedir- reddetmek için telif etmiştir. O, bu iddianın yanlışlığını, Kitap, sünnet ve icmâ yoluyla ispat

⁷⁸ Ali el-Kârî, *ed-Dâbidıyye*, 45; Ali el-Kârî, *Şerhu 'ş-Şâtıbiyye*, 26.

⁷⁹ Ali el-Kârî, *ed-Dâbidıyye*, 28.

⁸⁰ Ali el-Kârî *ed-Dâbidıyye*, 79-80.

⁸¹ Ali el-Kârî *ed-Dâbidıyye*, 93.

⁸² Ali el-Kârî *ed-Dâbidıyye*, 46-47.

⁸³ Şemmâ', "el-Molla Ali el-Kârî", 69; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 367; Kutlay, *Ali el-Kârî*, 143.

⁸⁴ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Hâşiyetü tahrîci kırââtî'l-Beydâvî*, Müstensih: 'Abdüşşekûr b. 'Abdilgâfûr es-Siddikî (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 29), 2a-2b.

⁸⁵ Leknevî, *et-Ta'likâtü's-Seniyye*, 8; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 367; Ali el-Kârî, *el-Mes'ele fî'l-besmele*, 7; Müessesetü Âli'l-Beyt, *Fehresü 'ş-şâmil li't-türâsi'l-'Arabıyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût (Mahtûtâtü't-Tefsîr ve 'Ulûmihî)*, (Amman: el-Mücemme'u'l-Melekî li Buhûsi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 1410/1989), 1/665.

etmeye çalışır. Ayrıca o, Ebû Hanife'nin de bu düşünceye sahip olduğunu kaydeder. Burada o, fukahâ ve kurrânın tavırlarını zikreder.⁸⁶

6. *el-Hibâtü's-Seniyye 'alâ Ebyâtî's-Şâtıbiyyeti'r-Râiyye*: thk. Abdurrahman es-Südeys, Doktora Tezi, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1422.⁸⁷

1.2.2. Tecvid

Ali el-Kârî'nin kıraat ilmine dair verdiği eserler yanında onun tecvid disiplini hakkında da önemli bir çalışması vardır. Bu çalışmasında o, İbnü'l-Cezerî'nin manzum eseri *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'yi şerh etmiştir.⁸⁸ Bu eserin meşhur ismi *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'dir.⁸⁹ *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, tecvid ilmi konusunda önemli eserlerin başında gelmektedir. Tecvîd konularının tamamını ihtiva eder. Ancak Kur'ân eğitimine daha elverişli olması için üzerinde şerh çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı şerhidir.⁹⁰ Ali el-Kârî, bu şerhinde İbnü'l-Cezerî'nin oğlu,⁹¹ Zekeriyâ el-Ensârî,⁹² Taşköprüzâde Ahmed Efendi

⁸⁶ Ali el-Kârî, *el-Mes'ele fî'l-besmele*, 7/22.

⁸⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1159.

⁸⁸ Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 9/255.

⁸⁹ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 41; Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şâtıbiyye*, 141; Müessesetü Âli'l-Beyt, *Fehresü's-şâmil li't-türâsi'l-'Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût ('Ulûmu'l-Kur'ân: Mahtûtâtü't-Tecvîd)*, (Amman: el-Mücemme'u'l-Melekî li Buhûsi'l-Hadâratil-İslâmiyye, 1406/1986), 2/358-367; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 3/185; 'İsâmî, *Semtu'n-nücûm*, 4/394.

⁹⁰ Bu eserin değişik tarih ve ülkelerde basımı yapılmıştır: Mısır/1884; Kazan (Rusya)/1887; Mekke/1885; el-Matba'atü'l-Meymeniyye/1890; Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye/1925; Mektebetü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî/1948; Bombay (Hindistan)/1967.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekr, İbnü'l-Musannif ve İbnü'n-Nâzım diye bilinmektedir. O, babasından kıraat okumuş meşhur kurrâ arasında sayılmaktadır. Ayrıca o; *eş-Şâtıbiyye*, *er-Râiyye*, *et-Tayyibe* ve daha birçok metni ezberlemiş, babasına ait olan *Mukaddime* adlı eseri *el-Havâşî'l-müfhome fî Şerhi'l-Mukaddime* ismiyle şerh etmiştir. Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, babası İbnü'l-Cezerî'den bir müddet sonra vefat etmiştir. Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/193; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/118-119.

⁹² Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 247, 269; Zekeriyâ b. Ahmed el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Ferğâlî Seyyid Arabâvî (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyhi li't-Türâs, h. 1428), 87, 91, 251.

(ö. 968/1561)⁹³ gibi İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sini şerh edenlerden de nakiller yapmaktadır.⁹⁴

Bu eserde müellifin, kelime yapısına ve mana yönüne ağırlık vermesi, eserin kıymetini artırmaktadır.⁹⁵ Ayrıca birçok düzeltmeler,⁹⁶ tahkik, beyitlerinin harekelenmesi ve i'rab gibi birçok ilavelerin olması eseri oldukça değerli kılmaktadır.⁹⁷

1.2.3. Kur'ân İmlâsı ve Molla Ali el-Kârî Hattı

Ali el-Kârî, nesih ve sülûs başta olmak üzere hat sanatında çağının en yetenekli hattatlarından. Onun yazdığı mushaflar, İslâm dünyasında şöhret kazanmıştır. Birçok biyografi yazarı onun her yıl bir mushaf yazdığını ve geçimini sadece bu yolla temin ettiğini söylemişlerdir.⁹⁸ Ali el-Kârî'nin hattatlık sanatını Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520)'tan öğrendiği bilinmekle birlikte bunu nerede ve ne zaman aldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.⁹⁹

Ali el-Kârî, resmü'l-mushaf disiplinine dair telif ettiği bir eser mevcuttur. Bu eser, eş-Şâtıbî'nin *Akîletü etrâbi'l-kasâid fî esne'l-mekâsid*'ine (*er-Râiyye*) yaptığı şerhtir. Bu eserin ismi bazı kaynaklarda *el-Hibâtü's-seniyye 'alâ ebyâti's-Şâtibiyye er-râiyye* olarak da geçmektedir.¹⁰⁰ Mezkûr eser, resmü'l-mushafla alakalı önemli bir şerhtir. *Akîletü etrâbi'l-kasâid* genelde ilim adamları özelde de kıraat âlimleri arasında büyük bir değere sahiptir. Zehebî (ö. 748/1348), kıraat ve imlâ ilimlerinin varlığının *Hirzü'l-emânî* ve *Akîletü etrâb* eserleriyle devam ettirdiğini söylemektedir. O, bu

⁹³ Mustafâ b. Halil İsâmüddîn, Taşköprüzâde namıyla meşhur büyük fıkıh âlimidir. Eserlerinden bazıları *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulûmi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, *Miftâhü's-seâde ve misbâhü's-siyâde fî mevdu'âti'l-'ulûm* ve *Şerhu'l-Mukaddime*'l-Cezeriyye adlı eserlerdir. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/514-515.

⁹⁴ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 89, 133, 308, 321; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşi'l-müfihime: Şerhu'l-Mukaddime*, haz. Ebû 'Âsım Hasen b. 'Abbâs b. Kutb (Kahire: Müessesetü Kurtubâ, 1427/2006), 18.

⁹⁵ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 83.

⁹⁶ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 120-121.

⁹⁷ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 76.

⁹⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 5/12; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, 22; Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, 10.

⁹⁹ Çağfer Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 289.

¹⁰⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1159; Kutlay, *Alî el-Kârî*, 144; Şemmâ', "el-Mollâ Alî el-Kârî", 35.

eserlerin herkes tarafından ezberlendiğini ve ilim yolcularının işlerini kolaylaştırdığını zikretmektedir.¹⁰¹

Ali el-Kârî, kitabın önsözünde Kur’ân imlâsından bahsetmekte ve resmü’l-mushaf konusunda ed-Dânî’ye ait *el-Muknî*’nin en güzel ve faydalı bir eser olduğunu, eş-Şâtîbî’nin de bunu *er-Râiyye (Akîletü etrâbi’l-kasâidi fî esne’l-mekâsid)* adıyla ihtisar ettiğini söylemektedir.¹⁰² Bu eserde müellif, beyitleri mushafın tertibine göre şerh etmiş ve *resmü’l-Osmânî*’deki ihtilafların yorum, hüküm ve kıraate olan etkilerinden bahsetmektedir.¹⁰³ Ali el-Kârî, çok titiz bir şekilde *Akîle* şerhinde Dânî,¹⁰⁴ es-Sehâvî,¹⁰⁵ el-Ca’berî¹⁰⁶ gibi ulemadan nakillerde bulunmakta ve birtakım düzeltmeler yapmaktadır.

Hattatlığıyla meşhur Ali el-Kârî’yle ilgi olarak burada değinilmesi gereken hususlardan biri “Ali el-Kârî Hattı” diye bir Kur’ân hattının var olup olmadığıdır. Burada ilk olarak “resmü’l-mushaf” kavramına ait çerçevenin çizilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda el-Müzeynî, “er-resm” daha çok Kur’ân imlâsı için kullanılsa da esasında eş anlamlısının “kitâbe” veya “hat” kelimeleri olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

İlk yazılan mushafların imlâları çokça tartışılmaktadır. Zira kelimelerin yazımında lafız-okuyuş uyumunun dışına çıkıldığı görülmekte, bazı yerlerde aynı

¹⁰¹ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 2/574.

¹⁰² Ebü’l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Hibâtü’s-seniyye ‘aliyye ‘alâ ebyâtü’s-Şâtübiyyeti’r-râiyye*, thk. Abdurrahmân b. ‘Abdilazîz b. ‘Abdillâh b. ‘Abdilkerrîm es-Südeys (Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Doktora Tezi, 1422/2001), 1/228-229.

¹⁰³ Ali el-Kârî, *el-Hibâtü’s-seniyye*, 1/326, 402, 508.

¹⁰⁴ Ali el-Kârî, *el-Hibâtü’s-seniyye*, 1/559, 2/455. Ayrıca bk. Ebû ‘Amr Osmân b. Sa’îd ed-Dânî, *el-Muknî fî ma’rifeti mersûmi mesâhihi ehli’l-emsâr*, thk. Nûra bint Hasen b. Fehd el-Humeyyed (Riyad: Dâru’t-Tedmüriyye, 1431/2010), 257-258.

¹⁰⁵ Ali el-Kârî, *el-Hibâtü’s-seniyye*, 1/336; Ebü’l-Hasen ‘Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Vesîle ilâ Keşfi’l-‘akîle*, thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1426/2005), 12.

¹⁰⁶ Ali el-Kârî, *el-Hibâtü’s-seniyye*, 1/334. Ayrıca bk. Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca’berî, *Cemîletü erbâbi’l-merâsid fî şerhi ‘Akîleti erbâbi’l-kasâid*, thk. Muhammed İlyas Muhammed Enver (Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Doktora Tezi, h. 1422), 89.

¹⁰⁷ ‘Abdülazîz b. Süleymân b. İbrahim Müzeynî, *Mebâhis fî ‘ilmi’l-kırâât* (Riyad: Dâru Künûzi İşbîliyâ, 1432/2011), 155.

yapıdaki kelimeler farklı biçimde yazılmaktadır. Bu özel imlâlar için “hicâû’l-mushaf, resmü’l-mushaf, er-resmü’l-Osmânî, er-resmü’l-ıstılâhî” tabirleri kullanılmaktadır.¹⁰⁸

Bu bağlamda “er-resm/ımlâ” kıyâsî ve ıstılâhî olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlardan “er-resmü’l-kıyâsî” kelimedeki vakıf ve ibtidâya riayet ederek hece harfleriyle lafzı/sözü tasvir etmeye denirken “er-resmü’l-ıstılâhî” ile de Osman b. Affân’ın Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinin ve harflerinin yazımında onayladığı imlâ anlaşılmaktadır. Başta şunu kesin olarak ifade etmek gerekir ki çok az noktadaki farklılıklar dışında Kur’ân imlâsı resmi kıyasiye uygunluk göstermekte ise de bu farklılıklar eserlerde belirtilmektedir.¹⁰⁹

Zürkânî, “resmü’l-Osmânî” alanında söz sahibi olanların bu fennin kaidelerini altı kuralla sınırladıklarını, bunların da “hazif, ziyâde, hemze, bedel, fasıl, vasıl ve iki kıraati ihtiva eden kelimeler olduğunu belirtir.¹¹⁰ Bu hükümleri ihtiva eden kelimelerin yazımıyla ilgili bu ilme “er-resmü’l-Osmânî” ya da “er-rsmü’l-ıstılâhî” denmektedir.¹¹¹ Bunlara ait örnekler özetle şu şekildedir: Örneğin kıyâsî imlâda يَا أَيُّهَا nidâ harfindeki “elif” yazılırken; resmi imlâda ise يَا أَيُّهَا nidâ harfindeki “elif” yazılmamaktadır. Konunun bir diğer örneği de بِأَيِّدِ kelimesiyle ilgilidir. Kıyasi imlâda بِأَيِّدِ kelimesi tek yâ harfî ile yazılırken, resmi imlâda بِأَيِّدِ kelimesindeki “yâ” harfî tekrarlanarak yazılmaktadır. Ayrıca الصَّلَاةُ / الصَّلَاةُ kelimesinde olduğu gibi bazı kelimelerde “vâv” harfî “elif” harfinden bedel olarak yazılmakta, istisnaları olmakla birlikte مِمَّا kelimesinde “من” kelimesinden sonra gelen “ما” kelimesi bitişik yazılmaktadır.¹¹²

Resmü’l-Osmânî konusunda âlimlerin farklı görüşler serdettikleri görülmektedir. Bazıları bunun tevkîfî olduğunu söylerken diğerleri de bir kavram meselesi olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir durum, Kur’ân-ın maslahat maksadıyla

¹⁰⁸ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf/1”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Nisan 2023).

¹⁰⁹ Müzeynî, *Mebâhis*, 155.

¹¹⁰ Muhammed ‘Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1409/1988), 1/369-370.

¹¹¹ Şa‘bân Muhammed İsmail, *Resmü’l-mushaf ve dabtühû beyne’t-tevkîfi ve’l-ıstılâhîti’l-hadîse* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1433/2012), 10.

¹¹² Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/370-372.

gelişmiş yazı usulleriyle yazılmasında bir engelin olmadığını göstermektedir. Nitekim Şa‘bân Muhammed İsmail bu konuda üç temel görüşün olduğunu belirtmektedir:

1. Görüş: Bu görüş sahipleri, resmü’l-mushaf yazımının tevkîfî olduğunu öne sürmektedir.¹¹³ Dolayısıyla değiştirilmesi ve ona muhalefet edilmesi caiz değildir. Cumhurun da dahil olduğu bu grup, Hz. Peygamber’in Kur’ân metnlerinin güvenilirliğine iki açıdan önem verdiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi hıfz/ezberleme, ikincisi yazıya geçirme eylemidir. Yine Hz. Peygamber, Cebrâil’den (a.s.) aldığı her vahyin akabinde âyetleri ezberlediği şekliyle okutur, sahâbeden ezberlemelerini ister ve vahiy kâtiplerine de yazdıklarını okuturdu. Şayet bu faaliyetlerin sonucunda bir hata bulunması hâlinde Hz. Peygamber, onların düzeltilmesini talep ederdi. Bu görüşün öncüleri, İmam Mâlik’e (ö. 179/795) “Bugün insanların ihdas ettiği günümüz hece harfleriyle mushaf yazmak isteyen ne dersiniz?” diye sorulan bir soruya “Bunu uygun bulmam! Zira ilk yazıldığı gibi yazılmalıdır.” şeklinde verilen cevabı delil gösterirler. İmam Mâlik’in dışında ed-Dânî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Kâdî İyâd (ö. 544/1149) ve dört mezheb imamı da bu görüşü savunmaktadır.¹¹⁴

Abdülfettâh İsmâîl Şelebî, et-Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmiu’l-Beyân* tefsirinden nakille et-Taberî’nin hiç kimsenin mushaf imlâsına aykırı davranma hakkı olmadığı söyleminden sonra Mü’minûn sûresinin 60. âyetindeki “وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا” âyetindeki kıraatleri kastederek “bölgelerin kıraatleri işte bu kıraat üzeredir. Kaldı ki biz de böyle okumaktayız. Zira bunda kurrânın ittifakı oluşmuştur. Ayrıca bu durum, müslümanların mushaflarının hattına da uygundur.”¹¹⁵ değerlendirmesini yapmaktadır.¹¹⁶

¹¹³ Tevkîfî; nakil, semâ/işitme ve rivayete bağlı olup içtihada kapalı olan demektir. Bk. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili (inceleme - tenkitli metin)*, haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/112, 132; ‘Abdurrahmân ‘Abdûlmün‘im, *Mu‘cemü’l-mustalahât ve’l-elfâzi’l-fikhiyye* (b.y.: Dâru’l-Fadîle, ts.), 1/497.

¹¹⁴ Muhammed İsmail, *Resmü’l-mushaf*, 63-64, 67-68.

¹¹⁵ Abdülfettâh İsmâîl Şelebî, *Resmü’l-mushafi’l-Osmânî ve evhâmü’l-Müsteşrikine fî kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm ve devâfi’uhâ ve def’uhâ* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1419/1999), 65.

¹¹⁶ Âyetin ilgili kesitindeki şâz kıraatler, mushaf imlası dışına çıkılmasına sebep olacağından Taberî tarafından eleştiriye tabi tutulmaktadır. Çünkü bu durum, Taberî’nin de eleştirisine hedef olan imâm mushafa muhalefet edilmesi sonucunu vermektedir. Şâz vecihlerle alakalı olarak detaylı bilgi için bk. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü’l-kirâât*, thk. Şemrân el-‘Aclî (Beyrut: Müessesetü’l-Belâğ, ts.), 336.

2. Görüş: Bu görüşe göre resmü'l-mushaf tevkîfî değildir. Nitekim bu düşünce gereğince çağdaş imlâ kurallarının gerektirdiği ölçüde değişiklik yapılmasında bir mâni yoktur. Bu görüşün temsilcileri olarak el-Bâkillânî (ö. 403/1013) ve İbn Haldûn (ö. 1332/1406) kabul edilmektedir.¹¹⁷

3. Görüş: Hangi çağda olursa olsun âsâri atîka/antika eser kabilinden olan resmü'l-mushafın gelecek nesil ve ilim adamları için orijinalinin muhafaza edilmesinin gerekliliğiyle beraber insanların geneli için imlâ kurallarına göre modern imlâ ile yazılmasına imkân tanımaktadır. İzzüddin b. 'Abdisselâm (ö. 660/1262) ve ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) bu görüşün öncülerindendir.¹¹⁸

Resmü'l-mushafa ittiba konusunda Subhî Salih'in değerlendirmesi son derece dikkat çekicidir. O, günümüz insanların Kur'ân-ı Kerîm'in eski hattıyla okumaya zorlandıklarını, dolayısıyla bu türden insanlara yaşadıkları dönemdeki câri olan imlâ ile Kur'ân'ın yazılması gerektiğini ve bunu belirtirken resmi Osmânî'nin büsbütün ilga edilmesi görüşünde olmadığını ifade etmektedir. Zira resm-i Osmânî'nin tamamen ilgası, ümmeti fitneden koruyan büyük bir dinî simgeyi bozmak olacağından asla doğru bulunmamaktadır.¹¹⁹

Resm-i Osmânî ve mahiyetiyle ilgili yukarıda verilen bilgilerden sonra Türkiye'de Ali el-Kârî hattı diye bilinen Kur'ân imlâsının mahiyetiyle ilgili anlayışın sağlam bir zemininin olup olmadığının tespit edilmesinde yarar vardır. Bu konuyla ilgili oldukça kapsamlı bir araştırma yapan Muhammet Abay'ın ulaştıkları sonucun bu konuda yeterli bir fikir verdiği kanaatindeyiz. Abay'ın ulaştıkları sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Kur'ân hattatları ilk dönemlerde imlâ konusunda resm-i Osmânîye ittiba konusunda daha serbest davranmışlardır. Bu yüzden ilk dönemlerdeki mushaf imlâlarına ait farklılıkların dikkat çektiğini belirtmektedir. Buna ilaveten Âli el-Kârî'nin kendisine ait net bir ifadesi olmamakla birlikte resmi Osmânî'ye uymayı

¹¹⁷ İsmail, *Resmü'l-mushaf*, 63.

¹¹⁸ İsmail, *Resmü'l-mushaf*, 63.

¹¹⁹ Subhî Salih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 1977), 280; Musa İbrahim el-İbrahim, *Bühûsün menheciyye fî ulûmi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Amman: Dâru Ammân, 1996), 88.

vâcip gördüğünün söylenmesi mümkündür. Mushaf imlâsı konusunda incelenen kaynaklar, Ali el-Kârî'nin mushaf imlâsı konusunda yeni bir “tarz” geliştirdiğinin söylenmesine imkân vermemektedir. Nitekim kendisinin bağımsız bir “tarz” geliştirdiğine delil olarak gösterilen Süleyman Efendi risâlesi tam anlamıyla Ali el-Kârî mushaf'ını yansıtmayıp başka risâlelerden de yararlandığını göstermektedir. Dolayısıyla bahse konu risalede kullanılan eserlerin ayrıca araştırılıp incelenmesi gerekmektedir. Pek tabiidir ki hattat olan Ali el-Kârî, çok sayıda mushaf yazmış olabilir. Yazdığı bu mushaflarda farklı imlâ da kullanmış olabilir. Bu konuda kesin bir sonuç elde etmek için onun yazdığı mushaflar üzerinde detaylı bir incelemenin yapılması gerekmektedir. Türkiye’de Ali el-Kârî tarzı olarak bilinen imlâ sisteminin kökleri Ali el-Kârî den çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Kayışzâde mushafındaki imlâ sisteminin Ali el-Kârî’ye dayandırılmasının nedeni olarak Hafız Osman (ö. 1110/1698) ile Kayışzâde Hafız Osman (ö. 1311/1894) isimlerinin birbirlerine karıştırılması görülebilir. Aslında Hafız Osman mushafı ile Kayışzâde Hafız Osman mushaflarının imlâsı birbirinden farklıdır.¹²⁰

1.2.4 Tefsir

Dini ilimlerin birçok alanında eser veren Ali el-Kârî, tefsir sahasında da orijinal bir eser telif etmiştir. Çalışmanın esasını teşkil eden bu eserin adı *Envâru’l-Kur’ân ve esrâru’l-Furkân*’dır.¹²¹ Ali el-Kârî'nin bu eserini, Şa‘bân Ramazan Mahmud, İbrahim Besyûnî danışmanlığında 1999 yılında Kahire Ayn-ı Şems Üniversitesi’nde yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır. Abdülbaki Turan da bu tefsiri *Aliyyü’l-Kârî ve Menhecühû fî tefsîrihi Envâru’l-Kur’ân ve esrâru’l-Furkân* adıyla 1981 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde doktora tezi olarak metot açısından incelemiştir. Bunun dışında Ali el-Kârî'nin *el-Cemâleyn ‘alâ l-Celâleyn*, *Tefsîru’l-Kur’ân*, *Tefsîru Sûrerti’l-Kadr*, *Tefsîru’l-âyâti’l-müteşâbihât*, *Risâle fî t-tefsîr*,¹²² *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-Beydâvî*, *San’atüllâhi fî sîğati sîbğatillâh*¹²³ adlı çalışmaları da bulunmaktadır.

¹²⁰ Muhammet Abay, “Mushaf İmlasında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi”, *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (Haziran 2015), 7-44.

¹²¹ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 140.

¹²² Şemmâ’, “el-Mollâ Ali el-Kârî”, 13, 18.

¹²³ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 141.

1.2.5. Diğer Alandaki Eserleri

Yukarıdaki alanların dışında Ali el-Kârî'nin akaid, hadis, fıkıh ve ahlâk sahasında pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan *Minehu 'r-ravzi 'l-ezher fî Şerhi 'l-Fıkhi 'l-Ekber*,¹²⁴ *Davü 'l-me 'âlî li Bed 'i 'l-emâlî*, *Tetimmü 'l-mekâsîd ve tekmîlü 'l-akâid*,¹²⁵ *Reddû 'l-füsûs (Merteбетü 'l-vücûd ve menziletü 'ş-şühûd/er-Reddû 'ale 'l-kâilîne bi Vahdeti 'l-Vücûd)*,¹²⁶ *Şemmü 'l- 'avârid fî Zemmi 'r-revâfid*,¹²⁷ *el-Beyyinât fî tebâyüni ba 'dî 'l-âyât*¹²⁸ ile *Şerhu 'l-Fıkhi 'l-ekber*¹²⁹ akaid alanındaki eserleridir.

Ali el-Kârî, hadis ve usûl-i hadis alanında da pek çok eser telif etmiştir. Ancak bunlardan bir kısmı tamamen kendisinin kaleme aldığı eserler bir kısmı da şerh ve hâşiye özelliği bulunan teliflerdir. Onun bu alanda ortaya koyduğu belli başlı eserler ise *Ref 'u 'l-cünâh ve hafdu 'l-cünâh bi erbeîne hadîsen fî fadli 'n-nikâh*,¹³⁰ *Mirkâtü 'l-mefâtih*,¹³¹ *el-Esrâru 'l-merfû 'a fî 'l-ahbâri 'l-mevdû 'a*,¹³² *el-Masnû ' fî ma 'rifeti 'l-hadîsi 'l-mevzû ' (el-Mevzû 'âtü 's-suğrâ)*,¹³³ *Şerhu 'ş-Şifâ*¹³⁴, *Senedü 'l-En 'âm Şerhu Müsnedi 'l-İmâm, Şerhu Şerhi Nuhbeti 'l-fiker*' dir.¹³⁵ Onun fıkıh alanındaki en önemli eseri ise Sadrüşşerîa'nın *en-Nukâye* adlı eserine *Fethu bâbi 'l- 'inâye* adıyla yaptığı şerhtir.¹³⁶

Ahlâka büyük önem veren Ali el-Kârî'nin bu sahaya ait de pekçok eseri bulunmaktadır. Nitekim *Tatvîrû 't-taviyye bi tahsîni 'n-niyye*, *ed-Dürratü 'l-mudiyye fî 'z-ziyâreti 'l-mustafaviyyeti 'r-radiyye*, *ez-Zehîretü fî racâi 'l-mağfireti li 'l-kebîra*, *el-*

¹²⁴ Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, 2/404.

¹²⁵ Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/42.

¹²⁶ Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/43.

¹²⁷ Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/44.

¹²⁸ Şemmâ', "el-Mollâ Ali el-Kârî", 18.

¹²⁹ Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/44.

¹³⁰ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 430.

¹³¹ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 300.

¹³² Kutlay, *Ali el-Kârî*, 228; Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 1/49.

¹³³ Kutlay, *Ali el-Kârî*, 212- 244.

¹³⁴ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 366.

¹³⁵ Şemmâ', "el-Mollâ Ali el-Kârî", 23, 32.

¹³⁶ Matrafi, *Mollâ Ali el-Kârî*, 47; Şemmâ', "el-Mollâ Ali el-Kârî", 28.

Edebü fî Receb, Şerhu ‘ayni’l-‘ilmi ve zeynü’l-hilmi, Tebîdü’l-‘ulemâi ‘an takrîbi’l-ümerâi adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.¹³⁷



¹³⁷ Ali el-Kârî’nin bu ve diğer eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Zirikî, *el-A‘lâm*, 5/12-13; Kutlay, *Alî el-Kârî*, 115-442; Matrafi, *Mollâ Alî el-Kârî*, 42-50; Şemmâ‘, “el-Mollâ Alî el-Kârî”, 5-34.

İKİNCİ BÖLÜM
KIRAAT-TEFSİR İLİŞKİSİ VE ENVÂRU'L-KUR'ÂN'IN
LİTERATÜRDEKİ YERİ

2.1. Kıraat İlmi ve Tarihi Gelişimi

Kıraat-tefsir ilişkisini tespiti ilişkin bu bölümde ilk olarak kıraat ve kıraatle ilgili kavramlar, kıraat ilminin tarihi arka planı ve kıraat farklılıkları ile ilgili konular, daha sonra da bu bağlamda *Envâru'l-Kur'ân* ele alınacaktır.

2.1.1. Kıraat İlminin Tanımı

Kıraat (قراءة) lafzı, lügatta قرأ kökünden “bir şeyi okuma” anlamında masdar olup قرءا -kar'en, قرأته -kırâeten, قرأنا -kur'ân'en şeklinde mastarları bulunmaktadır.¹ “Kur'ân okudum”, “bir şeyi okudum” denildiğinde, bundan onu (parçaları, harfleri) bir araya getirerek okuma anlaşılır ve bu açıdan mezkûr sözcük, “toplamak, bir araya getirmek” anlamına gelir.²

“قرأ/Karae” kelimesinin yukarıda bahsedilenlerin dışında da anlamları bulunmaktadır. Örneğin ما قرأت هذه الناقة سلي قط وما قرأت جنينا قط “bu deve hiç gebe kalmadı, bu deve hiç yavru doğurmadı” kullanımında olduğu gibi gebe kalmayan deve için de “قرأ/karae” lafzı söylenmektedir.³ Kadının âdet görmesi de “karae” lafzı ile ifade edilmektedir. “القارئ/el-Kârî” kelimesi ise bir araya getirileni toplayıp taşımak (الحامل/el-hâmil) anlamında kullanılır.⁴ Bunların dışında “قراءة/kıraet” kelimesinin, bir şeyi bir şeyle birleştirmek, katmak, eklemek anlamında “قرء/karene” fiilinden türemiş olduğu, Kur'ân'a da âyetleri ve sûreleri birleştirdiği için Kur'ân adının verildiği nakledilmiştir.⁵

Kıraat ilminin ıstılahtaki manasına gelince, onun birçok tanımı yapılmıştır. Bunların “efrâdını câmi‘ ağıyârını mâni‘” olanı İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı tanımıdır. Nitekim o, kıraati; “Kur'ân kelimelerinin edâ durumunu ve nakledenlerine nispet ederek farklı okuyuşlarını bilmektir”⁶ diye tanımlamaktadır. Muhammed b.

¹ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, “ka-ra-e” md. thk. Mektebü Tahkîki't-Türâs fî Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 49.

² Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* “ka-ra-e” md. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1419/1999), 11/ 78.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “ka-ra-e” md., 11/ 78.

⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. 'Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/ 370.

⁵ Müzeynî, *Mebâhis*, 15.

⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Abdülhay el-Fermavî (B.y.: y.y., 1397/1977), 61.

‘Abdilğânî ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705) da kıraati, “Allah-u Teâlâ’nın kitabını nakledenlerin hazf, isbât, tahrîk, teskîn, fasl, vasıl ve bunun dışındaki edâ, ibdâl gibi semâ yönündeki farklı okuyuş ve ittifak ettikleri durumlarını bilmektir”⁷ diye tanımlar.

Bu tanımlarda İbnü’l-Cezerî ve el-Bennâ’nın, nakli ve semâyı şart koştukları görülür. Bunun sebebi, kıraatlerin sağlamlık ve doğruluğunun ancak ağız ve kulak yoluyla tespit edilebilmesidir.⁸ Ayrıca Zeyd b. Sâbit’ten nakledilen “kıraat, takip edilegelen bir yol/uygulamadır” sözü de bu bağlamda temel referanstır.⁹ Bu nedenle kıraatlerde semâ şart olması, bunların isnâdlarının da sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşması gerekir.¹⁰

Zerkeşî’ye göre kıraatler, “vahyi mezkûr lafızların teskîli (şeddeli), tahfîfi (şeddesiz) veya bunların dışında farklı yazılış ve okunuşundan bahseden” bir ilimdir.¹¹ Zürkânî de kıraati, “rivâyet ve tariklerinin ittifakıyla Kur’ân-ı Kerîm’in telaffuzunda ister harflerin okunuşunda isterse heyetinde kıraat imamlarından bir imamın başka bir imama muhalefet ederek takip ettiği bir yol” olarak tanımlar.¹² Dûserî de kıraat ilmini, “kıraatçilerin Kur’ân-ı Kerîm lafızlarını tahfîf (şeddesiz), teskîl (şeddeli) ve bunların dışındaki okuyuş biçimlerini konu edinen bir ilim” olarak takdim eder.¹³

Bu bağlamda kıraat ilminin diğer dini ilimler için çok önemli bir fonksiyonu gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. O da Kur’ân-ı Kerîm’in lafza dair her türlü şeklini muhafaza etmesidir. Zira dini ilimler için en önemli husus, lafızdır.

⁷ Muhammed b. ‘Abdilğânî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’ate aşer*, thk. Şa‘bân Muhammed İsmâîl (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, Kahire: Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye 1407/1987), 1/ 67.

⁸ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn*, 61.

⁹ Ebü’l-Fadl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Merkezü’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye (Medine: Mücemme‘u’l-Melik Fehd li Tıbbâ‘ati’l-Mushafi’ş-Şerif, 1426), 2/494-495; Abdülhâdi el-Fadlî, *el-Kırââtü’l-Kur’âniyye: târihun ve ta’rifun* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1405/1985), 56.

¹⁰ Mennâ‘ el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 162.

¹¹ Muahmed b. ‘Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 1404/1984), 1/318.

¹² Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/410.

¹³ İbrâhîm b. Sa‘îd ed-Dûserî, *Mu‘cemü’l-mustalahât fî ‘ilmeyi’t-tecvîd ve’l-kırâât* (Riyad: Câmi‘atü’l-İlmâm Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmî, 1425/2004), 81.

Dolayısıyla dinin muhafazası ve intikali ancak lafızlar üzerinden gerçekleşir. Bu sebeple onlar dinin değişmez sabitelerini oluştururlar.¹⁴

Neticede kıraatin lügat anlamını da işin içine katarak kıraat ilminin Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı lafızların farklı biçimlerde okunuşlarını isnâd sistemi yöntemiyle toplayan ve bunu daha sonraki nesillere taşımayı kendisine gaye edinen bir ilim olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2. Kıraat İlminin Temel Kavramları

Hiç şüphesiz bir disiplini anlamak ve kavramak için o disiplinin temel parametreleri olan kavram ya da ıstılahları bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda “Kıraat ilminin temel kavramları” başlığı altında kıraat disiplinine ilişkin temel kavramlardan kıraat, rivâyet tarik, vecîh, usûl ve ferşü'l-hurûf gibi terimlere temas edilecektir.

2.1.2.1. Kıraat

Kıraat, imâm-ı Âsım kıraati veya imâm-ı Nâfi' kıraati kullanımlarında olduğu gibi kıraat imamlarından birine nispet edilen rivâyet ve tariklerin ittifak etmesine denir.¹⁵

2.1.2.2. Rivâyet

Rivâyet, vasıtalı da olsa kıraat imamından alınana nispet edilendir. Diğer bir ifadeyle de râvînin kıraat imamından yaptığı rivâyete denir. Bundan dolayı “kıraat-i Âsım, rivâyet-i Hafs, kıraat-i Âsım rivâyet-i Şu'be, kıraat-i Nâfi' rivâyet-i Kâlûn, kıraat-i Nâfi' rivâyet-i Verş denilir. Zira Verş ve Kâlûn, Nâfi'nin iki talebesidir. Dolayısıyla rivâyet, her ikisinin hocalarından aldıkları okuyuşa denir.¹⁶

¹⁴ Hasan Turgut, *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 59.

¹⁵ Abdülfettâh b. 'Abdilğani el-Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kırâati'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîkeyi's-Şâtibiyye ve'd-Dürri* (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1404), 8.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 143; Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Ali b. Osmân b. Muhammed el-'Uzrî İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tezkâru'l-mukrii'l-müntehî*, tsh. Muhammed Âbdülkâdir Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye 1425/2004), 17; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/489.

2.1.2.3. Tarîk

Tarîk, râvîye nispet edilen kıraate ve silsile yoluyla aşağıya doğru inene denir.¹⁷ Örneğin Hafs'tan, Şu'be'den, Verş'ten ya da Kâlûn'dan her kıraat alan ve onlardan aşağıya doğru devam eden rivâyetlere tarîk denir. Şâtıbî tarîkinden Âsım'ın Hafs ve Hafs'dan Ubeydullah b. Sabbâh ve 'Amr b. Sabbâh tarîkleri gibi.¹⁸

2.1.2.4. Vecih

Vecih, sabit bir kıraatten kârînin tercihi nispet edilen ve ondan alınan kıraate denir. Buna göre kendisinden rivâyet olunan, muayyen bir vecih üzerinde kârînin sabit olduğu kıraate “bu bir vecihtir” denir.¹⁹

Özetle yedi imam ya da ‘aşere imamlarının ya da onlardan gelen rivâyet ve tarîklerin üzerinde ittifak ettikleri rivâyet ve tarîklere kıraat; kıraat imamından râvînin rivâyet ettiğine rivâyet, râvîden sonra rivâyet edenlerin kıraatine tarîk; bu minval üzere gelen rivâyetlerden kârînin tercihi de vecih denir.²⁰

2.1.2.5. Usûl

Usûl veya usûlü'l-kıraat, bir kaidenin cüzlere tatbik edilmesidir. Bunlar Kur'ân'da çok zikredilir ve her yerde aynı hükmü alırlar. Bunlara istiâze, besmele, büyük idğâm, kinâye hâsı, med-kasr, bir ve iki kelimedeki hemzenin durumu örnek verilebilir.²¹

2.1.2.6. Ferş

Ferş, bir kaideye bağlı olmayan, aynı hükmü içermeyen ve de mushafta tekrarı az olan kelimelerdir. Bu, fûrû' olarak da isimlendirilir. مَلِكْ elifsiz; مَالِكْ elifin isbâtıyla, yine مَتَاعْ sözcüğünün fethalı ve مَتَاعْ dammeli hâlleri bu durumun

¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/489; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 13.

¹⁸ İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî*, 17; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 8.

¹⁹ Bennâ, *İthâf*, 1/26.

²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/489.

²¹ Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kirâe*, haz. Muhammed Ali Halef el-Hüseynî (Kahire: Abdülhamîd Ahmed Hanefî, ts.), 10.

örneklerindendir. Bunlar, usûl bölümlerinden herhangi birinin kapsamında olmadığından “ferş-i hurûf” olarak kabul edilir.²²

2.1.3. Kıraat İlminin Tarihi Gelişimi

Dinî ilimlerin temel amacı, İslâm dinini korumak, onu sağlıklı bir şekilde sonraki nesillere aktarmaktır. Ancak dinî ilmin, dînî olma vasfını kazanabilmesi için de onun en nihai manada dinin kaynakları olan Kur’ân, hadis ya da peygamberle ilişkisinin olması gerekir. İşte bu açıdan kıraatlerin sahlılık ve güvenilirliğini tespit edebilmek için bunları tarihi dönemlere göre incelemek gerekir. Bu bölümde Hz. Peygamber’den itibaren kıraat ilminin gelişim süreci ele alınacaktır.

2.1.3.1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber dönemi ile Kur’ân’ın inmeye başlamasından vefatına kadar olan dönem kastedilmektedir. Bu da milâdî 610 ile 632 yılları arasını kapsamaktadır. Burada şuna değinmek gerekir ki diğer İslâmî ilimler de olduğu gibi kıraat ilmi de Hz. Peygamber’e dayanmaktadır. Zira Müslümanların, Kur’ân-ı Kerîm’e sadece bilgilene için değil, aynı zamanda namaz gibi ibadet vazifelerini de yerine getirmek için ihtiyaçları vardı. Ancak Kur’ân cemedilmediğinden neyin Kur’ân olup olmadığınaın tespiti gerekmektedir. İş bu saiklerle daha Hz. Peygamber hayatta iken Kur’ân’ın okunuşuna ve kelimelerin zaptına büyük önem verilmiştir. Bunun bir sonucu olarak bir şeyin Kur’ân’dan olup olmadığınaın tespiti ancak Hz. Peygamber’e isnâd ile mümkündür. Dolayısıyla daha Hz. Peygamber hayatta iken, Kur’ân’daki kelimelerin okunuşundaki farklılıklar sahlî ve mütevâtir isnâdlarla kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Böylece kıraat ilmi ortaya çıkmıştır. Nitekim Abdullah b. Mes’ûd gibi ashâbdan bazıları kıraatleri kayıt altına almaya özel ilgi ve alaka göstermişler; bu bağlamda onları, dil ve tefsir açısından incelemişler ve

²² Abdülfettâh b. ‘Abdilgani el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâubîyye fi’l-kırâati’s-seb’* (Medîne: Mektebetü’l-Dâr, 1410/1989), 199; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 171.

bunların okunuşlarını zapt etmişlerdir. O zamandan itibaren buna özel ilgi ve alaka gösterenlere “kıraat âlimleri” denilmiştir.²³

Kıraat ilminin Hz. Peygamber döneminde doğuşunu hazırlayan sebeplerden biri de ahruḫ-i seb‘a meselesidir. Bilindiği üzere Hz. Cebrâil, Rasûlullah’a (s.a.v.) Kur’ân’ı öğretmiştir.²⁴ Cebrâil’in Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’i öğretişiyle ilgili Hz. Âişe şunları söyler: “Ona melek geldi ve oku! dedi. Rasûlullah, ben okuma bilmem dedi. Rasûlullah, Cebrâil beni tuttu, takatim kesilinceye dek sıktı, sonra bıraktı dedi.”²⁵ Ayrıca İbn Abbâs da şöyle rivâyette bulunmuştur: “Rasûlullah, şöyle dedi. Cebrâil bana Kur’ân’ı bir harf üzere okuttu. Ben ise sürekli daha fazla artırmasını istiyordum, o da artırıyordu. Ta ki bu durum “yedi harf”e kadar devam etti”.²⁶

Bu rivâyetlerden ilk olarak Kur’ân’ın bir harf üzere indiği, daha sonra da Hz. Peygamber’in, ümmetinden zorluğun kalkması ve onlara kolaylık olması için Cebrâil’e müracaat ettiği ve onun da Hz. Peygamber’e “yedi harf” üzere okuttuğu anlaşılmaktadır. Farklı kıraatlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bu durum, kıraat ilminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hz. Peygamber, Cenâbı Hakk’ın, “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!...*”²⁷ ve “*Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik.*”²⁸ emri gereği, Kur’ân’ı sahâbeye öğretmiş ve okutmuştur. Allah Rasûlü, Kur’ân’ı Cebrâil’in kendisine öğrettiği şekilde sahâbeye öğretmiştir. Onlara, Kur’ân’ı “yedi harf” üzere okutmuştur. Her sahâbî de Kur’ân’ı, Rasûlullah’ın kendisine öğrettiği harf/kıraat üzere okumuştur. Bu süreçte sahâbe arasındaki okuyuş farklılıkları hemen Hz. Peygamber’e sorulmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber, sahâbenin arasını bulup düzelterek her birinin kıraatini onaylamıştır. Nitekim konuyla ilgili hadis kaynaklarında Hz. Ömer ile Hişâm b.

²³ Muhammed el-Emîn Muhammed el-Muhtâr, *el-İdmârü’l-belâğî fi’l-kirââtü’l-Kur’âniyye* (Şarika: ‘Âsîmetü’s-Sekafeti’l-İslâmiyye, 2014), 37-39.

²⁴ “Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti.” (en-Necm 53/5)

²⁵ Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 3 (No. 3); Müslim, “el-İmân”, 73 (No. 160).

²⁶ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5 (No. 4991); Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 48 (No. 819).

²⁷ el-Mâide 5/67.

²⁸ el-A‘râf 7/106.

Hakîm arasında yaşanan olay konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Şöyle ki bir gün Hz. Ömer, Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'dan namaz kılarken Furkân sûresini dinlemiş, fakat onun, Rasûlullah'ın kendisine öğretmediği şekilde okuduğunu farketmişti. Bunun üzerine onu, Hz. Peygamber'in huzuruna götürmüş ve kendisinden daha önce okuduğu şekilde okumasını istemiştir. Hişâm b. Hakîm âyetleri okuduğunda, Hz. Peygamber "Evet böyle indi" buyurmuştur. Daha sonra Hz. Ömer'den de okumasını istemiş ve o, tamamladıktan sonra da "Evet ya Ömer böyle de indi demiş" ve devamında da "Şüphesiz bu Kur'ân, "yedi harf" üzere nâzil oldu. Ondan kolayınıza geleni okuyun." buyurmuştur.²⁹

Bu zikredilenlerden hareketle Rasulüllâh'ın, sahâbeyi birden fazla kıraatle okuttuğu söylenilebilir. Şöyle ki o, her kabileyi kendi alıştıkları ve kullandıkları lehçe ve telaffuzlarla okutmuştur. Yine o, onların "hemze", "tahfif", "feth", "imâle" i' râb farklılıkları gibi lehçelerinden kaynaklanan farklılıkları kolaylık olsun diye hâli üzere bırakmıştır.³⁰ Netice itibariyle Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın okunuşundaki bu farklılıkların tespiti önem arz etmektedir.

Sahabeden bir kısmı daha Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân'ı ezberlemeye koyulmuşlardır. Bunların başında dört halife, Übey b. Ka'b, İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsa el-Eş'arî gelmektedir. Ayrıca on kıraat imamının kıraateki isnadları bahsedilen sahâbîlere dayanmaktadır.³¹ Böylece "kurrâ" diye bilinen sahâbeden bir grup ortaya çıkmıştır. Buna hicretin IV. yılının Safer ayında

²⁹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (No. 4992); Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ", 48 (No. 818).

³⁰ Muhammed Abbâs el-Bâz, *Mebâhis fî 'ilmi'l-kirâât me'a beyâni usûli rivâyeti Hafs* (Kâhire: Dâru'l-Kelim, 1425/2004), 45-47, 50-51; 'Atıyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd* (b.y.: y.y., 1414/1994), 28.

³¹ Ebû Abdillâh el-Kurtubî el-Endelusî, *el-Vecîz fî fedâili'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Alâüddîn Ali Rızâ, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1412/1991), 177; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 24-42; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/457-460; es-Seyyid Rızk et-Tavîl, fî Ulûmi'l-kirâât: Medhal ve dirâse ve tahkik (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1405/1985), 146; Fadlî, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye*, 18.

meydana gelen “Bi’r-i Maûne Gazvesi’nin³² “kurrâ seriyyesi” diye isimlendirilmesi delil gösterilebilir.³³

2.1.3.2. Sahâbe ve Tâbiîn Dönemi

Sahâbe dönemi, Hz. Peygamber’le başlayıp en son sahâbi Ebû’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile³⁴ (ö. 100/718-19) ile sona ermekte, tâbiîn dönemi ise en son tâbiî Halef b. Halife (ö. 181/797)’nin vefatıyla sona ermektedir.³⁵ Dolayısıyla sahâbe ve tabiîn dönemi toplamda yaklaşık yüz seksen yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Sahâbe, kıraati doğrudan Hz. Peygamber’den öğrenmiştir. Ancak öğrenme melekesi noktasında bütün sahâbiler aynı seviyede değildirler. Bu sebeple sahâbeden bazıları Hz. Peygamber’den bir harf/kıraat, bazıları da iki ve daha fazla kıraat almışlardır. Daha sonra sahâbe, Kur’ân’ı öğretmek için farklı bölgelere gitmişlerdir. Bunlardan her biri bölge halkına Rasûlullah’dan telakki ettiği kıraati öğretmişlerdir. Aynı şekilde tâbiîn de sahâbeden Kur’ân’ı farklı kıraatlerde almıştır. Ancak Kur’ân’ın bu şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi şâz kıraatlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da sahih ve mütevâtir kıraatlerin zapt altına alınmasını gerekli kılmıştır. Hatta bu şâz kıraatlerin önüne geçmek için Hz. Osman, Kur’ân sayfalarının toplanmasını emretmiş ve sahih mütevâtir olan vecihlerin tek bir hatla yazılması için harekete geçmiştir. O, büyük şehirlerin halkının öğrendiği kıraati dikkate alarak ona uygun bir kıraatle yazılan mushafı ve okuyucusunu o bölgeye göndermiş ve bölge halkını bu mushafa uygun okumaya teşvik etmiş; bölgedeki bu resm-i mushafa uymayan vecihlerin de iptal edilmesini emretmiştir. Sonuç itibarıyla halk, kıraati bu mushaflardan ve okuyucusundan telakkî ederek öğrenmişlerdir. Şâz kıraatlerin ortaya çıkmasının veya yayılmasının önüne geçmek

³² Bi’ri Maûne, Mekke-Medîne yolu üzerinde “Eblâ” denilen dağlar arasında bulunan bir su kuyusudur. İbn İshak, o kuyunun Diyâr-ı Benî Âmir ile “Harretü bî Süleyym” arasında bir yerde ve “Harre”ye çok daha yakın olduğunu bildirir. Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakâ vd. (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 3/103; Ebû ‘Ubeyd el-Bekrî el-Endelusî, *Mu‘cemü meste‘cem min esmâi’l-bilâd ve’l-mevâdi‘*, thk. Mustafa es-Sakâ (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1364/1945), 4/1245.

³³ Buhârî, “el-Meğâzî”, 26 (No. 4078); Alî b. İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîratü’l-Halebiyye: İnsânü’l-‘uyûn fî sîrati’l-emîni’l-me‘mûn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, h. 1427), 3/530.

³⁴ Ali Osman Koçkuzu, “Ebû’t-Tufeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 7 Şubat 2023).

³⁵ Arif Ulu, “Tâbiîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ocak 2023).

için yapılan bu girişimler sebebiyle her şehirde bir kurrâ bulunmaya başlamıştır. Nitekim şehirlere gönderilen kurrâdan bazıları şunlardır. Medine’de Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Ömer b. ‘Abdilazîz (ö. 101/720), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Abdurrahmân b. el-A‘rac (ö. 117/735), İbni Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754); Mekke’de Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 117/732), İkrime Mevlâ İbn Abbâs (ö. 105/723); Kûfe’de ‘Amr b. Şurahbîl (ö. 63/783), Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. el-Ecde‘a (ö. 63/683), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692), el-Esved en-Nehaî (ö. 75/694), Zir b. Hubeyş (ö. 82/701), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714); Basra’da el-Hasenü’l-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 117/735), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Yahya b. Ya‘mer (ö. 89/708); Şam’da ise el-Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî (ö. 91/710) ile Ebû d-Derdâ’nın arkadaşı Halîd b. Sa‘d’dır.³⁶

2.1.3.3. Kıraat İmamları Dönemi

Kıraat imamları dönemi, hicrî ikinci yüzyılın başlangıcından İbn Mücâhid³⁷ (ö. 324/936)’e kadar devam eder. Sahâbe ve tâbîn döneminde Kur’ân-ı Kerîm’in muhafazasına yönelik bu çalışmalar, kıraat alanında ileri gelen imamların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu kıraat imamları, hayatlarını bu ilmi öğrenme ve öğretmeye adanmışlardır. Bu dönemde kıraat imamları ile kastedilen Nâfi‘ (ö. 160/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû ‘Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Ebû Ca‘fer (ö. 130/748), Ya‘kûb (ö. 205/821) ve Halefû’l-‘Âşîr’dır (ö. 229/844).

İbnü’l-Cezerî kıraat imamları dönemini şöyle özetler: “Bazıları kendilerini kıraat ilmine hasrettiler. Bunlar, kıraat ilminin temellerini, kurallarını son derece titizlikle belirlemeye özen gösterdiler. Artık bu kimseler bu alanda kendilerine

³⁶ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââtî’l-‘aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabbâ‘ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 1/8; Ahmed b. Mustafa b. Halîl Tâşkoprîzâde, *Miftâhu’s-sa‘âde ve misbâhu’s-siyâde fi mevdû‘âtî’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1405/1985), 2/14-22.

³⁷ San‘a âlimi olan İbn Mücâhid’in tam adı Ebû Bekr et-Temîmî el-Bağdâdî’dır. Kıraatleri ilk kez o, yedili tasnife tabi tutmuştur. Telif ettiği *es-Seb‘a fi’l-kırâât* adlı eseri, kıraat alanındaki en önemli eserlerdendir. Bk. Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 1/269; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/128-129.

gelinip kıraat alınan, kendilerine tabi olunan imamlar oldular. Belde halkı, onlardan alınan kıraatin kabulünde tartışmasız birleştiler. Büyük gayretlerinden dolayı kıraat sahasında kendilerine intisâb edilen kimseler oldular.”³⁸

Ancak burada bir bölgede bir kıraatin yaygınlaşmasını sadece kıraat imamlarına bağlamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira bir kıraatin bir bölgede kabul görmesinde takip edilen fikhî mezhebin de büyük rolü olmuştur. Nitekim Mehmet Emin Maşalı, “bir yörede hâkim olan fikhî mezhebin kökeni hangi bölge ise yine bu bölgeye ait bir kıraat orada yaygınlık kazanmıştır. Bunda ise söz konusu fikhî mezhebin kurucusu veya ileri gelen âlimlerinin o kıraate karşı tutumları etkili olmuştur”.³⁹ demektedir.

2.1.3.4. Tedvîn Dönemi

Tedvin dönemi artık kıraatlerin oluştuğu ve bunlara dair eserlerin yazılmaya başladığı dönemi ifade eder. Bu dönemin en önemli temsilcisi İbn Mücâhid’dir. O, bölge kıraatlerinden en meşhur olanları bir araya getirmeyi arzu etmiş ve yedi kurrânın kıraatini⁴⁰ *es-Seb ‘at fi’l-kirâât* adlı kitabında⁴¹ toplamıştır. Böylece İbn Mücâhid, kıraati yedi kurrânın kıraatiyle ilk tasnif edendir.⁴² Daha sonra kurrâ İbn Mücâhid’in açtığı bu yolu takip etmiştir. İbn Mücâhid’in tasnif ettiği bu meşhûr yedi kurrâ, beldelerine göre şunlardır: “Medîne’de İmâm Nâfi‘, Mekke’de İbn

³⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/8.

³⁹ Mehmet Emin Maşalı, “Kıraatların İntişarında Fikhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 470.

⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn*, 20-22; Hasan Ziyâüddîn İtr, *el-Ahrüfü’s-seb ‘a ve menziletü’l-kirâati minhâ* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1409/1988), 298-299.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *es-Seb ‘a fi’l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.), 53-87.

⁴² İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/128.

Kesîr,⁴³ Basra'da Ebû 'Amr,⁴⁴ Şam'da İbn Âmir,⁴⁵ Kûfe'de ise "el-eimmetü's-selâse/üç imam", yani Âsım,⁴⁶ Hamza⁴⁷ ve Kisâîdir.⁴⁸ İsimleri zikredilen kurrânın kırââtleri, üzerinde âlimlerin ittifak ettikleri kırââtlerdir.⁴⁹

Kıraat sahasında otorite olan muhakkikler, daha sonra yedi imamın kıraatine diğer üç imamın kıraatini de eklemişlerdir. Bu üç imam da şunlardır: Medine'de Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' (ö. 130/747-489),⁵⁰ Basra'da Ya'kûb b. İshâk el-

⁴³ İbn Kesîr'in tam adı Abdullah b. Kesîr b. 'Amr b. 'Abdillâh b. Zâzân'dır. Kıraatte, Mekke halkının hocası ve yedi kıraat imamından birisidir. Bk. Şihâbü'd-Dîn Ebî'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1993), 5/367; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/396.

⁴⁴ Ebû 'Amr b. el-'Alâ b. İmâr b. el-Uryân el-Mâzinî el-Mukrî, Basra halkının kıraat hocasıdır. Yedi kıraat imamından biri olup sahîh olan görüşe göre ismi Zeyyân'dır. Hicaz ve Basra'lı hocalardan kıraat okumuştur. Mekke'de Mücahid, Saîd b. Cübeyr, Atâ, İkrime b. Hâlid ve İbn Kesîr'e kıraat okuyan Ebû 'Amr; Basra'da ise Yahyâ b. Ya'mer, Nâsır b. Âsım, Hasan-ı Basrî ve başkalarına kıraat arzetmiştir. Ayrıca Enes b. Mâlik ve 'Atâ' b. Ebî Rabâh'tan da hadîs rivayet etmiştir. Bk. 'Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 12/178; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/262; Ebû Tâhir Abdülvâhid İbn Ebî Hâşim, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, thk. Mecdî Fethî (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, h. 1410), 22.

⁴⁵ Yahsûbî olarak meşhur olan Abdullah b. Âmir b. Yezîd, yedi kıraat imamından biridir. Kıraatte Şam halkının hocasıdır. Arz metoduyla Ebû'd-Derdâ, Muğîre b. Ebî Şihâb'dan kıraat okumuştur. Kendisinden yine arz metoduyla Yahyâ b. Âmir, Rabî'a b. Yezîd, Ca'fer b. Rabî'a kıraat rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Ali el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 2/449; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/380; 'Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 5/274.

⁴⁶ Yedi kıraat imamından birisi olan Âsım b. Behdele; Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den sonra Kûfe reîsü'l-kurrâsıdır. Zir b. Hubeyş ve Abdurrahmân es-Sülemî'den arz yoluyla kıraat okumuş, Ebân b. Tağleb, Ebân b. Yezîd el-Attâr, Hafs b. Süleyman, Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş ise kendisinden kıraat okumuştur. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/357; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/315; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/88-91.

⁴⁷ Hamza b. Habîb b. 'Umâre b. İsmâîl el-Kûfî et-Temîmî, yedi kıraat imâmından biridir. Süleymân el-A'meş, Ebû İshâk es-Sebî', Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ebî Leylâ'dan arz usûlüyle kıraat almıştır. İbrâhîm b. Edhem, İbrâhîm b. İshâk b. Râşid, İsrâîl b. Yûnus es-Sebey'î ve Süleym b. İsa- ki İmâm Hamza'nın sahasındaki en yetkin arkadaşı- kendisinden kıraat okumuş ve rivayette bulunmuşlardır. Bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/111; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/236; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 200.

⁴⁸ Kisâî, İmâm Hamza'dan sonra Kûfe'de "reîsü'l-kurrâ"lık makamına getirilen yedi kıraat imamından birisidir. Arz usûlüyle dört kez kıraat aldığı İmâm Hamza kıraatte senedidir. İsa b. Ömer el-Hemadânî'den de kıraat alan Kisâî; Ebû Bekr b. Ayyâş, İsmâîl, Ya'kûb b. Ca'fer en-Nâfî'den kıraat rivâyet etmiştir. Bununla birlikte kendisinden arz ve semâ yoluyla İbrâhîm b. Zâzân, Ahmed b. Cübeyr, Ahmed b. Ebî Süreyc, Hafs b. Ömer ed-Dûrî rivâyette bulunmuşlardır. Bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibâr*, 1/120-128; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/474.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 87; Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, 34, 38.

⁵⁰ Tâbiîn döneminde yaşayan Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka'el-Mahzûmî el-Medenî, Mescid-i Nebevî şeyhu'l-kurrâsı ve on kıraat imamından birisidir. Abdullah b. Ayyâş ve Abdullah b. Abbâs'a kıraat okumuştur. Kendisinden de Nâfî' b. Ebî Nuaym -meşhûr kıraat sahibi-, İbn Cemâz ve İbn Verdân kıraat almışlardır. Bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/75; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/333.

Hadramî (ö. 205/7821)⁵¹ ve Kûfe'de Halef b. Hişâm (ö. 229/844).⁵² Bu kıraat imamlarıyla birlikte kıraat imamlarının sayısı ona ulaşmıştır. İbnü'l-Cezerî, on kıraatin râvîlerinin tabakalarını zikrederek, bu kıraatlerin tevâtürlüğünü ispat etmiştir.⁵³ Bundan sonra bu on kıraat imamının dışındaki kıraatler, şâz kabul edilmiştir. Bu şâz kıraatlere, el-Yezîdî (ö. 202/812),⁵⁴ el-Hasenü'l-Basrî, el-A'meş (ö. 148/765) ve İbn Muhaysın (ö. 123/741)⁵⁵ örnek gösterilebilir.

Kıraat sahasında telif, çok erken dönemlerde başlamıştır. Ancak bu alanda ilk eserin kimin tarafından telif edildiği hususunda farklı görüşler vardır. Bununla beraber cumhûr, kıraatleri bir kitapta ilk cemedan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)) olduğu görüşündedir. O, bu eserinde içerisinde yedi kurrânın da olduğu yirmi beş kıraat imamını tespit etmiştir.⁵⁶

İbnü'l-Cezerî'ye göre bu sahada ilk telif edilen eser, Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/869)'ye aittir. O, es-Sicistânî'nin kıraat, nahiv, dil ve arûz ilimlerinde Basra'nın hocası olup kıraatler alanında yazılan ilk eseri de onun telif ettiğini söyler.⁵⁷ Bununla beraber yakın dönem araştırmacıları bu sahanın ilk müellifinin

⁵¹ Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî, Basra halkının kârîsidir. Kıraatte güvenilirdir. Ebû'l-Münzir Selâm b. Süleym, Mehdî b. Meymûn ve Şihâb b. Şürnefe'ye kıraat okumuştur. Ayrıca İmâm Hamza'dan kıraat rivâyetinde bulunmuş; Ebû'l-Hasen el-Kisâi ve Şu'be'den de kıraat dinlemiştir. Ebû'l-Hasan el-Basrî, Muhammed b. el-Mütevekkil ve Ebû Hâtım es-Sicistânî ve başkaları da ondan kıraat rivâyet etmiştir. Bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/157; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/336.

⁵² Halef b. Hişâm b. Sa'leb, on yaşında Kur'ân'ı ezberlemiş ve Süleym b. İsâ ve Abdurrahmân b. Ebî Hammâd'dan kıraat almıştır. Kıraattaki tercihlerinden kendine has kıraatleri olan Halef, onuncu kıraat imamı olarak kabul edilir. Ayrıca Müslim *Sahîh* adlı eserinde, Ebû Dâvûd *Sünen* adlı eserinde ayrıca Ahmed b. Hanbel gibi daha birçokları hadis rivâyetinde de sikâ kabul edilen Halef b. Hişâm'dan rivayette bulunmuşlardır. Bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/208-209.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/40.

⁵⁴ Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Basrî, el-Yezîdî diye bilinmektedir. Sika bir kârî olan Yezîdî; Ebû 'Amr b. el-'Alâ'dan arz yoluyla kıraat almıştır. Ancak kıraatte kendisi ihtiyâr/tercih sahibi olup Ebû 'Amr'a muhalefette bulunmuştur. Bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/151-152.

⁵⁵ Muhammed b. 'Abdirrahman b. Muhays es-Sehmî, İbn Kesîr'den sonra Mekke halkının kıraat hocasıdır. İbn Muhaysın, kıraat tercihlerini Arapça dil bilimcilerin mezhebine göre yaptığından onun kıraati insanlar tarafından kabul görmemiştir. Bu açıdan İbn Kesîr'in kıraatinde insanlar birleşmişlerdir. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/148; Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 164.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33-34; Muhammed b. Hüseyin b. Nasr, *İhtiyârâtü'l-imâm Ebî Ubeyd el-Kâsım b. es-Sellâm ve menhecühû fî'l-kırâa* (Ürdün: Dâru'l-Hâmid li'n-Neşr, 1999), 71.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/289-290.

Yahya b. Ya‘mer (ö.89/708)⁵⁸ olduğunu zikrederler.⁵⁹ Ancak birinci yüzyılın telif ve tedvîn dönemi olmadığı, aksine bu dönemin rivâyet ve nakl dönemi olduğu ileri sürülerek bu görüş reddedilmiştir.⁶⁰

Bu bilgilerden hareketle kıraatlerin sahihlerini düzeltip kayıt altına almaya başlayan ve kıraatleri tafsilatlı olarak geniş ve anlaşılır şekilde bir kitapta ilk toplayanın Kisâî’nin öğrencisi Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü’l-Cezerî, hicri III. asırda kıraat konusunda ihlallerin çoğaldığını, zabtın azaldığını, buna karşılık tefsir ve hadise ilginin çok arttığını söylerken, daha önce de ifade edildiği gibi kıraatleri bir kitapta ilk cemedinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olduğunu kaydeder.⁶¹

Kıraat sahasındaki teliflerin amacı, şâz kıraatlerin önüne geçmektir. Diğer bir ifadeyle de hicrî III. asırdaki kıraatleri sınırlama/tahdîd düşüncesidir.⁶² Bu amaçla ilk eser veren Antakya’da mukîm Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Kûfî’dir (ö. 258/872).⁶³

Ancak Mekkî b. Ebî Tâlib’in (ö. 437/1046) *el-İbâne* adlı eserinde belirttiğine göre İbn Cübeyr’in bu kitabı sekiz imâmın kıraatini kapsar. O, yedi imâmın kıraatinin üzerine Ya‘kûb’un kıraatini de ilave eder. Bu hususta o şunları söyler: “İbn Cübeyr el-Mukrî (ö. 258/872) -İbn Mücâhid’den önce yaşamıştır- bir kitap

⁵⁸ Yahyâ b. Ya‘mer büyük tâbiîn, sika âlimlerdendir. Tam adı Yahyâ b. Ya‘mer el-Advânî el-Basrî’dir. O; İbn Ömer, İbn Abbas ve Ebü’l-Esved ed-Düelî’ye Kur’ân’ı arz etmiş, onlardan ve başkalarından hadis rivâyetinde bulunmuştur. Yahyâ b. Ya‘mer döneminin en fasih Arapça konuşanlarından birisidir. Ayrıca o, Kur’ân’ı ilk noktalayan kimse olarak kabul edilir. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/331-332; ‘Askalânî, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 11/305-306.

⁵⁹ Fuad Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabiyye*, çev. Mahmud Fehmî Hicâzî vd. (Riyad: İdâretü’s-Sekâfe ve’n-Neşr bi’l-Câmi‘a, 1411/1991), 1/22; Fadlî, *el-Kırââtü’l-Kur’âniyye*, 27; Ayrıca bu sahada kitap telif edenlerden Abdullah b. Âmir, Ebân b. Tağleb, Mukâtil b. Süleyman, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ve Zâide b. Kudâme es-Sekafî ve diğerleri için bk. Nebîl b. Muhammed İbrâhîm Âl-ü İsmâil, *‘İlmü’l-kırâât neş’etühû etvâruhû eseruhû fî’l-‘ulûmi’s-şerî’a* (Riyad: Mektebetü’t-Tevbe, 1421/2000), 100 vd.

⁶⁰ Ebû Tâhir Abdülkayyûm Abdülğafûr es-Sindî, *Safahâtün fî ‘ulûmi’l-kırâât* (Mekke: el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, h. 1415), 26; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzemûl, *el-Kırâât ve eserühû fî’t-tefsîr ve’l-ahkâm* (Riyad: Dâru’l-Hicre, 1996), 1/151.

⁶¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33-34; Hüseyin b. Nasr, *İhtiyârâtü’l-İmâmı Ebî Ubeyd*, 71.

⁶² Bazı araştırmacılar tarafından kıraatlerin sınırlandırılmasının söz konusu şâz kıraatler üzerinde bir etkisinin olup olmadığı meselesi tartışmaya açılmıştır. Bu konudaki detaylı bilgi için bkz. Mehmet Maşuk Acar, “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 322-343.

⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

telif ederek bu kitaba *Kitâbü's-semâniye* adını verir. O, bu eserde yedi imamın kıraatine Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatini de ilave etmiştir".⁶⁴ Bu sayılan isimlerden sonra Kâlûn'un arkadaşı el-Kâdî b. İshâk (ö. 282/895) kıraatler konusunda bir eser telif ederek yirmi imâmın kıraatini bir araya getirmiştir.⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *el-Câmi* adlı eserinde Ebû Ca'fer et-Taberî'nin de yirmi küsur kıraati bir araya getirdiğini söylemiştir.⁶⁶ Taberî'den sonra Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed ed-Dâcûnî (ö. 324/936) kıraat sahasında bir kitap telif etmiştir. Bu eserinde o, Ebû Ca'fer'i on birinci kıraat imâmı olarak göstermiştir.⁶⁷

Zamanla kıraatler ve rivâyetler çoğaldıkça kıraatlerde birtakım sorunlar baş göstermiştir. Bunun üzerine İbn Mücâhid, en meşhur İslâm beldelerine kıraatleri götüren meşhur kurrânın kıraatlerini seçerek bir araya toplamıştır. Onun bundaki maksadı kıraat öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamaktır. Sonuçta yedi kurrânın kıraatiyle bir sınırlama söz konusu olmuştur. Bu yedi kurrâ şunlardır: Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Ebû 'Amr, Hamza, el-Kisâi ve İbn Âmir. Bu yedi kurrâdan, herbir kârînin 10 râvîsi vardır. Yine o, her kârîden iki râvîyi seçmiştir. Bu işleminden sonra İbn Mücâhid kıraatlerde ilk yedili tasnifi yapan kimse olarak bilinmiştir.⁶⁸ Sonrasında bazıları bu "yedî"nin dışındaki kıraatleri şâz olarak addetmiştir.⁶⁹

İbn Mücâhid bu işlemi, geçmişlerin kıraatlerini zapt edip ezberleme arzusuyla yapmıştır. Bu konu da İbn Mücâhid'in öğrencisi Ebû Tâhir b. Ebû Hâşim (ö.349/960) şöyle bir ifade kullanır: "Bir kişi İbn Mücâhid'e sorar. Niçin bir hoca bildiği bir kıraati kendisi için tercih etmiyor?" Bunun üzerine "İbn Mücâhid; biz, bizden önceki imamlarımızın ezberledikleri/zapt ettiklerini kendimiz için yapmaya daha muhtacız. Bizden sonrakiler de okudukları kıraati tercih etmeye bizden daha muhtaçtır."⁷⁰ diye cevap verir.

⁶⁴ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nehda, ts.), 90.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kurâniyye*, 32.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/128.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/128.

⁷⁰ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978), 33.

İbn Mücâhid'i bu işlemleri yapmaya götüren diğer nedenler de kıraatlerin metod ve yöntemlerini korumak, kendisine güvenilir tarîkin naklinden çıkmamak ve kendisinde şüphe olan ya da Rasûlüllâh'tan nakil ve rivâyet tarîkinden şahsî içtihatlara düşmemektir. İşte bundan dolayıdır ki İbn Mücâhid *es-Seb'a fi'l-kırâât* adlı kitabında kurrâyı ilim talebelerine nakilde bulunma yetkinlikleri açısından dört kısma ayırır. Bunlar:

1. Kur'ân hâfızı, Arapça dil bilgisi ve kelime anlamlarını, kıraatlerin tevcihlerini, hatalarını, i'râbını ve etkilerini bilen ki işte bu kimseye "imam" denilir ve ona gidilir.

2. İ'râb yapma yetisi olup hata yapmayan, kendi lügatı ve lehçesiyle okuyup, ancak dilini değiştirmeye gücü yetmeyen ve Arap gibi zorlanmadan doğal olarak dile hâkim olan kimse.

3. Semâ yoluyla kıraati aldıktan sonra edâdan başka yeteneği bulunmayan kimse ki bu kişilerin ne i'râba ne de dile dair bilgisi vardır. Bunlar sadece "hâfız"dırlar, unutulabilir ve hatalı okuyabilirler. Bununla birlikte bu kişiler, insanlar nezdinde kabul görürler.

4. Bazıları, i'râb, anlam ve dil bilgisine hâkim olur. Ancak kıraatleri bilmezler. Böyle bir kimse Arapça'da caiz olan bir kıraati okuyabilir. Fakat ondan önce hiçbir kimse bu kıraati okumamıştır. İşte böyle bir kişi "mübtedî/bidatçı"dir.⁷¹

Âlimler, İbn Mücâhid'den sonra⁷² bu alanda eserler vermeye devam etmişlerdir. Ahmed b. Nasr eş-Şezâî (ö. 370/981), (*el-Ğâye fi'l-kırââti'l-'aşr* adlı eserin sahibi) ile Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân en-Nisâbûrî (ö.

⁷¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 45-46; Sindî, *Safahât*, 28.

⁷² İbn Mücâhid sonrasında kıraatlerde ihticâc kitapları ortaya çıkmıştır. Muhammed b. el-Hasen el-Ensârî'nin "*Kitâbü's-Seb'a bi 'ilelihe'l-kebîr*"i, Hüseyin b. Muhammed b. Hâleveyh'in (ö.370/980) "*el-Hucce fi 'ileli'l-kırââti's-seb'*" adlı eseri ve Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele'nin "*Huccetü'l-kırâât*"ı bunlardan bazılarıdır. Bk. Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, 39-41; Abdülhalim Muhammed el-Hâdî Ğâbe, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye târîhühâ sübûtühâ hücciyetühâ ve ahkâmühâ* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 63; Saîd el-Afġânî, "Mukaddime", *Huccetü'l-kırâât*, mlf. Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 21-24; Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, 39-41.

381/981), bunlardan birkaçıdır. Bu zât *seb‘a* kıraati üzerine, üç kıraati ilâve etmiştir. Yine *el-Müntehâ* adlı eserin müellifi Muhammed b. Ca‘fer el-Huzâî (ö. 408/1018) de eserinde kendisinden önce hiçbir kimsenin toplayamadığı birçok bilgiyi bir araya getirmiştir.⁷³

Bu gelişmeler devam ederken IV. asrın sonuna kadar Mağrib ülkelerinde⁷⁴ kıraat ilmiyle ilgili pek bir gelişme olmamıştır. Ancak kıraat rivâyet edenlerden bazıları Mısır’a birtakım seyahatler yapmışlardır. Bu sûreçte Ebû ‘Amr Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî (ö. 429/1038), (*er-Ravda*’nın müellifi) Endülüs’e kıraati taşıyan ilk kişidir. Bunları *et-Tebşıra* ve *el-Keşf ‘an vüçûhi’l-kirââtî’s-seb‘* adlı kitapların müellifi Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1046) izlemiştir. el-Kaysî, kendi döneminde Mağrib’in en büyük kurrâsından biri olarak kabul edilir.⁷⁵ Bunları *et-Teysîr*, *Câmi‘u’l-beyân*, *el-İşâre* ve *et-Tecdîdü fi’l-itkâni ve’t-tecvîd* adlı eserlerin müellifi Ebû ‘Amr ed-Dânî takip eder. ed-Dânî, geniş bilgi sahibi olması ve birçok telifinin bulunması sebebiyle bu sahada otorite kabul edilir. Zehebî, onun hakkında, “kurrâ, onun tasniflerine boyun eğerler, kıraatteki nakline de güvenirlir/والقراء خاضعون لتصانيفه واثقون بنقله في القراءات” değerlendirmesini yapmıştır.⁷⁶

Daha sonra kıraatlerde telif hareketi Dimaşk’ta Ebü’l-Hasen b. Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1054) ile devam etmiştir. Ehvâzî, kıraatler ve kıraat tarikleri konusunda birçok kitap telif etmiştir. Bu kitaplardan bazıları *el-Îzâh* ve *el-İknâ’*dır.⁷⁷ Ehvâzî sonrası kıraatlerde telif hareketi Hüzeli (ö. 465/1073) ile devam etmiştir Hüzeli,

⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

⁷⁴ İslâm dünyasının doğu sınırı kabul edilen Mısır’dan Atlantik Okyanusu’na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ, İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Mısır’ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib coğrafyasına dâhil edilmektedir. İbrahim Harekât, “Fas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Nisan 2023).

⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34; Yahyâ Ahmed Süleymân Celâl, *Kavâ‘idü’t-tercîh ve’l-ihyâ‘ fi’l-kirâât ‘inde’l-imâm Mekkî b. Tâlib el-Kaysî* (Ürdün: el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 53-54.

⁷⁶ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, tsh. Vizâratü’l-Me‘ârif li’l-Hukûmeti’l-Âliye (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.) 3/1120-1121.

⁷⁷ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 1/402; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/200; Ömer Yûsuf Hamdân, *el-Ehvâzî ve cühûdühû fi ‘ulûmi’l-kirâât ve kıt‘atün min Kitâbi’l-İknâ’ ve kıt‘atün min Kitâbi’t-Teferrûdi ve’l-ittifâk li’l-Ehvâzî* (Amman: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1430/2009), 97 .

Mağrib’den Meşrik’e seyahat ederek tüm bölgeleri dolaşmış, kıraat imamlarından rivâyetlerde bulunmuştur. O, *el-Kâmil fi’l-kırââtî’l-hamsîn*’i telif etmiş ve burada isnâdlarıyla birlikte 1459 rivâyet ve tarîki zikretmiştir. O, bu ciddi çalışmasını şöyle bir ifadeyle vurgulamıştır: “*Mağrib’in bir ucundan Ferğâne⁷⁸ kapılarına kadar, sağından-solundan dağından-denizinden, bu ilim için karşılaştığım üstadların cümlesi üç yüz altmış beştir.*”⁷⁹

Bu dönemin öne çıkan önemli isimlerinden biri de Ebû Ma‘şer et-Taberî’dir (ö. 478/1086). O, rivâyet ve tariklerin cem‘ine çok özen göstermiş; “Yedi kıraate” İmâm Ya‘kûb’u da ilâve etmiştir. Böylece kıraat imamlarının sayısını sekize çıkarmış ve bunları *et-Telhîs* adlı kitabında belirtmiştir. Ayrıca o, *Sûku’l-‘arûs* adlı eserinde 1550 rivâyet ve tariki toplamıştır. Bunların dışında o, şâz kıraatleri ortaya koymak ve kâfîlerin tabakalarını göstermek amacıyla *el-İrşâd fi’l-kırââtî’ş-şâz* ve *tabakâtü’l-kurrâ* adlı eserleri kaleme almıştır.⁸⁰

İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Kâsım Yûsuf b. Ali el-Hüzelî ve et-Taberî’yi kastederek, kıraatleri toplama konusunda bu ikisinin en meşhur olduklarını, bunlardan sonra Ebü’l-Kâsım Îsâ b. ‘Abdilazîz el-İskenderî’nin (ö. 629/1232) geldiğini ve onun 7000 rivâyet ve tariki ihtivâ eden *el-Câmi’u’l-ekber* ve *l-bahru’l-ezhâr* adlı eserini yazdığını söyler.⁸¹

Hicrî VI. asrın son çeyreğinde kıraatlerdeki telif hareketleri devam etmiş ve bu dönemde de birçok ilim adamı yetişmiştir. Onlardan biri de el-Kâsım b. Fîrruh er-Ruaynî eş-Şâtîbî’dir (ö. 590/1194). Şâtîbî, ilim çevrelerinde kıraate dair yazdığı üç manzûm eseriyle tanınmıştır. Bu eserlerden biri, *Hirzu’l-emânî fi’l-kırââtî’s-seb’*dir. Bu eser *et-Teysîr* adlı kitabın manzûm hâlidir ve 1173 beyitten oluşur. Şâtîbî’nin ikinci bir eseri de *‘Akîletü’l-etrâbi’l-kasâid*’dir. Bu eser de *el-Muknî’ fi’r-*

⁷⁸ Fergana, Türkistan sınırında çok bereketli, zengin, geniş bir ülkedir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, 4/253.

⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/35; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/345.

⁸⁰ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 1/435-436; Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırââtî’l-‘aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa‘d Baslûm (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/161; Ebbâh, *Târîhu’l-kırâât*, 176-177.

⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/35.

resm adlı eserin manzûm hâlidir. Onun üçüncü eseri de *Nâzimetü’z-Züher*’dir. Bu eser de *el-Beyânü fî ‘addi’l-ây* adlı eserin manzum hâlidir. Bunlarla birlikte Şâtıbî, şöhretini *Hirzu’l-emânî* eseriyle kazanmıştır. Öyle ki kıraat tedrisi bu esere bağlanmış olup kıraat-ı seb‘a okutanların başucu kitabı hâline gelmiştir. Bu eserin kapalı yerlerini açıklamak için tekmile ve mu‘âradaları da içine alan şerhler yazılmıştır.⁸² Bu bağlamda Şâtıbî’nin bu eserine yazılan meşhur şerhlerden bazılarını açıklamak faydalı olacaktır.

1. *Fethu’l-vasîd*: Bu eser, Şâtıbî’nin öğrencisi Ali b. Muhammed es-Sehâvî’ye⁸³ (ö. 643/1246) aittir. İbnü’l-Cezerî, “Şâtıbînin bu eserini ilk şerhedenin es-Sehâvî olduğunu zikretmiştir. Şâtıbî, Sehavî için *يقض الله لها فتي يشرحها* / “Allah o eseri şerh etmeyi ileride bir delikanlıya nasip edecektir” sözünü söyleyerek, ileride onun bu eserini şerh edeceğine işaret etmiştir.⁸⁴

2. *Kenzü’l-meânî fî Şerhi Hirzi’l-emânî*: Bu şerh İbrahim b. Ömer el-Ca’berî’ye (ö. 732/1332) aittir. Ca’berî, ‘addü’l-ây, resmü’l-mushaf ve kıraat alanlarında önde gelenlerdendir. O, *Kenzü’l-meânî* eserinin yanı sıra *Nüzhetü’l-berara fî kırââtî’l-eimmeti’l-‘aşera* adlı eserin de sahibidir. Âlimlerin, el-Ca’berî ve teliflerine büyük övgüleri vardır. Eserlerine şerhler ve hâşiyeler yapılarak büyük ilgi gösterilmiştir.⁸⁵

3. *Sirâcü’l-Kârî*: Eser, İbnü’l-Kâsîh⁸⁶ (ö. 801/1399) tarafından kaleme alınmıştır. Şâtıbî’nin *Hirzu’l-emânî* adlı eserine çokça şerhler yazıldığı gibi

⁸² Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 2/573-574; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/20-21; Ebbâh, *Târihu’l-kırâât*, 359-366; Cermî, *el-İmâmü’s-Şâtıbî*, 148-174.

⁸³ Tam adı Ali b. Muhammed b. ‘Abdissamed el-Hemedânî el-Mısırî es-Sehâvî eş-Şâfi’î Ebü’l-Hasen’dir. Kıraat, usûl, dil ve tefsir bilginidir. Sehâvî, Dımaşk’a yerleşmiş, orada vefat etmiş ve Kâsiyûn’a defnedilmiştir. Onun en önemli kitabı *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-ikrâ*’dır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/97; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifü’l-işârât li fînûni’l-kırâât*, thk. Merkezü’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye (Medine: Mücemme’u’l-Melik Fehd li Tıbbâti’l-Mushafî’s-Şerîf, h. 1434) 1/162; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/502-503; Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, 2/631-635.

⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/503; Muhammed Ahmed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fî ‘ilmi’l-kırâât* (Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001), 169.

⁸⁵ Ahmed b. el-Yezîdî, *el-Ca’berî ve menhecühû fî Kenzi’l-me’ânî ve vechü’t-tehânî* (Fas: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1419/1998), 91-115.

⁸⁶ Ebü’l-Bekâ Nûrüddîn Ali b. Osmân b. Muhammed el-‘Uzrî İbnü’l-Kâsîh’in kırâât ilmine dair birçok eseri vardır. Onların önemlilerinden bazıları *Şâtıbî şerhi olan Sirâcü’l-kârî’i’l-mübtedî ve*

muhtasarlar da yazılmıştır. İbn Mâlik en-Nahvî'nin⁸⁷ (ö. 672/1274) *Hirzû'l-meânî*, Abülvehhâb b. Ahmed b. ed-Dımaşkî'nin⁸⁸ (ö. 768/1367) *Nazmü Dürari'l-celâ* adlı eserleri bunlardan bir kaçıdır.

Bunların dışında da birçok kıraat âlimi bulunmaktadır. Ancak detaya girmeden bu dönemin en meşhur müellif ve eserlerine kısaca temas edilecektir. Böylece bu dönemdeki ilmi hareketleri daha iyi anlama imkânı doğacaktır.

1. *Metnü'd-Dürrati'l-mudîe fi'l-kırâati's-selâseti'l-'aşr*: Bu eser, hicrî 833'te Şîrâz'da vefât eden İbnü'l-Cezerî'ye aittir.⁸⁹ Eser manzûm olup 241 beyitten oluşmaktadır. İbnü'l-Cezerî bu eserde, Ebû Ca'fer el-Medenî, Ya'kûb el-Basrî ve Halef el-Kûfî'nin kıraatlerine yer vermiştir. O, mezkûr kurrânın kıraatlerini isnâd etmede, eş-Şâtıbî'nin rumûzlarından istifade etmiştir.⁹⁰

2. *Tahbîrû't-Teyşîr fi'l-Kırâati'l-'aşr*: İbnü'l-Cezerî'ye ait bu eser, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü't-Teyşîr* adlı kitabına üç imamın kıraatinin ilave edilmiş hâlidir. İbnü'l-Cezerî, *Şâtıbiyye* ile birlikte ezberlenmesi için *Dürra'yı* manzûm hâle getirmiştir. Bu şekilde on kıraati nazım hâlinde bir arada cemetmiştir. Ancak bunlar arasındaki ihtilafların fark edilmesi için de *Tahbîrû't-Teyşîr* adlı eseri telif etmiştir.⁹¹

3. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*: *en-Neşr*, gerek Doğu gerekse Batı coğrafyasının kıraat alanında en önemli temel kaynağı olmuştur. Bu eser de bir önceki eser gibi İbnü'l-Cezerî'ye aittir. Bu, Doğu ve Batı'daki kurrânın tek kaynağıdır. İki cilt

tezkarü'l-mukri'l-müntehî ile *Telhîsu'l-fevâid* adlı eseridir. Bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/727; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 7/148; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 5/260.

⁸⁷ Tam adı Muhammed b. 'Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdullah Cemâlüddîn'dir. Aynı zamanda dil bilimcisidir. Endülüs'e ait Cıyan'da dünyaya gelmiştir. Daha sonra Dımaşk'a gitmiş ve orada vefât etmiştir. En meşhur eserlerinden biri nahiv alanındaki *Elfiye*'dir. Bunun yanı sıra *Teshîlü'l-fevâid* ve daha birçok eserin sahibidir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye*, 2/159-160; Salâhuddîn Halil b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1991), 3/359; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/590.

⁸⁸ Tam adı Abdülvehhâb b. Ahmed b. Vehbân el-Hârisî ed-Dımaşkî Eminüddîn'dir. Edebiyatçı ve Hanefî fıkıh âlimidir. Hama kadılığı da yapan ed-Dımaşkî 40'lı yaşlarda vefât etmiştir. Eserlerinden bazıları *Kaydû's-şerâid* ve *ikdû'l-kalâid*'dir. Bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/220; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1865.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye*, 2/220

⁹⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Metnü'd-Dürrati'l-Mudiyye*, tsh. Temîm ez-Zü'bî, (Medîne: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1414/1994), 3; Kudât, *Mukaddimât*, 169.

⁹¹ Kudât, *Mukaddimât*, 170.

hâlinde bulunan bu kaynak eser, kıraat ilmiyle meşgul olan herkesin başucu kitabıdır. Süyûtî, eser hakkında; “لم يصنف مثله/bir benzeri yazılmamış”,⁹² kaydını düşmüştür. Müellif İbnü'l-Cezerî, bu eserine uzun bir önsöz yazmış ve burada; Kur'ân hâfızlarının fazileti, Kur'ân'ın cem'i ve ezberlenmesi, sahih kıraatlerin rükünleri ve şartları, şâz kıraatlerin kısımları, *ahrüfû's-seb'a*'nın anlamı ve mushafların *ahrüfû's-seb'a*'yı ihtiva etmesi, muhtasar bir şekilde 'aşera imamları, ravileri ve tariklerini zikretmiştir. Aynı şekilde bu kitabın telifinde kullandığı kaynaklarla birlikte harflerin mahreç ve sıfatları, merâtibü'l-kırâe, terkîk, tefhîm, vakf, ibtidâ, istiâze, besmele ve 'aşera imamlarının kıraatteki usûllerine de değinmiştir.⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'i, özetleyerek *Takrîbü'n-Neşr* adını vermiştir. Burada İbnü'l-Cezerî kurrânın usûl ve ferş açısından ihtilaflarına değinmiştir. O, bu özet eserle, araştırmacıları *en-Neşr*'in mukaddimesindeki konularla meşgul etmemeyi ve kıraat talebelerini çok vakit alan yorum ve isnâdlardan müstağni kılmayı amaçlamıştır. Bu eseri daha sonra Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) *Muhtasarü Takrîbi'n-Neşr* adıyla özetlemiştir.⁹⁴

4. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*: İbnü'l-Cezerî'ye ait olan bu manzûm eser, 1015 beyitten oluşmaktadır. *en-Neşr* kitabının manzûm hâlidir. Birçok şerhleri de olan esere kıraat âlimleri çok önem vermişler ve nâzımına kadar muttasıl bir senedle nakletmişlerdir.⁹⁵

5. *Îzâhü'r-Rumûz ve miftâhü'l-künûzi fî'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer*: Muhammed b. Halil el-Kabâkîbî (ö. 849/1517).⁹⁶

6. *Letâifü'l-İşârât li fûnûni'l-kırâati'l-erbe'i 'aşere*: Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517).⁹⁷

⁹² Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 549.

⁹³ Kudât, *Mukaddimât*, 170.

⁹⁴ Kudât, *Mukaddimât*, 171.

⁹⁵ Kudât, *Mukaddimât*, 171.

⁹⁶ Ahmet Gökdemir, “Osmanlı'nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri”, *Usûl* 32 (2019), 165-182; İhsan Sütşurup, “İbnü'l-Kabâkîbî ve Kırâat İlmine Katkıları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 125-141; İhsan Sütşurup, “İbnü'l-Kabâkîbî'nin Mecma'u's-Sürûr ve Matla'u's-Şümûs ve'l-Büdûr Adlı Eseri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2019), 48-67.

⁹⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1551.

7. *Şerhu'ş-Şâtıbiyye ve Tahrîcü'l-kırâât fî Tefsîri'l-Beydâvî*: Molla Ali el-Kârî.⁹⁸

8. *İthâfû fûdalâi'l-beşerî bi'l-kırâati'l-erbe'a 'aşer*. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ. Eser, *Letâifü'l-işârât* adlı kitabın ihtisarıdır.⁹⁹

9. *Ğaysü'n-nefi' fî'l-kırâati's-seb'*: es-Safâkusî Velîyyullâh Ali en-Nûrî (ö. 117/1705): Müellif, eserin mukaddimesinde, Kur'ân'ın fazileti ve bazı "ahrûfû's-seb'a" ile ilgili hadisler, şâz kıraat ile kıraatin hükmü, mukrînin şartları ve sahih kıraatin rükünleri gibi konuları zikretmiştir.¹⁰⁰

10. *Tahrîru't-turuki ve'r-rivâyâtî fî'l-kırâât*: Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin eseridir (hicrî 1134). Âsitâne Şeyhü'l-Kurrâsıdır. Mısır asıllı olup Üsküdar'da vefat etmiştir.¹⁰¹

11. *el-İfâdetü'l-mukni'a fî kırâati'l-eimmeti'l-erbe'a*: Abdullah b. Mustafa Muhammed el-Köprülü (ö. 1148/1735).¹⁰²

12. *İthâfû'l-beşer fî'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer*: Abdulhâlik b. ez-Zeyn ez-Zeccâcî (ö. 1152/1739).¹⁰³

13. *İthâfû'l-Berara bimâ sekete 'anhü Neşru'l-'aşer*: Mustafa b. 'Abdirrahmân el-İzmîrî (ö. 1155/1742).¹⁰⁴

14. *Zübdetü'l-'irfân fî vüçûhi'l-kur'ân fî'l-kırâati'l-'aşer*: Hâmid b. 'Abdulfettâh el-Pâluvî (ö. 1173/1759).¹⁰⁵

⁹⁸ Eserle ilgili daha geniş bilgi ileride verilecektir.

⁹⁹ Fadlî, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, 46; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Rihâbü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1400/1980), 1/524.

¹⁰⁰ Kudât, *Mukaddimât*, 182.

¹⁰¹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile eserleri hakkında bk. Ahmet Gökdemir, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları (İstanbul: Ravza Yay., 2018); "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148; "Osmanlı Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2017), 245-257; Abdülfettâh el-Mısırî eş-Şâfi'î el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi Kelâmi'l-Bârî* (Medîne: Mektebetü Taybe, ts.), 2/678.

¹⁰² Eser ve müellifiyle ilgili olarak bk. Ahmet Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 331-355; Ali Rıza Karabulut – Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî Mektebâtî'l-Âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 2/1485; Kudât, *Mukaddimât*, 75.

¹⁰³ Kınnevcî, *Ebcedü'l-'ulûm*, 3/175-176.

¹⁰⁴ Halid Hasen Ebü'l-Cûd, "Mukaddime", *İthâfû'l-berare bimâ sekete 'anhü Neşru'l-'aşere: Tahrîru'n-Neşr*, mlf. Mustafa b. 'Abdirrahmân el-İzmîrî (Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 1428/2007), 9.

¹⁰⁵ Kudât, *Mukaddimât*, 175.

15. *Fethu'l-Kerîm fî tahrîri evcûhi'l-Kur'ân*: Mustafa b. Ali el-Meyhî (ö. 1230/1815 sonrası).¹⁰⁶

16. *Hibetü'l-mennân fî tahrîri evcûhi'l-Kur'ân*: Muhammed b. Muhammed et-Tabbâh (ö. 1250/1834).¹⁰⁷

17. *el-Büdûru'z-zâhira fî'l-kırââtî'l-'aşri'l-mütevâtire min Tarîkeyi'ş-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*: Abdülfettâh b. 'Abdilgânî el-Kâdî (ö. 1403/1982).¹⁰⁸

Sonuç itibariyle tedvin dönemi, kıraat ilmi açısından son derece önemlidir. Zira bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm'i korumaya yönelik ciddi bir gayret sarf edilmiştir. Bu amaçla her şeyden önce sahih, mütevâtir kıraatlerle şâz kıraatler birbirinden ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan kıraatleri kontrol altına almak için belli bir sayıyla sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu bağlamda pek çok eser telif edilmiştir. Kaleme alınan bu eserler hem nitelik hem de nicelik bakımından birbirinden çok farklılık arz ederler. Kimi müellifler bazı eserleri birbiriyle cemetmişlerdir. Bazı müellifler, bazı eserlere şerhler yazarken, bazıları da bunları muhtasar hâle getirmişlerdir. Buna ilaveten daha fazla istifade edilmesi için bazı müellifler ön plana çıkan metinlerden bir kısmını nazma dönüştürmüşlerdir.

2.1.4. Kıraat Çeşitleri

Kıraat çeşitlerinin ortaya çıkış nedeni kurrânın, kıraatlerin sahihini sahih olmayanından ayırmak, bir başka ifade ile de neyin Kur'ân'dan olduğunu neyin olmadığını tespit etmek istemeleridir. Bunun için de onlar, senedin muttasıl, Arapça dil kurallarına uygun ve resmi mushafa uygun olması gibi birtakım temel ilkeler belirlemişlerdir. Buna göre de kıraatler mütevâtir, meşhâr, şâz, âhâd, müdrec ve mevzû şeklinde tasnif edilmiştir:

2.1.4.1 Mütevâtir Kıraatler

İslâm bilgi teorisinin en temel epistemolojik kavramlarından biri olan mütevâtirin ilk olarak ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte hicrî ikinci yüzyılda Mutezile bilginlerinin Yahudiler, Hristiyanlar gibi dış,

¹⁰⁶ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 2/730.

¹⁰⁷ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 2/719.

¹⁰⁸ Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 5.

Şîa gibi iç mihraklardan gelen yalan ve yanlış bilgilerin önünü kesmek için geliştirdikleri bir kavram olduğu varsayılmaktadır. Daha sonra bu kavram, hadis ve kıraat ilimlerinde “haber-i vâhid”in karşıt anlamı olarak kullanılmıştır. Buna göre mütevâtir; yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği bir haberdir.¹⁰⁹

Hadis ilmindeki tanımla benzerlik göstermekle birlikte bir kıraat ıstılahı olarak mütevâtir, yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan naklettikleri kıraat olup muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşan kıraattir.¹¹⁰

Kıraat ilmi otoritelerinden İbnü’l-Cezerî’ye göre mütevâtir kıraatler, kıraat-i seb’a ve buna ilave edilen Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halefü’l-Âşir’in kıraatleridir. İnanç nokta-i nazarından bunlara inanmak vacip ve inkârı da küfrü müciptir.¹¹¹

2.1.4.2. Meşhûr Kıraatler

Bazı kıraatler senet bakımından sahih olup Arap dil kaidelerine ve resm-i Osmanî’ye uygundur. Ancak diğer taraftan bunlar tevâtür derecesine ulaşmamışlardır. İşte bu tür kıraatlere meşhûr kıraatler denir. Diğer bir ifadeyle on kıraatten birinde tarikler çeşitli olur da birinin naklettiğini diğeri nakletmez ise bu kıraate meşhûr denilir. İnanç bakımından ise mütevâtir ve meşhûr kıraatlere inanmak vacip olup her ikisiyle de namazdaki kıraat sahih olur.¹¹²

Cumhûra göre yedi kıraat mütevâtir olduğu gibi¹¹³ İbnü’l-Cezerî’nin *Müncidü’l-mukriîn* adlı eserinde bu yedi kıraati ona tamamlayan Ebû Ca’fer,

¹⁰⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: TDV Yay., 2006), 16. Tevâtür kavramıyla ilgili olarak bk. Osman Bayraktutan, “Semantik Analiz Yöntemi Açısından ‘Tevâtür’ Kavramı”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Nisan 2015), 99-119; Osman Bayraktutan, “Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), 91-135.

¹¹⁰ Bennâ, *İthâf*, 1/ 70-71; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/ 428.

¹¹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/439, 1/463; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 84.

¹¹² Süyûtî, *el-İtkân*, 2/491, Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/428.

¹¹³ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/499; Tâşkoprîzâde, *Miftâhü’s-sa’âde*, 2/ 37.

Ya'kûb ve Halefû'l-Âşîr'in kıraatleri de İslâm ümmetinin benimsediği mütevâtîr olarak kabul görmektedir.¹¹⁴

2.1.4.3. Şâz Kıraatler

Sözlük anlamıyla şâz, kural dışı demektir. Bir kıraat terimi olarak şâz, ya senedi sahih olmayan ya da sahih kıraatlerde aranan üç şarttan birini¹¹⁵ taşımayan kıraat anlamına gelir.¹¹⁶ Buna göre Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Yahya el-Yezîdî'nin (ö. 202/817) kıraatleri şâzdır. Bunların on kıraate ilavesiyle meydana gelen kıraate de “kıraat-i erbe'a aşer” ismi verilmektedir.¹¹⁷

Bu tür kıraatlerin sîka olan veya olmayan biri tarafından rivâyet edilmesi durumu değiştirmez. Hatta bunların yazım şekli mushafın hattına uygun olsa bile bu kıraatler kabul edilmez ve Kur'ân kıraati sayılmazlar.¹¹⁸

Konunun meşhur örneklerinden biri, “فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ/Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffâreti üç gün oruç tutmaktır.” (Mâide, 6/89) âyetidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki “أَيَّامٍ/eyyâmin” kelimesinden sonra kıraat sahibini belirtmeksizin “مُتَتَابِعَاتٍ/mütetâbiât” kelimesinin eklenerek de okunduğunu belirtmektedir. Akabinde ise mezhepler arası ihtilafa da

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 174; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 87. Kıraatlerde tevâtür olgusu için bk. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu* (Ankara: Gece Akademi, 2018).

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, meşhur manzum eseri *et-Tayyibe*'sinde bu üç şartı şöyle ifade etmektedir:

فكل ما وافق وجه نحو وكان للرسم احتمالاً يحوي
وصح اسناداً هو القرآن فهذه الثلاثة الأركان
وحيثما يخل ركن أثبت شدوده لو أنه في السبعة

Yukarıdaki ifadelere göre bir kıraatin mütevâtîr sayılabilmesi için: 1- Kıraat, bir vecihle de olsa Arapça/nahiv kurallarına uygun olmalıdır. 2- Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği mushaflardan birine uygun olmalıdır. 3- Muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olmalıdır. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Medine: Dâru İbni'l-Cezerî, 1433/2012), 32; Bennâ, *İthâf*, 1/70.

¹¹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/331; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/491-492, 505; Karaçam, *Kıraat İlmi*, 88. Şâz kıraatler hakkındaki tartışmalar ve mezkûr alandaki detaylı bilgi için bkz. Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Olgusu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 1-379.

¹¹⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/ 416; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 102-103.

¹¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/499, Karaçam, *Kıraat İlmi*, 89.

değinerken Ebû Hanife'nin, şâz kıraati Şâfîîlerin aksine sünnet konumunda kabul ederken, Şâfîîlerin ise bunun kitap ve hadiste bulunmadığından dikkate almadıkları bilgisini paylaşır. Buna ilaveten o, Safevî'nin *Tefsîrû'l-mu'în*'inde bu kıraatin Übey ve İbn Mes'ûd'a ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ali el-Kârî, Ebû Hanife ve İbn Ahmed'in hüccet olmasa da şâz kıraatin haberi vahid ve sahâbe tefsirinden de aşağı olmadığı düşüncesine sahip olduklarını nakleder. Ve son olarak konuyla ilgili İmam Şâfî'î'nin “*el-Ümm*” adlı eserinin konularından birinde “ard arda orucun vücûbiyetini” belirttiğini kaydeder.¹¹⁹

Söz konusu bu durum, şâz kıraatlerin Kur'ân'dan sayılıp sayılmamaları dışında, bilgi değeri ve onunla amel edilip edilmeme açısından da tartışıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹²⁰ Bu bağlamda Ali el-Kârî'nin tefsirinde bu meseleye yer vermesi, döneminde “şâz kıraat”e olan yaklaşımı ortaya koymaktadır.

2.1.4.4. Âhâd Kıraatler

Arapça أحد kelimesinin çoğulu olan “âhâd” fertler anlamına gelmektedir. Bir kıraat terimi olarak âhâd, senedi sahîh olmasına rağmen resmi hatt-ı Osmânî ile örtüşmeyen veya Arap dil kurallarına aykırı olan ya da kıraat imamı arasında belli bir şöhreti olmayan kıraatlerdir. Buna Rahmân sûresinin 76. âyeti olan مُتَكِينٌ وَعَبَقَرِيٌّ جِسَانٍ رَفَرَفٍ عَلَى خُضْرٍ وَ عَبَقَرِيٌّ جِسَانٍ âyetinde müfred olarak vârid olan رَفَرَفٍ ve عَبَقَرِيٌّ kelimelerini رَفَرَفٍ وَ عَبَقَرِيٌّ şeklinde cemi olarak okunması ile Tevbe 128. âyetinde yer alan أَنْفُسِكُمْ kelimesinde ف harfini أَنْفُسِكُمْ şeklinde fethalı okunması örnek olarak gösterilebilir.¹²¹ Bu kıraatler Kur'ân olarak okunmaz ve bunlara inanmak vacip de değildir.¹²²

¹¹⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/551.

¹²⁰ Bu noktada şâz kıraatlerin Kur'âniyyetinin ve bu tür kıraatlerin Kur'ân tanımı açısından değerinin bazı araştırmacılar tarafından ele alındığı görülmektedir. Örnek olarak bkz. Mehmet Maşuk Acar, “Kur'ân'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Aralık 2022), 243 vd.

¹²¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/504; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 86.

¹²² Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/ 428; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 86. Âhâd kıraatlerle ilgili geniş bilgi için bk. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Âhâd Kavramı* (Ankara: Gece Akademi, 2019).

2.1.4.5. Müdrec Kiraatler

Kelime olarak eklenmiş anlamına gelen müdrec, kıraat terimi olarak tefsir kabilinden kıraatlere yapılan eklemeleri ifade eder. Bu tür kıraat, müdrec hadise benzemektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) Nisâ Sûresi 12. âyetini مِنْ أُمِّ (anne bir) ilavesiyle وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمِّ olarak okuması bu çeşit kıraate güzel bir örnektir. Zürkânî, bazı âlimlerin bu tür kıraatlerin Kur'ân olduğunu söylemelerini isabetsiz bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.¹²³

2. 1.4. 6. Mevzû Kiraatler

Mevzu kıraat, aslı olmadığı hâlde birisine isnad edilen okuyuştur. Bunun örneklerinden biri, Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin (ö. 408/1017) Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) nispet ederek Fâtır 35/28 اِنَّمَّا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ âyetindeki اللّٰه lafzını اللّٰه şeklinde merfû; الْعُلَمَاءُ lafzını da الْعُلَمَاءُ olarak okuyuşudur. Bu tür kıraatlere Kur'ân demek doğru değildir.¹²⁴

2.2. Tefsir İlmi ve Tarihi Gelişimi

Kıraat ilminin tefsirdeki yerini ortaya koymak ve aralarındaki bağlantıları daha iyi görebilmek için bu kısımda genel çerçevede tefsir ilminin tanımı, gayesi, tarihçesi ve ilgili olduğu ilim dallarına da temas etmek faydalı olacaktır.

2.2.1. Tefsirin Tanım ve Gayesi

Tefsir, kelimesi “tefil” vezninde mastardır. Bu sözcüğün kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluk onun, “fesr” kökünden türetildiğini kabul ederken, bazıları da “sefr”dan türetildiği görüşüne sahiptir. Bunlardan “fesr” sözcüğü, sözlükte açıklamak, ortaya çıkarmak ve üzeri örtülü bir şeyi açmak anlamında kullanılır. “Sefr” kelimesi de kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak veya ortaya çıkarmak anlamlarına gelir.¹²⁵

¹²³ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/ 429. Müdrec kıraatlerle ilgili geniş bilgi için bk. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Müdrec Kavramı* (Ankara: Sonçağ, 2023).

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/16; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/423-424; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 87.

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “fe-se-ra” md., 10/259; Abdulhamit Birişik, “Tefsir/1”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 8 Haziran 2023).

"Müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir" şeklinde tanımlanan tefsir ilmi, bir disiplin olarak "insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'ân metninin içerdiği manaları ortaya koymak"¹²⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu tanımlardan tefsirin sadece anlamı müphem olan lafızlara hasredilmediği, kapalı olan olay veya durumları da ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

2.2.2. Tefsir İlminin Tarihi Gelişimi

İslâm bilginleri, her dini ilim gibi tefsir ilmini de Hz. Peygamber'le başlatırlar. Buna göre burada üzerinde durulması gereken temel konu, "Hz. Peygamber hayatta iken tefsire ihtiyaç olup olmadığıdır?" Zira kimi zaman sahâbe bazı âyetleri anlamamış veya yanlış anlamış ya da yanlış yorumlamıştır. Hz. Peygamber de onların bu bağlamdaki sorularını cevaplamış veya hata etmişlerse onları düzeltmiştir.¹²⁷ Bu durum Hz. Peygamber'in bazı âyetlerin manasını açıklamasını gerektirmiştir.

Hz. Peygamber döneminde neden tefsire ihtiyaç olduğunu genel hatlarıyla sosyo-kültürel bağlamda açıklamak mümkündür. Nitekim o dönemde bütün sahâbiler aynı kültür seviyesinde değildir. Vahiy ister Mekke, isterse Medine'de nazil olsun bu bölgelerde daha önceden oraya yerleşik olanlar olduğu gibi o dönemde de yerleşmiş olanlar; bunun dışında toplumda köleler de bulunmaktadır. Malum olduğu üzere farklı bir statü içerisinde olan kadınların konumu da hiç iç açıcı değildir. İşte bu sosyo-kültürel şartlar, o dönemde tefsire ihtiyacı doğurmuştur. Bunlara ilaveten Kur'ân'da Arapça olmayan bazı kelimelerin varlığı ve bazı ifadelerin dini bir mahiyete dönüşmesi hesaba katıldığında tefsire bir hayli ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılır.¹²⁸

Sahâbe ve tâbiîn döneminde tefsir çok önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini ve tefsir etme usûlünü Hz. Peygamber'den

¹²⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 20.

¹²⁷ Birışık, "Tefsir/1".

¹²⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*. (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 234-235.

öğrenen sahâbe, bunları daha sonraki nesillere aktarmışlardır. Örneğin Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ve Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) önde gelen müfessir sahâbilerdendir. Bunlardan tefsir sahasında çokça nakillerde bulunulmuştur. Ayrıca onların Kur'ân'ın tamamına yakınına tefsir ettikleri kaydedilir. Bu dönemde ekolleşmeye başlayan tefsir, Mekke ve Medine ekolü olmak üzere iki ana akıma ayrılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in kendisi için, “Allah'ım! Onu dinde derin anlayışlı kıl ve ona te'vili öğret.” şeklinde dua ettiği İbn Abbâs,¹²⁹ Mekke; Übey b. Ka'b'da, Medine tefsir ekolünün temsilcisi kabul edilir. Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/726), Zeyd b. Eslem, Abdurrahmân b. 'Abdillâh ve Abdullah b. Vehb gibi âlimler de bu ekolün temsilcileri arasındadır. Mekke ve Medine dışında da tefsir ekolleri gelişmiştir. Bunlardan biri de Irak tefsir ekolüdür. Abdullah b. Mes'ûd bu ekolün en önemli temsilcisidir. Onu, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Mürre el-Hemedânî, Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme ve İbrâhim en-Nehaî gibi şahsiyetler takip etmişlerdir.¹³⁰

Tefsir alanında bu dönemin ileri gelenlerinden biri Hasan-ı Basrî'dir (ö. 110/728). Onun cami derslerinde Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğine dair rivâyetler bulunmakta; kaynaklar “Tefsîru'l-Hasan el-Basrî” adıyla ona ait bir tefsirden bahsetmektedirler. Bununla beraber bu eserin onun talebeleri veya talebelerinin talebeleri tarafından bir araya getirildiği görüşü hâkimdir.¹³¹

Sonraki tefsir dönemleri de dahil olmak üzere tefsirde en fazla öne çıkan isim 150/767 yıllarında yaklaşık 100 yaşında vefat etmiş olan Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). O, her şeyden önce Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olma ünvanına sahiptir. Mukâtil'in tefsirinin adı, *et-Tefsîru'l-kebîr*'dir. Bu tefsir, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* olarak da bilinmektedir.¹³²

¹²⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 5/65 (No. 2879); Buhârî, “el-‘İlim”, 17 (No. 75), “el-Vudû”, 10 (No. 143); Müslim, “*Fedâilü's-sahâbe*”, 30 (No. 2477).

¹³⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/ 49-95; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1/103-112, 140-167.

¹³¹ Abdulhamid Birişık, “Hasan-ı Basrî/4”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2023).

¹³² Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Şubat 2023).

2.2.3. Tefsir Çeşitleri

İbn-i Haldûn (ö. 1332/1406) esasında tefsirin kaynağı olarak Hz. Peygamber'i, onun sahâbeye izahatını ve onların da bunu daha sonraki nesillere aktarmasını görür. Bununla birlikte o, daha sonraki dönemlerde nahiv ve belâgat kuralları gibi dil ilimlerinin geliştiğini, ileri dönemlerde Kur'ân'ın tefsiri için bu ilimlere ihtiyaç duyulduğunu; böylelikle tefsirin, seleften rivâyet edilen haberlere dayanan naklî tefsirler (rivâyet) ile kelimelerin yapı, i'rab ve belâgat gibi dil esaslarına dayanan aklî tefsirler (dirâyet) olmak üzere ikiye ayrıldığını zikreder.¹³³

2.2.3.1. Rivâyet Tefsiri

Kur'ân anlaşılması kolay bir kitap olmakla birlikte içerisinde kimi zaman manası kapalı, anlaşılması güç, izaha muhtaç lafız ve konular bulunmaktadır. Bu bağlamda rivâyet tefsirleri müracaat edilen kaynakların başında gelmektedir. Rivâyet ile nakil kastedilmemektedir. Bu, “me'sûr tefsir” diye de adlandırılır.¹³⁴ Bunun sebebi ise sahâbe ve tâbiûn dönemdeki ilim anlayışıdır. Zira o dönemde rivâyete/nakle dayanmayan tefsire, keyfilik ve zan düşüncesiyle yaklaşılmakta idi. Bir şeyin ilim olabilmesi, o şeyin sahih isnad zinciri ilk ravisine nispet edilerek sağlamlaştırılması şarttı.¹³⁵ Böyle bir anlayış da zorunlu olarak tefsirin rivâyet yoluyla yapılmasını gerektirmişti.

Bununla birlikte rivâyet tefsirinde önemli bir diğer husus nelerin kaynak kabul edileceğidir. Bu bağlamda doğal olarak Kur'ân ve sünnet, rivâyet tefsirinin temel kaynaklarıdır. Bunun dışında sahâbe, tabiîn sözleri, Arap dili ve şiiri de rivâyet tefsirinin kaynaklarındandır. Neticede “Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in sünnetine, seleften nakledilen haberlere, Arap dili ve cahiliye Arap şiirine dayanan tefsir” rivâyet tefsiri olarak adlandırılmaktadır.¹³⁶

¹³³ Ebû Zeyd Velîyyüddîn el-Mağribî İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak, 2004), 2/614-615.

¹³⁴ Abdulhamit Birişik, “Tefsir/1”.

¹³⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 310.

¹³⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 311.

Rivâyet tefsirine; İbn Cerîr et-Taberî'nin, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *en-Nâsih ve'l-mensûh*, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 383/993) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ebû İshak es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1036) *el-Keşf ve'l-beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, Vâhidî'nin (ö.468/1076) *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beğavî'nin (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzîl*, İbn 'Atıyye el-Endelûsî'nin (ö. 541/1147) *el-Muharreru'l-vecîz*, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *et-Tefsîru'l-Kebîr ve dekkâiku't-tefsîr*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, es-Seâ'lebî'nin (ö. 875/1470), *el-Cevâhiru'l-hisân*, Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, İbn Akîle'nin (ö. 1150/1737) *el-Cevheru'l-Manzûm*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Fethu'l-Kadîr*, el-Kâsımî'nin (ö. 1332/194) *Mehâsinü't-te'vîl* adlı eserleri örnek verilebilir.¹³⁷

2. 2.3.2. Dirâyet Tefsiri

Dirâyet tefsirine, re'y tefsiri ve aklî tefsir de denilmektedir. Bu yöntemde müfessir rivâyet kullanmakla birlikte dil, edebiyat ve çeşitli ilimlerin verilerinden de istifade eder.¹³⁸

Bu tefsirde, müfessirin kendi ilmi birikimi ve yorumu ön plandadır. Zira o, bunları akli melekesi ve tecrübesiyle değerlendirmeye tabi tutarak hangi mananın daha uygun olduğunu tespit etmeye çalışır. Bu tefsir türü âlimlerin sonradan geliştirdiği bir yöntem değildir. Aksine meşruiyetini Kur'ân ve sünnetten almaktadır.¹³⁹

Dirâyet sahasının ilk ve en önemli eserlerinden biri Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîru'l-kebîr*'idir. Mu'tezilî Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğayb*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, el-Kâdî el-Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl*'i, Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî'nin (ö.730/1329) *Ğarâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-*

¹³⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/32-36; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/147.

¹³⁸ Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, 323.

¹³⁹ Abdulhamit Bırışık, "Tefsîr/1".

Furkân'ı, Ali b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhîr*'i, Mehallî (ö. 864/1459)-Süyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'i ve Âlûsî'nin *rûhü'l-meânî*'si dirâyet tefsirinin diğer örneklerindendir.¹⁴⁰

2.2.3.3. İşârî Tefsir

İşârî tefsirler için, “remzî tefsir” veya “tasavvufî tefsir” tabirleri de kullanılmaktadır. İşârî tefsir, “yalnız tasavvuf erbabına açılan ve zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir etmek demektir. Bu tefsir, sûfnin kendi fikirlerine değil, bulunduğu makam itibariyle kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır.”¹⁴¹

Bu yöntemi kullanan müfessirler, âyetlerin zâhirî mânalarına karşı çıkmazlar. Bu yönüyle bunlar bâtinî tefsirden ayrılırlar. Aslında tefsir yaparken işârî yöntemi kullananlar, yaptıkları yorumların kendi gönül ve his dünyalarının bir sonucu olduğunu; ancak böyle bir kalbe ve hisse sahip olabilmek için de kişinin dîni ve ahlâki açıdan belli bir olgunluğa ulaşması gerektiğini kaydederler.¹⁴²

İşârî tefsirin ilk temsilcilerinden biri Hasan-ı Basrî’dir (ö. 110/728). Ayrıca işârî tefsir metoduyla pek çok tefsir kaleme alınmıştır. Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)’nin *Tefsîru'l-Kur’âni'l-‘Azîm*'i, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî’nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i, Abdülkerîm el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) *Letâ’ifü'l-işârât*'ı, İsmâil Hakkı Bursevî’nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ı ve Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî’nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-me’ânî*'si bunlardan bazılarıdır.¹⁴³

2.3. Tefsir ve Kıraat İlimlerinin Ortak Konuları

Kıraat ile tefsir ilmi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılması gereken işlemlerden biri de konuya, tefsir ve kıraat ilimlerinin ortak konuları nokta-i

¹⁴⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-‘irfân*, 73-74; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/205-206.

¹⁴¹ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 355.

¹⁴² Birişik, “Tefsir/1”.

¹⁴³ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2023).

nazarından bakış olacaktır. Bu bağlamda tefsir kaynakları, usûl-i tefsir ilminde ele alınmaktadır. Usûl-i tefsir eserleri incelendiğinde birçok konunun kıraat ilmiyle de alakalı olduğu görülmektedir. Genel manada bunlar, çeşitli açılardan Kur'ân'la ilgili olan ve her biri ayrı ilim dalı olarak kabul edilebilecek önemli küllî bahisleri bir araya getiren bir ilmin kastedildiği “ulûmü'l-Kur'ân” başlığı altında incelenmektedir. Ulûmü'l-Kur'ân¹⁴⁴ başlığı altında genel çerçevede resmü'l-mushaf, ahurfü's-seb'a, kıraat farklılıkları, âyet ve sûrelerinin iniş sebeplerinden bahseden esbâb-ı nüzûl, âyet ve sûrelerinin birbiriyle ilişkisini inceleyen nazmü'l-Kur'ân, sûre ve âyetlerin faziletleri, nesh, İ'râbü'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, emsâlü'l-Kur'ân, müteşâbihü'l-Kur'ân, el-vücûh ve'n-nezâir, üslûbü'l-Kur'ân ve i'cazü'l-Kur'ân gibi konular ele alınmaktadır.

2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'in İmlâsı ve Resmü'l-Mushaf

Kıraat ve tefsirin kesiştiği önemli konulardan biri de Kur'ân-ı Kerîm'in yazıya geçirilmesidir. Esasında Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i ne zamandan itibaren yazdırdığı tam olarak bilinmemekle birlikte risâletin 5. yılından, yani hicretten 8 yıl öncesinden itibaren onun yazıyla kayıt altına aldırıldığı kaydedilmektedir.¹⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber, okuma yazma bilen ashâbını çağırıp onlardan yazmalarını istemiştir. Onlar da bunları bulabildikleri perşömen (yazı için özel deri) parçaları ve tabaklanmış deri, tahtadan yapılmış tabletler, develerin kürek kemikleri, hurma ağacı yaprakları gibi kendilerine yazı yazılabilen şeylere yazmışlardır. Hz. Peygamber, inen âyet ve sûreleri yazdırırken de onları nerelere koymaları gerektiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra sahâbenin yazdıklarını kendisine okumasını istemiş, herhangi bir hatanın bulunup bulunmadığını kontrol etmiştir. Ayrıca her yıl Ramazan ayında Hz. Cebrâil'e o ana kadar nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tilavet (mukabele, arz) eden Hz. Peygamber'in etrafında vahiy kâtibi Zeyd ve diğer sahâbîler de

¹⁴⁴ Ulûmü'l-Kur'ân anlamı için bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/14-15-16, 1/28-29.

¹⁴⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'ânı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 41.

bulunmuştur. Buradan hareketle Hamidullah, “Hz. Peygamber, Kur’ân’ı yüksek sesle okurken etrafındaki sahâbîlerin ellerindeki âyet metinleriyle onun tilâvetini mukayese ve mukabele ediyorlardı da o arada Hz. Cebrâil onun Kur’ân’dan herhangi bir şeyi unutması ihtimaline karşı müdahaleye hazır vaziyette mi bulunuyordu” diye sormaktadır.¹⁴⁶

Hz. Peygamber, Kur’ân-ı Kerîm’i korumak için sadece yazdırmakla yetinmemiş, aynı zamanda sahâbeden günlük namazlarda okumaları için Kur’ân-ı ezberlemelerini de istemiştir. Bu bağlamda sahâbeden bazıları Kur’ân’ın bir kısmını ezberlerken bazıları da tamamını ezberlemişlerdir. Hatta içlerinde kadın sahâbe de olmak üzere Ensar’dan 7-8 sahâbe Kur’ân’ın tamamını ezberlemişlerdir. Netice itibariyle hem yazı hem de ezber sûretiyle Kur’ân’ı muhafaza etmek isteyen Hz. Peygamber, bununla yazılı metinlerde vuku bulabilecek yanlışları, ezber sûretiyle, ezber de meydana gelebilecek unutma ve noksanlıkları da yazı yoluyla gidermeyi amaçlamıştır. Bütün bunlarla birlikte vahiy sûreci devam ettiğinden Hz. Peygamber döneminde Kur’ân-ı Kerîm tek bir kitap hâline getirilmiş değildir.¹⁴⁷

Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmeyen Kur’ân’ın cemi, vefatının akabinde meydana gelen irtidad hareketleriyle gecikmeye uğramıştır. Nitekim sahte peygamber Müseylime’ye (ö. 12/633)¹⁴⁸ karşı yapılan Yemâme savaşında kendilerine “Kur’ân Hâfızları Kıtası” (yahut Hameletü’l-Kur’ân Kıtası) adı verilen askerlerden yedi yüz sahâbî şehit olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer, Halife Ebû Bekr’e Yemâme savaşında birçok Kur’ân hafızının şehit düştüğünü ve böyle giderse Kur’ân-ı Kerîm’in onlarla birlikte kaybolup unutulacağını ve kendisinin Kur’ân’ı bir araya getirip toplamasının çok iyi bir şey olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr de -Ben Rasûlullah’ın yapmadığı bir şeyi mi yapacağım? diye cevap vermiştir. Bu cevap üzerine, kendi görüşlerini destekleyen deliller ileri

¹⁴⁶ Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*, 42-43.

¹⁴⁷ Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*, 44.

¹⁴⁸ Ebû Sümâme Rahmânü’l-Yemâme Mesleme b. Sümâme b. Kebîr (Kesîr) el-Haneî el-Vâilî, Rasûl-i Ekrem döneminde peygamberlik iddiasında bulunanlardan biridir. Bk. Ahmet Önkâl, “Müseylimetülkezzâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2023).

sürmüşlerdir. Sonrasında Hz. Ebû Bekir ile Zeyd b. Sabit Kur'ân'ın toplanması işini kabul etmişlerdir.¹⁴⁹

Hz. Peygamber'den Hz. Osman dönemine kadar pek çok merhaleden geçen Kur'ân yazımı, Hz. Osman döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. Zira bu dönemde yazım kaide ve teknikleri daha çok gelişmiştir. Bu dönemden sonra artık Kur'ân yazımı resmü'l-mushaf olarak ifade edilmiştir. Bu terkipteki “*resm*”, sözlükte “iz, izin kalıntısı, devenin ayağını yere kuvvetlice vurmasından meydana gelen iz” anlamlarına gelir.¹⁵⁰ Terim olarak ise “Hz. Osman'ın Kur'ân kelimeleri ve harflerinin yazımında kabul ettiği imlâ kuralları demektir.”¹⁵¹ Ayrıca Hz. Osman mushafları nesih sûrecinde birtakım esaslar belirlemiştir ki bu esaslara daha sonra “*ilmü resmi 'l-Kur'ân ya da ilmü resmi 'l-Osmâni*” denilmiştir.¹⁵²

Hz. Osman'ın girişiyle 25-30/646-651 yılları arasında tamamlanan Kur'ân'ın istinsâhı *resmü'l-mushaf ilminin* doğmasına kaynaklık etmiştir. Bu ilim sonraki yıllarda yapılan harekeleme ve noktalama işlemleri neticesinde gelişmiştir.¹⁵³ Hz. Osman, Kur'ân'ın doğru yazımına ve istinsâhına olduğu kadar doğru okunmasına da önem vermiştir. Bu amaçla o, Kur'ân nüshalarını Mekke, Kûfe, Basra ve Dımaşk gibi merkezlere gönderirken bunları doğru okuma ve okutma yeterliliğine sahip karîler de yollamıştır. Gerek bu ilk dönem kâripleri gerekse onların talebeleri sağlam bir isnâdla Rasûl-i Ekrem'e ulaşan kıraat tercihlerini ve bunların usûllerini şifâhî nakille birlikte yazıya da geçirmeye başlamış, böylece muhtelif tarzda kıraat kitapları ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴

Resmü'l-mushaf meselesi Ali el-Kârî açısından da önemlidir. Zira birinci bölümde de ifade edildiği gibi o, “*Resmü Osmâni/Kur'ân imlası*” alanıyla da yakından ilgilenmiş bu alanda eş-Şâtıbî'nin ‘*Akîletü etrâbi'l-kasâidi fî esne'l-mekâsid*, diğer adıyla da *er-Râiyye* ismiyle bilinen eserine şerh yapmıştır. Ancak o,

¹⁴⁹ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 45-46.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ra-se-me” md. 5/215.

¹⁵¹ Zürkani, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/369.

¹⁵² Subhî Salih, *Mebâhis*, 120.

¹⁵³ Abdulhamid Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/134.

¹⁵⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 99-106.

tefsirinde resm-i mushafa çok fazla yer vermemiştir. Burada onun tefsirinde zikrettiklerinden bazı örnekler vermekle yetinilecektir.

Ali el-Kârî, Hicr sûresinin girişindeki besmelenin yazılışındaki “bâ” harfinden sonraki “elif”in iskâtıyla ilgili Kuşeyrî’nin görüşünü aktardıktan sonra “ب/Bâ” harfinin uzatılarak yazılmasındaki temel esprinin, besmeledeki “yardım isteme” anlamının ortaya çıkmasının yanı sıra yaygın imlâ kurallarında var olan özelliklere benzeme endişesinin ortadan kaldırmak olduğunu söyler. O, bunun da imanda başarıya ulaşmak için amele yapışmak gerektiği anlamına geldiğini kaydeder. Ayrıca o, “bâ” harfinin uzatılarak yazılmasında, ilâhi hikmetlerden bazısının insana açık, bazısının da gizli kaldığını ifade eder.¹⁵⁵ Bunun dışında o, Yûnus sûresinin 103. âyetindeki “نُجِّ /nünjî” kelimesinde Kisâi ve Hafs’ın kıraatlerinin yanı sıra bu kelimenin ittifakla “يَا/yâ” harfinin hazfîyle yazıldığını belirtir.¹⁵⁶

Ali el-Kârî, Nahl sûresinin girişinde de aynı şekilde besmelenin “ب/bâ”sından sonra gelen vasıl elifi/hemzesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: Müellif, besmeledeki “بِسمِ/bismi” kelimesindeki “vasıl elifi”nin gerçekte olmadığını ancak “بِسمِ/bismi” kelimesindeki sâkin “س/sîn”in okunabilmesi için öncesine konduğunu belirtir. Zira Arap toplumu sâkin harfle başlamayı uygun görmez. Sonuçta amaç hasıl olunca “vasıl elifi”nin kelimenin içine girmesine gerek kalmaz. O, bu durumun, “itibarı olmayan kişinin arkadaşının çokluğu statüsünü yükseltmez” gerçeğine benzediğini ifade eder. Ayrıca o, Se‘âlebî’den iktibasla benzer bir durumda şâirin dostları arasındaki konumunu “vasıl elifine” benzeterek أدرجت في درجت في أثناء نسيانكم حتي كأني ألف الوصل “Unutmanıza takıldım, öyle ki vasıl elifi gibi oldum.”¹⁵⁷ demektedir. Ancak o, “قَتَلُوا / Katelû” ve “فَعَلُوا / fe‘alû” fiillerinde “/elif”in bulunmasının bir sebebe bağlı olduğunu yine “السَّمَاوَاتِ/es-semâvât” kelimesindeki “/elif”in hazfedilmesinin yukarıda îzâh edilen “sâkin” bir harfle kelimeye başlama açıklamasıyla aynı şeyler olmadığını dile getirir. O, resmü’l-

¹⁵⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/34.

¹⁵⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/110.

¹⁵⁷ Muhammed b. İsmâil es-Se‘âlebî, *et-Temsîlü ve’l-muhâdara*, thk. Muhammed el-Hulv (Riyad: ed-Dâru’l-‘Arabiyyeti li’l-Kitâb, 1983), 162.

Kur'ân/Kur'ân imlâsına özgü bu vb. durumlarda kurrânın ittifakı söz konusudur, der.¹⁵⁸

Kehf sûresi 38. âyette aslı “لَٰكِنۢ اَنَا”/lâkin ene” olan “لَٰكِنۢهٗ”/lâkinne” kelimesi bu bağlamda ele alınabilir. Nitekim bu kelime nakl ve idğâm olmuştur. Ama yine de bu kelimenin resme ittiba için vakf ve vasıl hâlinde “ل/elif” ile yazılması buna işaret eder. Ya da burada mutlak olarak “أَنَا/ene” kelimesinin elifini bir lügat olarak isbat edenlere işaret vardır.¹⁵⁹

Ali el-Kârî, En'âm sûresi 57. âyetteki يَكُصُّ /yekussu” kelimesini Ebû 'Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin “كَضَىٰ/kadâ” kökünden okuduklarını, bu kelimenin “يَقْضَىٰ الْقَضَاءُ”/yâ”sız olarak” yazıldığını ve bu şekilde okunduğunda manasının da “يَقْضَىٰ الْقَضَاءُ”/gerçek hüküm verir” şeklinde olduğunu söyler.¹⁶⁰

Ali el-Kârî, Bakara sûresi 245. âyetteki “يَقْبِضُ/yakbidu” ve “يَبْسُطُ/yebsudu” kelimelerini Kunbül, Şu'be, Kisâî hariç Hameyn kıraatinde “يَبْسُطُ/yebsüdu” şeklinde (ص/sâd) ile okunduğunu; mananın da Yüce Allah'ın hikmetinin gerektirdiği ve dilemesinin taalluk ettiği şekilde dilediği kimseden rızkı tuttuğu ve dilediği kimseye rızkı genişlettiği ya da kimi zaman daralttığı kimi zaman genişlettiği şeklinde olduğunu ifade eder. Yine Ali el-Kârî, o hâlde Allah yolunda malı harcamada cimrilik yapmayın. Çünkü o, değiştirmeye ve çevirmeye kadirdir.” anlamlarına geldiğini nakleder.¹⁶¹

O, Alâk sûresi 15. âyetteki “لَنَسْفَعًا”/lenesfe'an” kelimesinin de resmü'l-mushafta vakf hükmünde elifle yazıldığını bildirir.¹⁶² Son olarak bu konunun önemli örneklerinden biri de Sâffât sûresinin 130. âyetindeki “إِلۢيَٰسِينَ”/İlyâsîn” kelimesinin yazılışıyla ilgilidir. O, bu kelimedeki “إِل/âl” harflerini Nâfi' ve İbn Âmir'in “يَٰسِينَ/Yâsîn” kelimesine izâfetle okuduklarını, böylelikle “يَٰسِينَ/yâsîn” kelimesinin “إِلۢيَٰسَةَ”/İlyâse” şeklinde birlikte yazılıp okunduğunu ve bu iki kelimenin

¹⁵⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/60.

¹⁵⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/200.

¹⁶⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/32.

¹⁶¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1 / 216.

¹⁶² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 5/347.

Kur'ân'da mafsul olarak yazılmasının az önce yapılan izahatı destekleğini aktarır.¹⁶³

Mushaf'ın imlası gereğince yazılan isimlere konu olan kıraatleri ele almadan önce bu isimleri belli bir formatta gruplandırarak ele almak yerinde olur. Bu tasnifi şöyle yapmak mümkündür:

a) Varlık isimleri **إبراهيم**, **آزر**, **عزير**, **زبور** b) Kutsal varlık isimleri **ميكال**, **القدس** c) Kavim ismi **يأجوج مأجوج** d) Âlet ismi **مكيال** e) coğrafya/arazi ismi, **ريوة** gibi.

Yukarıda belirtilen isimlerden Kur'ân'da en çok geçen ve bir peygambere ad olan hiç şüphesiz “إبراهيم/İbrâhim” ismidir. ed-Dânî, Resmü Osmânî'de; **إبراهيم**, **إسماعيل**, **هرون**, **إسحق** ve **عمرن** gibi ‘Acem isimlerin ittifakla “elif”in hazfiyle yazıldığını belirtmiştir.¹⁶⁴ Kıraat imamlarından İbn Âmir'in birinci ravisi Hişâm, Bakara sûresinin tamamında “إبراهيم” kelimesinde “ها/hâ” harfinden sonra “elif” ziyadesiyle “إبراهيم/İbrâhîme” şeklinde okurken, ikincisi râvîsi İbn Zekvân'ın ise iki vecih vardır. Bunlardan birinci vecih, Hişâm'ın okuduğu gibi olup ikinci vecih ise “ها/hâ” harfinden sonra “يا/yâ” harfinin ziyadesiyle “إبراهيم/İbrâhîm” şeklindedir. İbn Zekvân, Bakara sûresi dışında diğer kurrâ gibi “إبراهيم/İbrâhim” şeklinde okur.¹⁶⁵

Ali el-Kârî, Bakara sûresi 124. âyetindeki **وإذ ابتلي إبراهيم ربه** ifadesinde “إبراهيم/İbrâhîme” kelimesinin eş-Şâmî kıraatinde “إبراهيم/İbrâhîme” şeklinde okunduğunu belirtir. Görüldüğü üzere kelimenin sadece okunuşuna işaret edilmiştir.

Kıraat eserlerinin birçoğunda bu ve benzeri kelimelerdeki kıraatleri takdimde kelimenin okunuşuyla ilgili ve sûrelerde geçtiği yerler gibi bazı hususiyetleri belirtmek suretiyle detaycı bir üslup kullanılır.¹⁶⁶ Ali el-Kârî, bu kelime hakkında sadece ilk geçtiği yer olan Bakara sûresi 124. âyette bilgi vermesi, tefsirinde ihtisârı amaçladığı söylenebilir.

¹⁶³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/310.

¹⁶⁴ Dâni, *el-Mukni* ' , 257-258.

¹⁶⁵ Kâdî, *el-Vâfi*, 210.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221; Bennâ, *İthâf*, 1/415-416; Kâdî, *el-Vâfi*, 210.

Netice itibariyle mushaftaki pek çok harf bilinen şeklinden farklı yazıldığından mushaftaki şekliyle, Kur'ân harflerinin yazılışı da kıraat ilmi kapsamına dâhil olmuştur. Dolayısıyla mushafta yazı kurallarına aykırı hususlar bulunduğu için, bunların da kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte kelimelerin ve harflerin yazılışındaki tartışmalar ileri dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.¹⁶⁷

2.3.2. Kıraat Farklılıkları ve Ahrufu's-Seb'a

Kur'ân'ın diğer mukaddes kitaplardan üstünlüğünü gösteren en belirgin özelliklerinden birisi kıraatlerdir. Çünkü başka hiçbir kitabın üzerinde böyle kelime kelime, harf harf durulmuş değildir. Bunun sebebi de Yüce Allah'ın “*Kur'ân'ı biz indirdik biz; onun koruyucusu da elbette biziz!*”¹⁶⁸ buyruğu tecellîsince, yüzyıllardan beri taviz verilmeden yürütülen işte bu tarz çalışmalardır.¹⁶⁹

Kıraatler, Kur'ân'ın hıfzında, tefsir ve yorumlanmasında birçok yararlar sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere inmesine bağlı olarak kıraatlerin çeşitli oluşu Kur'ân okumada büyük kolaylık sağlamıştır. Esasında Arap toplumu, çeşitli lehçelere sahip, okuma yazma bilmeyen, Kureyş lehçesini telaffuzda güçlük çeken bir toplumdur. Hz. Peygamber, bu durumun farkındaydı. Özellikle Medine'ye hicret edilince, büyük bir kısmı nazil olan Kur'ân, Medineliler'den bazısına ve civar kabilelere dili ve üslûbu itibariyle ağırlığını daha da hissettirdi. Onlar, Kur'ân'ı öğretmek ve öğrenmek istemelerine rağmen Kur'ân'daki bazı ifâdeleri telaffuzda ve anlamada zorluk çekmekteydiler. İşte yedi harf ruhsatı Medine'de böyle bir dönemde gelmiştir. Yedi harfin sağladığı bu kolaylık sebebiyle hem kabile mensuplarının Kur'ân'da kendilerinden birşeyler bulmak sûretiyle ona ilgileri artmış hem de kolaylaştırma sayesinde bazı insanların mazeretleri ellerinden alınmıştır.¹⁷⁰ Bu ruhsatla da birçok Müslüman, Kur'ân'ı kolaylarına geldiği şekilde okuyabilme imkânı elde etmiştir.

¹⁶⁷ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, 2/613.

¹⁶⁸ el-Hicr 15/9.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52-59, 89-90.

¹⁷⁰ Abdulhamit Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yay., 2014), 37-38.

Kıraat vecihleri, Kur'ân'ın i'câzının göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Buna göre her kıraat bir âyet mertebesinde olmuş; aynı kelimeyle farklı manalar elde etmek mümkün hâle gelmiştir. Böylelikle hem Kur'ân'ın okunuşunda fonetik zenginlikler ve güzellikler ortaya çıkmış hem de engin ve iç içe manalar ifade eden Kur'ân-ı Kerîm'in anlamı daha da çeşitlik göstermiştir. Yine her devirde ve her seviyedeki insanın her birinin farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilahi bir kaynak olmuştur.

Şu hususun altı çizilmelidir ki kıraat farklılıkları bir çelişki ve zıtlıklar yumağı olarak değil, “fonetik çeşitlilik” ve “anlam zenginliği” olarak görülmelidir. Zira kıraatte farklılık, okunan ve duyulan lafızlardadır. Yoksa anlamda değildir. Dolayısıyla kıraattaki ihtilaf terimiyle, fıkıh ilmindeki tutarsızlık ve çelişki kastedilmez. Bu hususta İbnü'l-Cezerî, “Kurrânın ihtilaflarının tamamının Allah katından olduğundan şüphe yoktur. Onların hepsi doğrudur ve haklıdır. Ancak fakihlerin ihtilafı içtihadîdir. Fıkıhta doğru tek olmakla birlikte fakihler hata edebilir. Buna göre her mezhebin, diğer mezhebe göre hatalı olma ihtimali söz konusu iken, kırâaatte ise aynı meselede her kıraat, diğer kıraate göre gerçek ve doğrudur. Bunu böyle belirtir, böyle kabul ederiz.” demektedir.¹⁷¹

ed-Dânî ise, “kıraatlerin ihtilafı” hususunda; *“Kur'ân'ın inzâli, yazılması, toplanması, telifi, okunması ve yorumlanmasındaki inancımız ve kabulümüz, Kur'ân'ın “Ahrufü's-Seb'a” üzere indirilmiş olduğudur. Bunların tamamı şâfi, kâfi, gerçek ve doğrudur. Allah Teâlâ, bu konularda kurrâyı seçmiş ve onların okuduklarını doğrulamıştır. “Ahrufü's-seb'a”yla mananın ittifakıyla birlikte kimi zaman lafızlar, kimi zaman da anlamlar farklı olabilmekte iken anlam açısından kendisinde çelişki, uyumsuzluk, tutarsızlık ve bozukluk yoktur.”* demektedir.¹⁷²

ed-Dânî, birden çok kıraat ve kıraat farklılıklarından kaynaklanan manalar konusuna şöyle açıklık getirmektedir: *“Ahrufü's-seb'a” ihtilafı kaç manaya gelir?* denilirse, bunlar üç manaya gelmektedir. Bunlardan birinde lafız farklı, mana

¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

¹⁷² Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdülmüheymin Tahrân (Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1418/1997), 60.

aynıdır. Bir diğesinde lafız ve mananın her ikisi farklı olup da bir araya geldiklerinde bir çelişki olmayan lafız ve manadır. Bunların bir noktada birleşmesi mümkündür. Üçüncüsünde ise lafız ve mana farklı olup bunların bir arada bulunmaları imkânsızdır.¹⁷³

İsmail Cerrahoğlu yedi harf meselesi ile kıraat meselesini ayrı tutmakta ve bunların birbirine karıştırıldığını ifade etmektedir. Öncelikle şuna değinmek gerekirse o, yedi harf meselesine dair hadisleri sağlam, hatta mütevâtir derecesinde görmektedir.¹⁷⁴ Ancak onun dikkat çektiği husus, Hz. Peygamber'in hadisinde yer alan yedi harften tam olarak ne kastedildiğinin açıkça anlaşılamadığıdır. O, bu rakamın farklı hususları ifade için kullanıldığını belirtip buna sonradan ortaya çıkan yedi kıraat manasının verilmesini isabetli bulmaz. O, yedi harfi, lafzı ve maddesi farklı yedi dil olabileceğini düşünür. Ona göre yedi harfteki hususiyet, lafzı ve maddesi değişik fakat aynı manaya gelen başka bir kelimenin kullanımıdır. Kıraat ise aynı kelime üzerinde, med, kasr, hareke, sükûn, nokta, irab gibi hususlardan kaynaklanan değişikliktir. Buna göre kelimenin harf bünyesinde bir değişiklik yoktur, ihtilaf şekil ve sûrettedir.¹⁷⁵

Kur'ân kıraatlerinin farklılığı, anlamlar arasında bir uyumsuzluk ve çelişki meydana getirmeksizin, Kur'ân'ı tefsir etmede, farklı ve derin anlamlar keşfetmede büyük fayda sağlar. Bu konuda İbnü'l-Cezerî şunları kaydeder: “Nebî (s.a.v.)’den rivâyet edilen yedi harf ihtilâfı, tutarsızlık, çelişki, zıtlık, uyumsuzluk değil, aksine mana ve okuyuş zenginliği anlamına gelir. Nitekim Allah Teâla *“Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah’tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”*¹⁷⁶ buyurur ki aksi durumun Allah kelâmında düşünülmesi imkânsızdır.¹⁷⁷

Kıraat ihtilafları ile alakalı olarak uzun bir araştırmanın neticesinde İbnü'l-Cezerî, tıpkı ed-Dânî'nin de ifade ettiği gibi, bunlarda üç durumunun olduğunu

¹⁷³ Dâni, *el-Ahrufü's-seb'a*, 47.

¹⁷⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 98.

¹⁷⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 96.

¹⁷⁶ Nisâ, 4/82.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49-50.

söyler. Bunlardan ilkinin lafzın farklı mananın bir olma durumu, diğerinin lafız ve mananın her ikisinin farklı olmasıyla birlikte lafzın ve mananın bir noktada birleşmesinin mümkün olma durumu; üçüncüsünün de lafız ve mananın her ikisinin bir arada bulunması imkânsız olduğu durum olup, çelişkiyi gerektirmeksizin başka bir açıdan ittifak ettikleri durumdur. Bunlardan birincisinin örneği "الصَّراط" ¹⁷⁸, "عليهم" ¹⁷⁹, "والقدس" ¹⁸⁰ kelimelerindeki kıraat farklılıklarıdır. Bunlar sadece fonetikle ilgilidir. İkinci durumun örneği ise Fâtiha sûresindeki مَلِك ¹⁸¹ kelimesindeki kıraat farklılığıdır. Bu kelime elifin isbâtı ve hazfıyle kıraat edilmektedir. Her iki kıraatle kastedilen Allah Teâlâ'dır. Zira O, din gününün hem sahibi "مَالِك/maliki" hem de hükümrânı "مَلِك/meliki"dir. İkinci durumun bir başka örneği de يَكْذِبُونَ kelimesindeki kıraat farklılığıdır. Bunun teşdîdli ve tahfifli kıraati vardır. Fakat her iki kıraatte de kastedilen mana aynıdır; yani münafıklardır. Üçüncü durumun örneği ise "ظَنُّوا أَنَّهُمْ" ¹⁸² âyetindeki "كَذَّبُوا" kelimesidir. Bu sözcük hem teşdîd hem de tahfifle ¹⁸³ kıraat edilir. Teşdîdli kıraat edildiğinde anlam; "Elçiler, kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını kesin olarak bilmişler ve anlamışlardır." olur. Tahfifle kıraat edildiğinde ise anlam; "Kendilerine peygamber gönderilenler, elçilerin kendilerine haber verdikleri şeyler konusunda yalan söylediklerini zannederler." anlamına gelir. Buna göre birinci kıraatte "zan" kelimesi, yakîn/kesin bilgi manasına gelirken, tahfifli kıraatte ise "zan" kelimesi, "şek" ifade eder. ¹⁸⁴

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271-272.

¹⁷⁹ Kıraat imamlarından Hamza ve Ya'kûb vasıl hâlinde "عليهم" kelimesindeki "hâ" harfini dammeyle "عليهم" şeklinde okurken, diğer imamlar "hâ" 'yı kesrayla okurlar. Ayrıca İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Kâlûn de bir rivâyetinde "عليهم" kelimesinde cemî mîmini dammeyle vâv'a doğru sılâ yaparak "عليهموا" şeklinde okurken, diğer kurrâ vasıl ve vakf hâlinde "mîm" harfini sakin okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/272-273; Semer el-'Aşşâ, *el-Best fi'l-kirââtî'l-'aşr* (Dımaşk: Dâru's-Selâm, 1424/2004), 1/14.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, Kur'ân'ın her yerinde "الْقُدُس" kelimesindeki "dâl" harfini sakin okurken diğer kurrâ "dâl" harfini dammeyle okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/216; Semer el-'Aşşâ, *el-Best*, 1/95.

¹⁸¹ Fâtiha, 1/4. Kıraat imamlarından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef "مَالِك" şeklinde "elif" in isbatıyla okurken, diğer imamlar "مَلِك" şeklinde "elif" in hazfıyle okumaktadırlar. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271.

¹⁸² Yûsuf 12/110.

¹⁸³ Ebû Ca'fer ve Kûfîler (Âsım, Hamza ve Kisâî) كَذَّبُوا kelimesindeki "zâl" harfini tahfifli/şeddesiz okurken diğer imamlar "zâl" harfini teşdîdli/şedddeli كَذَّبُوا şeklinde okumaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/296.

¹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50.

Yukarıda yapılan açıklamalardan kıraat farklılıklarının, Kur'ân'ın açıklanmasında; yeni ve farklı izahlar yapmada büyük rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Her bir kıraat diğer bir kıraatin açıklamadığı yeni bir mana vermektedir.

2.3.3. İ'râbü'l-Kur'ân

Kıraat ilminin, ilişkili olduğu ilim dallarından bir diğeri i'râbü'l-Kur'ân'dır. İ'râbü'l-Kur'ân, Kur'ân âyetlerini cümle yapısı yönünden inceleyen ilim dalıdır. İ'râb'ın dildeki anlamı “bir şeyin aslını açıklamak”tır. Terim manası ise “Arap dilindeki söz ve anlam ilişkisinin kurallarını koyan ilim” demektir. Buna göre İ'râbü'l-Kur'ân, Kur'ân'daki cümleleri yapı ve anlam ilişkisi bakımından inceleyen bir ilimdir.¹⁸⁵

Kıraatte önemli konulardan biri de kıraatin Kur'ân'ın nüzûluyla mı ilgili olduğu hususuyla ilgilidir. Esasında kıraat ilmi, Kur'ân'la doğrudan ilgisi sebebiyle Kur'ân'ın nüzûlundan sonra ortaya çıksa da o, Kur'ân'ın Arapça olması, dolayısıyla kendine mahsus okunuş şekillerinden bir kısmının Araplar tarafından Kur'ân'dan önce de uygulanması gibi nedenlerle bu ilmin köklerinin daha öncelere uzandığı görülmektedir.¹⁸⁶

Kıraatle tefsir ilminin ilişkisini ortaya koyma noktasından i'râbü'l-Kur'ân meselesine bakıldığında daha nahvin doğuş ve kuruluş aşamasındaki çalışmalar, daha çok Kur'ân'ın okunuşunda karşılaşılan sorunlarla mücadele noktasında yoğunlaşır. Zira bu dönemde nahiv ile Kur'ân kıraatleri arasındaki ilişki, o ana kadar tespit edilen kuralları kıraatlere tatbik etmekten ibarettir. Bu dönemde yapılan temel iş, Kur'ân-ı Kerîm ile nahiv kaidelerinin arasının bulunmaya çalışılmasıdır.¹⁸⁷ Bunun dışında kıraat, nahiv ilimlerinde çok yetkin olan Sibeveyh (ö.180/796), Kisâî ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi âlimlerin, bu iki alanı beraber götürmeleri de kıraat-nahiv ilişkisini ortaya koymaktadır. Nitekim Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Kisâî'nin

¹⁸⁵ Abdulhamid Birişik, “İ'râbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mayıs 2023).

¹⁸⁶ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, 2/ 614; Birişik, *Kıraat İlmi*, 29.

¹⁸⁷ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 44.

Maktû 'u'l-Kur'ân ve mevsûlüh'ü ile Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *el-Mesâdir fi'l-Kur'ân ve el-cem' ve't-tesniye fi'l-Kur'ân*'ı bu ilişkiyi göstermesi açısından güzel örneklerdir. Aynı şekilde hicrî altıncı yüzyılda Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî (ö. 543/1148) tarafından yazılan *Keşfü'l-mu'dilât fî nüketi'l-me'ânî ve'l-i'râb ve 'ileli'l-kırâ'âtî'l-mervîyye 'ani'l-eimmeti's-seb'a*, İbn Hâleveyh'in *İ'râbü selâsîne sûre mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm*'i ile *İ'râbü'l-kırâ'âtî'seb'* ve *'ilelühâ*'sı da kıraatle i'râbü'l-Kur'ân arasındaki ilişkiyi göstermektedir.¹⁸⁸

Bu bağlamda zikredilmesi gereken konulardan biri de İslâm dünyasında dil çalışmalarını başlatan temel etkenlerden biri Müslümanların, Kur'ân metninin yanlış okuma ve seslendirilmesi korkusudur. Bu düşünce Müslümanları dile yönelik adımlar atmaya sevk etmiştir.¹⁸⁹

2.3.4. İ'câzü'l-Kur'ân

Sözlük anlamı itibariyle i'caz, “âciz bırakmak” demektir. Terkib olarak i'câzü'l-Kur'ân ise “Kur'ân'ın, hem edebî hem de içerik bakımından benzerinin yapılamaması” olarak ifade edilir. Tanımda yer verilen edebî üstünlük birinci derecede Arap diline vâkıf olan edipleri ilgilendirirken, içerikteki üstünlük bilgi sahiplerini ilgilendirmektedir.¹⁹⁰

Kur'ân'ın edebi tarafını onun üslubu ve nazmı oluşturmaktadır. Bu da üslûbü'l-Kur'ân ve nazmü'l-Kur'ân kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bunlardan üslûbü'l-Kur'ân'la gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur'ân'ın kendine özgü anlatım tarzı,¹⁹¹ nazmü'l-Kur'ân ile de tutarlı delâletler ortaya çıkarmak maksadıyla mâna bakımından birbiriyle uyumlu lafızların aklın uygun gördüğü tarzda bir araya getirilmesi¹⁹² kastedilmektedir. Söz konusu bu iki konu

¹⁸⁸ Abdulhamid Birişik, “İ'râbü'l-Kur'ân”.

¹⁸⁹ Nahvin kıraati, kıraatin nahvi etkilemesi açısından nahiv-kıraat ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Yonis İnanç, *Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 168-186.

¹⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Nisan 2023); Kur'ân'ın i'câz vecihleriyle ilgili olarak bk. İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 386-498.

¹⁹¹ M. Suat Mertoğlu, “Üslûbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2023).

¹⁹² Sedat Şensoy, “Nazmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2023).

tefsir usûlü eserlerinin bazısında i‘cazû’l-Kur’ân başlığı altında işlenirken, bazısında da müstakil bir başlık altında incelenir. Örneğin Cerrahoğlu, konuyu uslûbü’l-Kur’ân; Demirci, Kur’ân’ın i‘cazı başlığı altında inceler.¹⁹³

Bu bağlamda kıraat farklılıkları, özellikle Kur’ân’ın üslûbunda bir düzensizlik meydana getirmez. Tam tersine âyetler, her durumda birbiriyle uyum içerisinde ve anlamca birbirlerini doğrular. Zira Kur’ân’ın hiçbir edebi türe benzemeyen kendine has bir yapısı vardır. Şöyle ki Kur’ân ne nesirdir ne şiirdir. Kur’ân, Rabbû’l-Âlemî’nin kalamından ibarettir. O, Arap dili açısından tarihin en önemli edebiyatçılarından bulunduğu bir dönemde nâzil olmuş ve sahip olduğu dil-anlam bütünlüğü itibariyle bu edip muhataplarını kendine hayran bırakmıştır. Onun üslûbu mucizevî özellikler taşır. Kıyamete kadar hiç kimse dil-anlam bütünlüğü açısından Kur’ân’a benzer bir metin oluşturamayacaktır. Nitekim ilk muarızlarının Kur’ân’a yönelik ithamları arasında onun bir şairin ya da bir kâhinin sözü olduğu iddiası yer almaktadır. Kur’ân’ın bizzat kendisi bu yakıştırmaları “O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhin sözü de değildir.” şeklindeki ifadeleriyle reddetmektedir.¹⁹⁴

Esasında Kur’ân kıraatleri, Kur’ân’ın i‘cazının bir türüdür. Bu i‘caz, harflerin ve kıraatlerin artmasıyla çoğalır. Böylelikle Kur’ân, bir kıraatle okunduğunda da diğer bir kıraatle okunduğunda da insanı hayran bırakır. Zira her bir kıraat, bir âyet konumundadır. Kıraatlerin çokluğu ve çeşitliliği, aralarında çelişki olmaksızın âyetlerin çokluğu mesabesindedir. Nitekim Zûrkânî, “kıraatlerin çokluğu, âyetlerin çokluğudur. Bu da belâğat çeşitlerindendir. Bu, icâzının güzelliği ile başlar ve i‘cazın zirvesinde son bulur. Sen buna kıraatlerin çeşitliliğindeki parlak delil ve burhanlarını da ekleyebilirsin. Bu kesin deliller, Kur’ân’ın, Allah kelamı ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) getirdiklerinin doğruluğunu gösterir. Kıraatteki farklılıklar, okunulan şeyde bir zıtlığa, çelişkiye ve tutarsızlığa götürmez. Aksine Kur’ân’ın hepsi, bu kıraat çeşitliliğiyle birbirini tasdik eder, birbirine kanıt olur ve birbirini

¹⁹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 159-162; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 203-206.

¹⁹⁴ Abdullah Emin Çimen, “Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme”, 9/27. *Dinî Araştırmalar* (2007), 189-236.

açıklar. Standart bir şekilde ifade ve üslubun zirvesine, tek hedefe götürür. Bu anlamda kıraatlerin farklılığı, insana mükemmel rehberlik yapar ve kıraatlerin çeşitliliği aynı zamanda i‘cazına da katkı sağlar. Yani her kıraatle okunduğunda insanı hayran bırakır. Sonuçta i‘cazın çok oluşu, kıraatlerin ve vecihlerin farklılığından ileri gelmektedir.¹⁹⁵

Âlimler, Kur’ân kıraatlerinin farklılığını temelde iki sebebe dayandırır. Bunlardan biri, Arapça’nın farklı lehçelerinin olmasıdır. Bundan dolayı insanlara kolay olması ve kendilerinden zorluğun giderilmesi için Kur’ân yedi harf üzere inmiştir. Hemzenin tahkîki, teshîli, imâle, feth vb. konulardaki ihtilaflar bunun örnekleridir. İbn ‘Âşûr’da (1879/1973) tefsirinde bunlara örnek olarak “ğunne, hems, cehr, tahkîk, teshîl, tahfîf, imâle, med, harf ve harekelerin” telaffuzundaki kurrânın vecih ihtilaflarını gösterir. O, “عَذَابِي/‘azâbî” kelimesindeki “يَا/yâ” harfinin hem sükûnlu hem de fethalı okunmasını örnek verir. Aynı şekilde birden fazla i‘râb vechi olan kelimeleri de bunlara ilave eder. O, bu duruma örnek olarak “حَتَّى يَقُولَ” âyetindeki “يَقُولُ/yekûlû” kelimesindeki “ل/lâm” harfinin fetha ve damme ile i‘râb edilmesini verir. Bunlardan sonra o, “kıraatlerdeki bu hususiyet, Arapça’nın kelime yapısının korunmasına, harflerin mahreç ve sıfatlarında Araplar’ın telaffuz şeklini muhafazaya yönelik çabalaradır. Kıraatlerdeki ihtilaf, aynı zamanda Araplar’ın sahih isnâdlarla Kur’ân’ı sahâbeden aldıklarına işaret eder. Bütün bunlar çok önemli olmakla beraber, âyetlerin manalarına etki etmediğinden tefsire de katkı sağlamaz” demektedir.¹⁹⁶

Kıraat farklılıklarının ikinci sebebi de Kur’ân’ın bir lafızla birden çok mana ortaya koyma açısından i‘caz özelliğine sahip olmasıdır. Buna örnek gâîb sîğâsından muhatap ya da mütekellim sîğâsına (iltifat sanatı) intikal edilmesi verilebilir. İbn ‘Âşûr, bu ikinci duruma da kurrânın, Kur’ân kelimelerinin

¹⁹⁵ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/150-151.

¹⁹⁶ Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn ‘Âşûr, *Tenvîrü’l-Me’na’s-sedîd ve tenvîru’l-‘akli’l-‘cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 1/51-54. Bu eser *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* adıyla bilinmektedir. Eserin *Tenvîrü’l-Me’na’s-sedîd ve tenvîru’l-‘akli’l-‘cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd* şeklindeki adı, daha sonra müellif tarafından *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* olarak kısaltılmıştır. Ahmet Coşkun, “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/429.

harflerindeki ihtilaflarını misal verir. O, “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” âyetindeki “مَالِكِ” kelimesinde “elif”in¹⁹⁷ isbâtıyla, “مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ” şeklinde “elif”in hazfıyla ve “نُنشِرُهَا”¹⁹⁸ kelimesini “ز/zâ” harfiyle, {نُنشِرُهَا} şeklinde de “ر/râ” harfiyle¹⁹⁹ okunmalarını örnek olarak gösterir.²⁰⁰

Harekenin farklılığıyla fiilin manasının değişmesi de bu gruba girer. Buna örnek olarak “وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ”²⁰¹ âyetindeki “يَصِدُّونَ/yesiddûn” kelimesindeki kıraat farklılığı gösterilebilir. Bu kelimedeki “ص/sâd” harfini kıraat imamlarından Nâfi‘ damme ile okurken; Hamza kesra ile okur.²⁰² Kesralı kıraate göre mana; “kendilerinden başkalarını imandan çeviriyorlar”, iken; dammeli kıraate göre mana “kendilerini imandan uzaklaştırıyorlar” şeklindedir. Dolayısıyla her iki mana da kâfirlere yöneliktir. Bu açıdan kıraatin tefsirle ziyadesiyle ilgisi vardır. Bir kıraatte iki lafızdan birinin sübûtu, başka bir kıraatteki benzer maksadı açıklar ya da başka bir mana ortaya koyar. Zira Kur’ân’ın lafızlarındaki kıraat farklılıkları tek bir âyetteki manaları çoğaltmaktadır. Buna “حَتَّى يَطْهَرْنَ”²⁰³ âyetindeki “ط/tâ” ve “ه/hâ” harflerinin şeddesi ve “ط/tâ”nın iskânı “ه/hâ”nın dammesi ve tahfifiyle olan kıraatleri örnek gösterilebilir. Yine “لَا مَسْئَةَ النِّسَاءِ” ile “لَمْ يَسْئَمْ النِّسَاءُ”²⁰⁴ âyetindeki “ل/elif”in hem isbât hem de hazifle olan kıraatlerini buna misal verilebilir.²⁰⁵

2.3.5. Nesh

Nesh, önceki bir hükmün sonra gelen bir âyetle hükmünün ilgâ edilmesidir. Neshin vaki olup olmadığı tartışmaları bir yana bırakıldığında âlimler genel manada neshi kabul etmişlerdir. Nesh konusu, kıraat ile ilişkisi pek fazla gündeme gelmese de neshin kıraat ile yakın bir bağlantısı vardır. Nitekim neshle ilgili kitaplarda yer

¹⁹⁷ el-Fâtiha 1/4.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/259.

¹⁹⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. ‘Âdil İbrahim Muhammed Rufâî (Medine: Mücemme‘u'l-Melik Fehd li Tıbbâ‘ati'l-Mushafi’ş-Şerîf, h. 1433), 558.

²⁰⁰ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/55.

²⁰¹ ez-Zuhuruf 43/57.

²⁰² Kurrâdan İmâm Hamza ile birlikte kesra okuyanlar İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ya‘kûb’dur. Diğer kurrâ ise damme okurlar. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/369.

²⁰³ el-Bakara 2/222.

²⁰⁴ en-Nisâ 4/43.

²⁰⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/55.

alan açıklamalara bakıldığında üç türlü neshten bahsedilmektedir. Bunlardan biri, hükmü mensûh, metni baki kalan âyetler; metni mensûh hükmü baki âyetlerle hem metni hem de hükmü mensûh âyetlerdir.²⁰⁶ Bunlardan özellikle ikinci ve üçüncü gruba girenlerin varlığı kıraat ilmi vasıtasıyla bilinebilir. Böyle bir durumda nesh konusunun da kıraat ilmiyle ilişkili ortaya çıkar. Bir örnek olması babından Ali el-Kârî, *Senden önce hiçbir Rasûl ve nebî göndermedik ki bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın.*” (Hac, 22/52) âyetindeki *وَلَا نَبِيٍّ* /ve la nebiyyîn”den sonra İbn Abbâs’ın *ولا محدث* şeklinde bir ilaveyle okuduğunu söyler. Ancak o, bu okuyuşun mensûh olduğunu ve mensûh olmasının da ilk kelimededen anlaşıldığını kaydeder.²⁰⁷

2.3.6. Tefsir-Kıraat İlişkisi

Kur’ân’ın anlaşılmasına yönelik bir ilim olan tefsirin başvurduğu ilimlerin birçoğunun, kıraatle ilgisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bir müfessirin, kıraat ilminden müstağni kalması düşünülemez. Zira kıraat ilmi, sadece kıraat farklılıklarını konu edinen bir ilim olmayıp; tefsir, hadis, dil, lügat vs. ilimlere veri konumunda olduğundan onların da kıraat ilmine müracaatları zorunludur. Konuya bu şekilde bakıldığında kıraat ilminin tefsire olan katkısının ve ilişkisinin düşünüldüğünden çok daha güçlü olduğu görülecektir.

Tefsirin temel gayesi, Kur’ân-ı Kerîm’de anlam bakımından kapalı olan lafız veya âyetlerin manalarını anlaşılır hâle getirmektir. Bu sebeple o, lügat, tarih hadis gibi farklı disiplinlerin verilerinden istifade eder. İşte tefsirin bu anlamda istifade ettiği ilim dallarından biri de kıraattir. Buna mukabil kıraat ilmi ise Kur’ân-ı Kerîm’de lafızların farklı okunuşlarını bir arada tutmakta ve bunların sahih olanını sahih olmayanından ayırmaktadır.

Bu bağlamda tefsir ilmi ile kıraatin ortak paydası anlam olmaktadır. Zira tefsir kapalı olan manayı izah etmekle ilgilenirken, her bir farklı kıraat de anlam

²⁰⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 127.

²⁰⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/392.

zenginliği meydana getirmektedir. Bu cihetle kıraatin tefsire çok büyük katkısı olmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere âlimler de kıraatleri tefsire etkisi olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmaktadırlar. Burada şuna değinmek gerekir ki tefsire etkisi olmayan kıraat farklılıkları, âyetlere yeni anlam kazandırmaz. Bundaki amaç, ümmetten zorluğu kaldırmaktır.

Tefsire etkisi olan kıraat ihtilafları, manaya etki etmektedir. Örneğin, “وَلَا تَقْرُبُوهْنَ حَتَّى يَطْهُرْنَ”²⁰⁸ âyetindeki “يَطْهُرْنَ” kelimesindeki “ط/tâ” ve “ه/hâ” harflerini, kıraat imamlarından Âsım’ın birinci râvîsi Ebû Bekir Şu’be, Hamza ve Kisâî şeddeli okurken; diğer kurra “ط/tâ” harfinin sükûnu ve “ه/hâ”nın dammesiyle okumaktadır.²⁰⁹ Anlam her iki kıraatle de değişmektedir. İbn Kuteybe (ö. 276/889), “وَلَا تَقْرُبُوهْنَ حَتَّى يَطْهُرْنَ” âyetindeki “يَطْهُرْنَ” kelimesindeki “ط/tâ”nın iskâniyle mananın “kadınlardan kanın kesilmesi” anlamına geldiğini söyler. O, bunu şu şekilde açıklar: “Su ile yıkanmasa da kadın kanı gördüğü zaman, “طَهَّرَتْ” tahüret ve taheret” “Temizlendi ve temiz oldu” şeklinde söylenir. “ط/tâ” ve “ه/hâ”nın şeddesiyle okuyan kıraate göre “sadece su ile yıkanma” kastedilir. Bu kelimenin aslı “يَطْهَرُونَ”dır. Burada “Te” harfi “tâ” harfine idğam edilmiştir.²¹⁰

Kıraat farklılığının tefsire etkisine dair ikinci örnek de “أَوْ لَا مَسْتَمِ الْمَرْءِ”²¹¹ âyetindeki “لَا مَسْتَمِ” kelimesidir. Bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef “لَا مَسْتَمِ” şeklinde elifsiz; diğerleri de “لَا مَسْتَمِ” “elif”in isbâtıyla okumuşlardır.²¹² Bu kelimeyle ilgi İbn. Zencele (ö. 403/1013); Elifsiz kıraatle “لَا مَسْمِ/lems” kelimesinden eylemin kadınların dışında erkeklere indirgenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kıraate göre “لَا مَسْمِ/lems” cinsel birleşme olmaksızın öpme, dokunma ve göz kırpmaya gibi davranışlardır. Aynı zamanda “لَا مَسْمِ/lems” kelimesi

²⁰⁸ el-Bakara 2/222.

²⁰⁹ Ebû Mansûr el-Ezherî Muhammed b. Ahmed, *Me‘âni l-kırâât*, thk. ‘Îd Mustafa Dervîş - ‘Îvad b. Hamd el-Kavzî (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1412/1991), 1/202. Kâdî, *el-Büdûru’z-zâhire*, 47. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

²¹⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Ğarîbü l-Kur‘ân*, thk. Ahmed Sakr (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1398/1978), 84.

²¹¹ en-Nisâ 4/43.

²¹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250.

için İbn Ömer'in "cimânın dışındaki dokunmadır." rivâyeti bu görüşü desteklemektedir Devamle İbn. Zencele, elifin isbâtıyla "لامستم" şeklinde olan kıraatte ise mâna; müfâ'ale bâbından olup, "لامستم/birbirinize dokundunuz", diğer bir ifadeyle "جامعتم/birleştiniz" anlamına gelir. Zira "Mülâmese" ancak iki kişi tarafından gerçekleşir. Zira "Erkek kadına; kadın da erkeğe dokunur." diyerek bunu tefsir kaynaklarından Ali b. Ebî Tâlib'ten nakedilen bir rivâyete dayandırmaktadır. Bu rivâyette; "Kadınlara dokundunuz." âyetinin manasının "Kadınlarla birleştiniz." demek olduğunu; ancak Allah'ın (c.c.) bunu kinâyeli şekilde ifade ettiğini söylemektedir.²¹³

Dil açısından "lems" ve "mülâmese" kıraatleri arasında, eylemin iki veya daha fazla kişi tarafından gerçekleştiğini ifade eden kalıb (*mü-fâ-ale*) dışında başka bir fark yoktur. İbn Manzûr (ö. 711/1311), bu kullanımlar arasındaki farkın "lems" in tek taraflı bir şeye dokunmak; "mülâmese" nin ise karşılıklı dokunmak olduğunu söyler. O, buna ilaveten "lems" in "cimâ" dan kinâyeye olduğunu, dolayısıyla da "lems" ve "mülâmese" nin de aynı manaya geldiğini söyler.²¹⁴

Âlimler, kıraatlerdeki bu ihtilaflara binaen "lems/لمس kelimesini farklı yorumlamışlardır. Şâfîler, "lems" den maksadın "cimâ/birleşme" olmaksızın sadece "dokunma" olduğunu söylemişlerdir. Onlar, "elif" in isbâtıyla "lâmetüm/لامستم kıraatini de dokunma eyleminde aşırıya gitme olarak yorumlamışlar ve bu görüşlerini de ilgili âyetin devamındaki "cünüp iken de" kaydına dayandırmışlardır. Onlar, "lems" ten murâd "cimâ" olsaydı bu kaydın anlamsız olacağını, Hakîm olan Allah'ın da bundan uzak olduğunu ²¹⁵ söyleyerek böyle bir yaklaşım sergilemişlerdir. Mâlikîler de orta bir yol tutarak abdestli yetişkinin dokunmasında haz duymayı şart koşmuşlar ve bu takdirde abdestin bozulacağını ifade etmişlerdir.²¹⁶ Onlar, abdestin bozulmasında temel ölçüt "hazzın meydana gelmesini" kabul etmişlerdir. Mâlikîlerin bu görüşünü İbnü'l-'Arabî el-Mâlikî

²¹³ Ebü Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Huccetü'l-kirâât*, thk. Saîd el-Afğânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 204-205.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "le-me-se" mad., 12/324.

²¹⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Şemsüddîn el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmuhsin et-Türkî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/ 2006), 6/371-372.

²¹⁶ Şemsüddîn Muhammed 'Ârif ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/119.

(ö.543/1148) şu şekilde açıklar: “lems” konusunda İmâm Mâlik “niyeti/kastı” esas almıştır. Şâfiler de bu şekliyle, diğer abdesti bozan şeyler gibi bunu da abdesti bozan şeylerden saymışlardır. Çünkü o, Allah Teâlâ’nın bu dokunmayı mezînin çıkışına götüren “lems”i, menînin çıkışına götüren iki sünnet mahallinin birleşmesine indirgediğini söylemiştir. Mutlak “lems”in ise böyle bir anlamı yoktur. Bu ihtilaf konularındandır.” demektedir.²¹⁷

Kıraat ilminin tefsir ilmine sağladığı faydalar konusunda günümüzde de çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalardan biri olan “Kıraatların Tefsire Etkisi” adlı çalışmasında kıraat farklılıklarının, Kur’ân-ı Kerîm’e yorum zenginliği kazandırıldığını söyleyen Abdurrahman Çetin, bunların yorum ve hüküm çıkarmada genişlik, derinlik ve esneklik sağladığını; ancak birbiriyle çelişen, çatışan zıt manalar ortaya koymadığını, esasında bunların Kur’ân’a mahsus bir özellik olan, bir lafızla bazen birden fazla mana ifade edebilme özelliğini daha çok artırdığını, Kur’ân-ı Kerîm’in mu‘ciz ve mûciz olma özelliğini bir kez daha ispat ettiğini kaydeder.²¹⁸

2.4. Envâru’l-Kur’ân ve Literatürdeki Yeri

Bir ilim adamının ilmî sahadaki yetkinliğini belirleyen temel unsurların başında ilmi nereden/kimden aldığı gelmektedir. Bu bağlamda kaynağın, güvenilir ve otorite oluşu kişinin ilmî gelişimi ve kariyeri açısından önemli bir faktördür. Diğer bir ifade ile de onun ilmini güvenilir ve sahih kılan, ilmi elde ettiği kaynaklardır. Nitekim günümüzde yapılan ilmi çalışmalarda dipnot verilmesi ve kaynak gösterilmesinin temel amacı da budur. Bu bağlamda klasik İslam dünyasındaki ilmi çalışmalarda yaygın olan uygulama *sened zikretme* şeklindedir.

Kırââtlerin rivâyet edilebilmesi için Kur’ân kırââtlerinin semâ, özellikle de arz yolu ile ahzedilmesinin gerekli görülmesi hadis ilminde olduğu gibi kırâât ilminde de tahammül ve edâ yollarının ve isnâdın ne denli önemli olduğunu göstermektedir.²¹⁹ Isnâdın önemine pek çok âlim dikkat çekmiştir. Bunlardan

²¹⁷ Muhammed b. ‘Abdillâh İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/565.

²¹⁸ Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 443-444.

²¹⁹ Muhammet Pilgir, *Kıraat İlminde Isnad Meselesi* (Ankara: İlâhiyât, 2022), 59-60.

tebeu't-tâbiînin ileri gelenlerinden Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), *İsnâd dindendir. Eğer isnâd olmasaydı isteyen istediği şeyi istediği gibi söylerdi* demektedir.²²⁰ Diğer taraftan önemli bir ilim adamı olan Neseî' de isnâdın, İslâm ümmetinin temel özelliklerinden olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetin ancak bu yolla korunduğunu düşünmektedir. Isnâdın dini bir zorunluluk olduğunu düşünen Neseî, buna *Kesin olarak bilirsiniz ki bu vahyi kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka biz koruyacağız*²²¹ âyetini delil göstermektedir.²²² Aynı şekilde Zerkeşî de *Allah, Kur'ân'ı ve dînî ahkâmı mütevâtîr isnâdlarla korumuştur.* diyerek isnâdın önemine vurgu yapmıştır. Bu konuda o, “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.*” âyetiyle istidlâlde bulunmuştur.²²³ O, âyetteki *belâğ* kelimesini âmm lafız kabul eder ve bu şekildeki *belâğ*ın da ancak tevâtür yoluyla gerçekleşebileceğini söyler.²²⁴

Dinî literatürde sened zikretmek, Kur'ân'ı korumak olarak değerlendirilmektedir. Zira bir şeyin Kur'ân'dan olup olmadığı ancak bu yolla tespit edilebilir. Dolayısıyla âlimler, Kur'ân kıraatlerinin kabulünü senede bağlamışlardır. Bu görüş, Mekkî b. Ebî Tâlib'den nakledilmektedir. Ancak en-Nüveyrî gibi bir grup ilim adamı bu görüşe itirazda bulunmuşlardır.²²⁵

Kur'ân'ın özellikle ilk dönemlerde nesillere aktarım yolu yazıdan ziyade nakille/senedle olduğundan Kur'ân'ın, sıhhat tetkikinin de bu yolla yapılması icap eder. İşte bundan dolayıdır ki kurrâ, kıraatlerin senedlerini tespit edip bir araya getirmek için rihleler yapmış, elde ettikleri senedleri de kendi içerisinde *âlî, nâzil, müttasıl, münkatı* ve *illetli* şeklinde kategorilere ayırmıştır. Nitekim İbnü'l-Cezerî, kıraatlerin isnâdını cemetmeye özen gösteren en dikkat çeken isimlerden kabul edilir. O, kurrâya olan kendi isnâdlarını belirttikten sonra şöyle demiştir:

²²⁰ Müslim, “*Beyânü enne'l-isnâde mine'd-dîn*”, 5.

²²¹ el-Hicr 15/9.

²²² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, thk. Yusuf Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 2/184.

²²³ el-Mâide 5/67.

²²⁴ Zerkeşî, *el-Bürhân*, 2/125.

²²⁵ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, 1/121.

“Kendilerine işaret ettiğimiz belirtilen tariklerden kıraat-i ‘aşere isnadlarından yapabildiğimiz budur. İsnâdları belirtilen tariklerin hepsi yaklaşık 1000 civarındadır. Bu da bugün dünya ve üzerinde bulunanların en sahih olanıdır.”²²⁶

İşte bu sebeplerle Ali el-Kârî’nin özellikle konuyu ilgilendiren kıraat ve tefsir sahasındaki kaynaklarına bakmak, onu anlama ve tanımada çok daha faydalı olacaktır. Bu bölümde de onun ilk olarak kıraat ilmindeki, sonra da tefsir sahasındaki kaynakları incelenecektir.

2.4.1. Tefsir İlmi Açısından

Ali el-Kârî’nin tefsir alanında yazdığı temel eser *Envâru’l-Kur’ân ve esrâru’l-Furkân*’dır. Bu tefsir rivâyet, dirâyet ve işârî tefsir özelliklerini taşıması açısından son derece önemli bir telifdir. Bununla birlikte bu eser, daha çok sûflerin ilgisine mazhar olmuştur.²²⁷

Onun bu tefsirde takip ettiği yönetime geçmeden önce tefsirlerde gördüğü eksikliği belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda döneminin meşhur tefsirlerden *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*’e yönelik tenkitleri örnek gösterilebilir. Beydâvî’ye ait olan bu eserde, onun gördüğü en büyük eksiklik, gerektiğinde kıraatlere ve rivâyetlere yer verilmemesidir. Konuyla ilgili olarak *Tahrîcû kırââtî’l-Beydâvî* adlı eserinin önsözünde kitabın konusu ve telif sebebiyle ilgili olarak şöyle söylemektedir:

“Her ne kadar kınama ve eleştiriye gerektirmemekle birlikte büyük müfessirlerin önderi el-Kâdî el-Beydâvî’nin kıraatleri tahkik ve rivâyetleri tetkîk açısından bazı yerlerde hataları vardır. “İlk insan, ilk unuttur.” (أول الناس أول الناسي) meşhur sözünün fehvasınca onun bu hataları normaldir. Bununla beraber hâşiyeciler, Beydâvî’nin bu konudaki eksikliklerini açıklamak için bir girişimde bulunmamışlardır. Ancak bazı ilim adamlarının benden Beydâvî’nin tefsirindeki rivâyetleri tashîh, kıraatleri tahrîc ve şâz kıraatleri ortaya koymak için Beydâvî tefsîrine bir hâşîye yazmamı talep etmeleri üzerine bu kitabı yazdım. Zira bu ilim

²²⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/192.

²²⁷ Ali Can, “Aliyyü’l-Kârî’nin *Envâru’l-Kur’ân ve Esrâru’l-Furkân* Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 45.

(kıraat), binanın temelidir. Çünkü mana, kıraat farklılıkları üzerine bina edilir. Buna bigâne kalmak özür sayılmaz. Ancak bu işi yapan her türlü karşılığı ve teşekkürü de hak eder.²²⁸

Müellifin bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kıraat ilmi tefsirden önce gelmektedir. Çünkü tefsir Kur'ân'ın manasını ortaya koyan bir disiplindir. Fakat manayı şekillendiren unsurlardan biri de kıraattir. Bu açıdan Ali el-Kârî, tefsir ilminde kıraatin dikkate alınmamasını büyük bir eksiklik olarak görür. Ali el-Kârî'nin bu yaklaşımını kıraat ilminin varlığı ve gerekliliğine bir delil olarak kabul etmek mümkündür. Ona göre tefsirde yapılan hataların sebeplerinden biri de kıraat ilmine kayıtsız kalınmasıdır. Dolayısıyla o, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl'e* yapmış olduğu bu tahriçle, Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik eksiklikleri de gidermiş olmaktadır.²²⁹

Ali el-Kârî'nin, *Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân*'da takip ettiği yöntemle ilgili olarak şunlar söylenilebilir:

1. Klasik tefsirlerdeki üsluplardan farklı olarak Ali el-Kârî, ele aldığı âyetleri yorumlarken hemen hemen her âyette son sözü Kuşeyrî'ye bırakmaktadır. O, bunları kimi zaman, *وأفاد الأستاذ /üstad ifade etti* ya da *وقال الأستاذ /üstad dedi*, kimi zamanda *زاد الأستاذ /üstad ilave ettti ki* cümleleriyle ifade etmiştir.²³⁰

2. Ali el-Kârî, tefsirinde *Tevrat'ta veya İsâ (a.s.) dedi ki* diyerek Kutsal kitaplardan nakiller yapmaktadır.²³¹

3. Tefsirinde gramer ve dili doğru kullanmaya önem veren Ali el-Kârî, hemen hemen her sayfada görüşünü desteklemek için şiir²³² ve kıraatlerden istişhâdda bulunmaktadır.²³³

4. Ali el-Kârî, tefsirinde esbâb-ı nüzûlden de yararlanmıştır.²³⁴

²²⁸ Ali el-Kârî, *Kırââtü'l-Beydâvî* (Veliyyüddin Efendi, 29), 2a-2b.

²²⁹ Ali el-Kârî, *Kırââtü'l-Beydâvî* (Veliyyüddin Efendi, 29), 4a, 16b, 40b, 113b.

²³⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/375, 2/548.

²³¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/4, 353.

²³² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/4.

²³³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/359.

²³⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/371.

5. Ali el-Kârî, tefsirinde kıraatlere yer vermiş ve âyetlerin yorumunda onlardan istifade etmiştir. Ancak o, kıraatlerden yararlanırken *kırâât-i seb'a* ile sınırlı kalmaya gayret etmiştir. Bununla birlikte *kırâât-i 'aşeradan* en çok İmâm Ya'kûb'a²³⁵ nadiren de İmâm Ca'fer'in kıraatine yer vermiştir.²³⁶

Ayrıca o, tefsirinde mütevâtir kıraatler yanında şâz kıraatlere de yer vermiştir. Bunları zikrederken göze çarpan en önemli husus, onun, verileri çoğunlukla mechûl sîgâsıyla sunmasıdır. O, şâz kıraatleri *كما قرئ/Böyle de okunmuştur*;²³⁷ *قرئ ويؤيده* *أنه/şu şekilde okunması da bunu desteklemektedir*;²³⁸ *وقرئ/okundu/okunmuştur*;²³⁹ *وقرئ به شاذا/şâz olarak böyle de okunmuştur*;²⁴⁰ *وقرئ به شاذا/şâz olarak böyle de okunmuştur*;²⁴¹ *ويدل عليه أنه قرئ/şu şekilde okunması da buna delâlet eder*²⁴² şeklindeki ifadelerle belirtmiş ve nadiren de olsa şâz kıraati okuyanına nispet etmiştir.²⁴³

6. Hanefî mezhebine bağlı olan Ali el-Kârî, tefsirinde çoğunlukla Hanefî ekolüne bağlı kalsa da diğer mezheplere de yer vermektedir. O, mensubu bulunduğu mezhebin görüşlerini de *bize göre, Ebû Hanîfe'ye göre, İmamımız Ebû Hanîfe'nin dediği şey, bütün âlimlerimiz böyle demiştir* gibi ifadelerle ortaya koymuştur.²⁴⁴

7. Ali el-Kârî, tefsirinde veciz sözlere oldukça yer vermektedir. Bunlara örnek olarak; *ان القول أنقص من العمل بكل irade alışkanlığı terk etmektir*,²⁴⁵ *لكل صارم نبوه ولكل عالم هفوة ولكل عابد*,²⁴⁶ *سöz her açıdan amelden daha noksandır*, *هر تavisiz ve kararlı kişinin zaafı, her âlimin bir hatası, her âbidin bir sıkıntısı, her yolcunun bir molası vardır*,²⁴⁷ *لا حجة بعد إزاحة العلة*, *Delil apaçık ortaya çıkınca özre; illet kalktıktan sonra da delile gerek yoktur*, *بعد انتهاك ستر الغيب لا يقبل تضرع المعاذير في الغيب*, *ğaybın perdesi*

²³⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 2/298, 2/312, 3/47.

²³⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 2/475.

²³⁷ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/202, 471, 492, 551; 2/189.

²³⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/100, 1/406, 2/34.

²³⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/191.

²⁴⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/333, 2/366.

²⁴¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/333, 2/74.

²⁴² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 2/53-54.

²⁴³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/98, 1/260, 1/415, 1/445, 2/162-163, 2/548.

²⁴⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 1/173-174, 1/201, 206, 248.

²⁴⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 3/99.

²⁴⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 2/197.

²⁴⁷ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'an*, 2/223

*açıldıktan sonra (hakikat ortaya çıktıktan sonra) ğayb/bilinmezlikte mazeret kabul edilmez,*²⁴⁸ *إذا قل ماء الوجه قل حياؤه ولا خير في وجه قل ماءه*,²⁴⁹ *Yüziin suyu azaldı mı hayası da azalır, suyu azalan yüzde hayır yoktur,*²⁴⁹ *الإحسان أن تقضي ما عليك من حق وتترك كل ما لك*,²⁵⁰ *ihsan başkasının senin üzerindeki hakkını ödemen, başkasındaki alacağını terk etmendir,*²⁵⁰ *من صبر علي مقاساة مشقة في الله فثوابه وعوضه عظيم من قبل الله*,²⁵¹ *Allah yolunda bir sıkıntıya katlanmaya sabreden kimseye Allah tarafından büyük sevap ve bedel vardır*²⁵¹ vecizeleri verilebilir.

8. Ali el-Kârî'nin tefsirinde dikkat çeken özelliklerden biri de Kur'ân'da 113 sûrenin başında yer alan besmeleyi, her seferinde farklı yorumlamasıdır. O, bu metodunu, tefsirine ana kaynak olarak zikredilebilecek Kuşeyrî'den almıştır. Kuşeyrî de tefsirinde her bir sûrenin başında yer alan besmeleyi müstakil olarak te'vil ve yorumlamaya gayret etmiş, çoğu kere birbirine benzerlik gösterse de değişik anlamları ortaya koyarak işârî yorumlamaya gitmiştir. Aynı yöntemi takip eden Ali el-Kârî bir taraftan âlimlerin görüşlerinden istifade ederken, diğer taraftan da dirâyet yönünü ortaya koyarak bismelenin yorumunda tefsir tarihinde benzerine az rastlanan özgün yaklaşımlar serdetmiştir.²⁵²

9. Ali el-Kârî, tefsirinde sûre başlarında yer alan hurûf-i mukatta'alara mana vermektedir. O, bunlara sadece anlam vermekle yetinmez, bulundukları her bir yerde onlara farklı anlamlar yükler.²⁵³ Ali el-Kârî'nin tefsirinde hurûf-i mukatta'alari te'vil ederken siyâk-sibâk bütünlüğü göz önünde bulundurulmuş ve buna göre bir yorum yapılmıştır. Ancak burada altı çizilmesi gereken bir husus şudur: Siyâk ve sibâk bütünlüğüne göre âyetleri tefsir etme, müfessirin dirâyet gücüyle ilgili olup subjektiflik arz etmektedir. Örneğin Ali el-Kârî, *Kalem Sûresi*'nin başında yer alan “nûn” harfinin, “balık” anlamına geldiğini söylemiştir. Onun yaklaşımına göre, denizde bir balık çeşidi vardır ki ondan siyah mürekkep elde edilebilmektedir. Bu yüzden, “nûn” harfinin bu çeşit bir balığın ismi olması,

²⁴⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/389.

²⁴⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/340.

²⁵⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/100.

²⁵¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/104.

²⁵² Can, “Besmele Yorumu”, 46.

²⁵³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/372, 4/402, 4/465, 4/475, 4/486.

âyetin sonrası ile uyum göstermektedir. Zira peşi sıra gelen âyette, yazı işlerinde istimal edilen “kalem” üzerine yemin edilmiştir.²⁵⁴

Ali el-Kârî, Şuarâ sûresi, birinci âyette Cüneyd'den (ö. 297/909) naklen “ط/tâ” harfinin rahmet anlamında tevbe edenlerin neşesi; “س/sîn” harfinin vuslat makamında âriflerin sevinci; “م/mim”in kurb makamında muhiblerin, aşıkların makamı olduğunu nakleder. O, bazılarının da “ط/tâ”nın Tûbâ ağacı, “س/sîn”in Sidratü'l-Müntehâ olduğunu, “م/Mîm”in de Muhammed (s.a.v.) dediklerini belirtir.²⁵⁵

Ali el-Kârî, aynı lafızların tekrarında, onlara farklı manalar verme âdetini mükerrer âyetlerde de izlemiştir. Örneğin *Rahman Sûresi*'ndeki, “*Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz*”²⁵⁶ meâlindeki فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ âyetine birbirinden farklı manalar vermeye çalışmıştır.²⁵⁷

10. Ali el-Kârî, sahih hadisler yanında zayıf hadislerle de yer vermiştir. Örneğin o, tefsirinde yer verdiği, “*İyilerin bana kavuşma özlemi uzadı. Benim ise onlara kavuşma arzum çok daha fazladır*” hadisi için muhakkik Naci Süveyd, el-‘Irâkî'nin “*aslını bulamadım*” sözünü nakleder.²⁵⁸

2.4.2. Kıraat İlmi Açısından

Genel manada bir tefsir kitabından beklenen, âyetlerin açıklanması ve yorumlanmasıdır. Bununla birlikte bir tefsir kitabı sadece bu amacı gerçekleştirmez. Zira Kur'ân-ı Kerîm'e dair her bir şey onun kapsamına dâhil olduğundan kendisinde birçok ilme ait bilgiler de bulunmaktadır. İşte bunlardan biri de kıraat ilmidir. Eğer tefsir müellifi aynı zamanda bir kıraat bilgini ise bu çok daha önemlidir. Zira onun tefsiri vasıtasıyla kıraate dair çok daha fazla bilgilere ulaşma imkânı bulunmaktadır. Bu bağlamda onuncu ve on birinci yüzyıllarda yaşamış Ali el-Kârî, bu özelliklere sahip biridir. O hem kıraat hem de tefsirde kendisini ispat etmiş biridir. Nitekim tefsir alanında yazdığı temel eser *Envâru'l-Kur'ân ve*

²⁵⁴ Ali Can, “Aliyyü'l-Kârî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2013), 166.

²⁵⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/3.

²⁵⁶ er-Rahmân 55/25-28.

²⁵⁷ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 5/76-77.

²⁵⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/103.

esrâru'l-Furkân, bu açıdan son derece önemli bir eserdir. Her şeyden önce onun bu eseri kıraati, sadece yazılı veya sözlü kıraat tedrisi yoluyla değil de tefsir gibi bir başka ilim kanalıyla aktarılması ve kıraatin diğer ilimler için de önemli olduğuna şahitlik etmesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca onun bu eserinde birçok müfessirin eserinde bulunmayacak kadar kıraate dair bilgileri elde etme imkânı vardır. Yine onun bu eserinde kıraat farklılıklarına temas etmesine ilaveten, bunların anlama nasıl yansıdığını göstermesi açısından da diğer tefsirlere nispetle çok daha ayrı bir konumu bulunmaktadır.

2.4.3. *Envâru'l-Kur'ân*'ın Referansları

Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân* adlı eserinde İslamî ilimlere ait disiplinlerin birçoğundan istifade etmektedir. Bunu yaparken o, ulemanın eserlerine sarahaten yer vermeyi tercih etmemekte, aksine çoğunlukla ulemanın bizzat kendisini referans olarak zikretmektedir. Ayrıca Ali el-Kârî, mezkûr eserinde hadis, tefsir ve kıraat ilmi gibi birçok ilmin önde gelen isimlerine atıf yapmaktadır. Nitekim bu başlık altında Ali el-Kârî'nin *Envâru'l-Kur'ân*'da yararlandığı kıraat ve tefsir âlimlerine işaret edilecektir.

2.4.3.1. Tefsir Alanındaki Referansları

Ali el-Kârî'nin tefsire dair en önemli eseri *Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân*'dır. Onun tefsirinde birçok kaynaktan yararlandığı görülmektedir. O, *Şemmü'l-'avârid* adlı risâlesinde “tefsir ilminde hocasının, üç cüz hâlinde büyük Kur'ân tefsiri olan es-Sülemî olduğunu” söyler.²⁵⁹ Ali el-Kârî, bahse konu bu tefsirinde Sülemi'nin tefsirinden birçok nakiller yapmıştır.²⁶⁰

Ali el-Kârî, tefsirinde zahiri ve işârî yorumlara gitmektedir. Onun bu yorumlara gitme nedeni takip ettiği müfessirlerdir. Zâhirî yorumlarda takip ettiği müfessirler; İbn Cerîr et-Taberî, Kurtubî (ö. 671/1273), Beğavî (ö. 516/1122), Gazzâlî (ö. 520/1126), Nesefî, Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209) ile Kadı Beydavî'dir (ö. 685/1286)²⁶¹ Ali el-Kârî, işârî yorumlarda ise

²⁵⁹ Ali el-Kârî, *Şemmü'l-'avârid*, 50.

²⁶⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/178, 1/209, 243, 2/96, 4/12, 4/91, 5/18, 229.

²⁶¹ Can, “Besmele Yorumu”, 46.

Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021), Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Necmüddîn Dâye (ö. 654/1256) gibi tasavvuf ilminin önemli şahsiyetlerinin tefsir eserlerinden yararlanmışır.²⁶² Ayrıca o, tefsiri olmayan Şiblî (ö. 334/96) ve Cüneydî gibi sûfilerin sözlerinden de tefsirinde atıflarda bulunmuştur.²⁶³

Aynı zamanda hadis bilgini de olan Ali el-Kârî, tefsirinde kaynaklarıyla beraber hadislere de çokça yer vermiştir. Bunların başlıcaları Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 194/810), Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), Ahmed b. Hanbel, İmam Malik (ö. 179/795) ve Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995)dir.²⁶⁴

2.4.3.2. Kıraat Alanındaki Referansları

Ali el-Kârî, tefsirinde kıraat ricaline atıfta bulunmakta, onların kıraatlerini zikretmekte ve zaman zaman da bu kıraatleri manaya yardımcı unsur olarak kullanmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki kıraat sahasında bir ilim adamının kaynaklarını tespit etmedeki yöntemlerin başında, kişinin kendi eserlerini incelemek gelir. Bu bağlamda kıraat öğrenme ve öğretimi konusunda meşhur âlimlerden olan Ali el-Kârî'nin kıraat sahasında en önemli eseri *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi Mukaddimetî'l-Cezeriyye*'dir. O, bu eserde konuyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir: “*Kıraatlerin ve rivâyetlerin tahkîkinde senedim, saygın kurrâ ve büyük hocalardır. Bu şerefli ilmin en ileri gelenlerinden, ilmiyle âmil, dönemin önde gelen kurrâsından Mekke-i Mükerrede eş-Şeyh Sirâcüddîn Ömer el-Yemenî eş-Şevâfî'dir.*” O, ayrıca bu eserinde kendisine kaynak olarak Medine'nin saygın âlimi Muhammed b. el-Kattân'ın (ö. 930/1523-1524) talebelerini de göstermektedir.²⁶⁵ Görüldüğü üzere o hem Mekke hem de Medine kıraat âlimlerinden icâzet almıştır.

Bir başka eseri olan *Şerhu 'ş-Şâtubî*'nin hâtime bölümünde de kıraat ilmindeki isnâdını zikreden Ali el-Kârî, konuyla ilgili olarak “*Kıraatlerin ve rivâyetlerin*

²⁶² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/36, 37, 323, 350; Can, “Besmele Yorumu”, 46.

²⁶³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/5, 2/46, 90, 113, 121, 4/3, 4/43, 5/22.

²⁶⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/210, 2/33, 135, 3/53-54, 4/83, 95, 5/17.

²⁶⁵ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 324.

tahkik ve tetkikinde senedim; saygın kurrâ ve büyük hocalardır.” demektedir. O, burada kendisinin Şevâfî’den,²⁶⁶ o da Kıttân’ın talebelerine, İbnü’l-Kıttân²⁶⁷ da el-Heysemî’den (ö. 886/1481-1482),²⁶⁸ o da İbnü’l-Cezerî’den,²⁶⁹ o da Ebü’l-Me‘âlî İbnü’l-Lebbân’dan (ö. 776/1374-1375),²⁷⁰ o da et-Tekî es-Sâîğ’den (ö. 725/1324/1325),²⁷¹ o da Kemâlüddîn el-Abbâsî’den (ö. 661 1262-1263)²⁷², o da Ebü’l-Kâsım eş-Şâtıbî’den²⁷³ o da İbn Necâh’tan (ö. 496/1103),²⁷⁴ o da İbn

²⁶⁶ Tam adı el-Velî es-Sâlih el-İmâm Sirâcüddîn eş-Şerîf Ömer b. ‘Abdillâh el-Ayderûs olan eş-Şevâfî (ö. 1000/1591-1592), çeşitli ilim dallarında ön plana çıkmış ve Hicrî 978’de Mekke ilim heyeti başkanlığında bulunmuştur. Bk. İbnü’l-‘İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 10/652; Muhyiddîn Abdülkâdir Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir ‘an ahhâri’l-karni’l-‘âşir*, thk. Ahmed Hâlû vd. (Beirut: Dâru Sâdir, 2001), 589.

²⁶⁷ Tam adı Muhammed b. ‘Abdirrahmân b. ‘Abdillâh b. Hüseyin eş-Şems b. ez-Zeyn el-Medenî eş-Şâfî’î el-Mukrî’dir. O, Zeynüddîn el-Heysemî’ye ve başkalarına kıraat okumuştur. Mescid-i Nebevî imâmı ve Medîne-i Münevvere şeyhü’l-kurrâsıdır. Bk. Şemsüddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân es-Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-lâtife fî târihi’l-Medîneti’s-Şerife* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1414/1993), 2/510.

²⁶⁸ Abdülğanî b. Yûsuf b. Ahmed b. Mürtezâ ez-Zeyn el-Heysemî el-Kâhirî eş-Şâfî’î el-Mukrî, kıraât ilmi yanında fıkıh ve nahiv ilimleriyle de meşgul olan bir âlimdir. O, *Behcetü’l-mukriîn fî ahkâmî’n-nûni’s-sâkineti ve’t-tenvîn* adlı eserin sahibidir. Bk. Sehâvî, *ed-Davü’l-lâmi*, 4/258.

²⁶⁹ İbnü’l-Cezerî’nin tam adı, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf’tur. Kurrâların imâmı ve sonuncusu, aynı zamanda şeyhü’l-muhaddisîndir. *en-Neşr fî’l-kirâati’l-‘aşr*, *el-Mukaddimeti’l-Cezeriyye ve Tayyibeti’n-Neşr* eserlerinden bazılarıdır. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/217; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 9/255.

²⁷⁰ İbnü’l-Lebbân’ın uzun adı Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Hasen Ebü’l-Meâlî ed-Dimeşkî’dir. O, devrinin önde gelen kurrâsındandır. Kendisine kıraat okuyanlar arasında İbnü’l-Cezerî de bulunmaktadır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/66-67.

²⁷¹ Muhammed b. Ahmed Abdülhâlik Takıyyüddîn es-Sâîğ kıraat ilminde çağının müsnedi, devrinin önde gelen âlimi ve zamanının imâmıdır. Sayılamayacak kadar kimse ona kıraat okumuştur. Rivâyetlerinin çokluğu ve senedindeki ulûv (Hz. Peygamber (s.a.v) ile râvî arasındaki sayının azlığı) sebebiyle çok sayıda ilim talebesi kendisine müracaat etmiştir. Bu nedenle gece-gündüz öğrenci okutma işiyle meşgul olmuştur. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/60.

²⁷² Ali b. Şücâ‘ b. Sâlim b. ‘Ali el-Abbâsî ed-Darîr Kemâlüddîn Ebü’l-Hasen, İmâm Şâtıbî’nin dâmadı, aynı zamanda öğrencisidir. Büyük kıraat imâmı ve aynı zamanda Mısır diyarının şeyhü’l-kurrâsıdır. Aynı zamanda o, ilmiyle âmil bir kişidir. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/482.

²⁷³ el-Kâsım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed Ebü Muhammed eş-Şâtıbî er-Ruaynî el-Endelûsî el-Mukrî en-Nahvî, müfessir ve muhaddistir. Endülûs’e ait Şâtıbe şehrinde dünyaya gelmiş ve Kahire’de vefât etmiştir. *Hürzü’l-emânî ve vechü’t-tehânî fî’l-kirâati’s-seb’*, *‘Akiletü’l-kasâidi fî esne’l-mekâsid fî nazmi’l-Mukni’li’d-Dânî, Nâzimetü’z-züher fî a’dâdi âyâtî’s-süver* onun eserlerinden bazılarıdır. Bunların dışında birçok eseri vardır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/20; İbnü’l-‘İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 6/494; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, 8/110.

²⁷⁴ Ebü Dâvûd Süleyman b. Necâh, şeyhü’l-kurrâdır. Aynı zamanda Ebü ‘Amr ed-Dânî’nin en saygın öğrencilerindendir. İbn Necâh’ın önemli eserlerinden bazıları, *el-Beyânü’l-lâmi’ li ‘ulûmi’l-Kur‘ân* ile *et-Tibyânü li Hecâi’t-Tenzil*’dir. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/287.

Hüzeyl'den (ö. 564/1168-1169),²⁷⁵ o da Ebû 'Amr ed- Dâni'den²⁷⁶ aldığını belirtir. Bundan sonra ise konuyu uzatmamak için Ebû 'Amr ed-Dâni'nin de *et-Teysîr* adlı eserinde bu isnâd zincirinin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığını söyler.²⁷⁷ Ali el-Kârî'nin ifadelerinden, onun kıraatlerdeki isnâdının kıraatte söz sahibi olan âlimlere dayandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da onun kıraat alanında otorite olduğunu göstermektedir.



²⁷⁵ 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. Hüzeyl el-Belensi Ebû'l-Hasen, zâhid bir imâm olup zamanında ikrâ riyâseti onunla son bulmuştur. O, sika bir âlim olmakla beraber dünyaya değer vermeyen biridir. İbn Hüzeyl, Ebû Dâvûd'un üvey oğludur. O, Ebû Dâvûd'un yanında yıllarca bulunarak ondan birçok ilim tahsil etmiştir. Onun yanında yetişip birçok kitabı, ondan dinleme imkânı bulmuştur. Kendisine kırâât okuyanlardan birisi kırâât ilminin otoritelerinden biri olan Şâtûbî'dir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/183.

²⁷⁶ Ebû 'Amr Osman b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, döneminde *İbnü's-Sayrâfi* diye bilinmektedir. Hâfız, imâm ve kıraat imamlarının üstadıdır. *et-Teysîr*, *Câmi'u'l-beyân*, *el-Mukni* gibi eserlerin sahibidir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/447.

²⁷⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şâtûbiyye*, 430; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-KUR'ÂN VE ESRÂRU'L-FURKÂN'DA KIRAAT- ANLAM İLİŞKİSİ

3.1. Ali el-Kârî'nin Tefsirinde Kıraatin Yeri

Kur'ân-ı Kerîm, esas itibariyle birçok konuyu içerisinde barındırmaktadır. Tabii olarak bir tefsir eseri de aynı konuları ihtiva edecektir. Fakat bir tefsir eseri, Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği konuların dışında âyeti açıklamak veya başka konularda bilgi vermek gibi amaçlarla pek çok meseleye temas etme durumundadır. İşte bu konulardan biri de kıraat ilmidir. Bu bağlamda çalışmanın konusunu teşkil eden Ali el-Kârî'nin *Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân* adlı eseri de buna dâhildir. Bu eseri, tefsir ve kıraat ilişkisi açısından incelendiğinde eser sahibinin aynı zamanda bir kâri olması bu eseri daha da ayrıcalıklı kılmaktadır. Nitekim müellifin hemen hemen her yerde kıraatle ilgili farklı bir vecih zikrederek ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kıraatle ilgili konulara atıf yaptığı müşahede edilmektedir. Bunun tefsire büyük katkısı yanında, ilmi bir disiplinin varlığını da devam ettirmesine imkân sağladığını belirtmeye hacet yoktur. Bu bağlamda detaya girmeden genel bir çerçeve çizmek gerekirse, çalışmanın önceki bölümünde de belirtildiği gibi kıraatteki isnâdını Kâsım b. Fîrrûh eş-Şâtıbiyye'ye dayandıran Ali el-Kârî, tefsirinde “kıraat-ı seb‘a” imamlarının kıraatlerine yer vermiştir. Bununla birlikte çok nadir de olsa o, “kıraat-ı ‘aşera” imamlarının kıraatlerine değinmiştir. ‘Aşera imamlarından en çok imâm Ya‘kûb’un, çok az da imâm Ca‘fer’in kıraatine yer vermiştir.

Envâru'l-Kur'ân incelendiğinde üç temel konuyla karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, kıraat ilmine ait ıstılah, ikincisi manaya etki eden, üçüncüsü de manaya etkisi olmayan kıraatlerdir. Şimdi sırasıyla bu üç temel konuya Ali el-Kârî tefsirinde ne şekilde yer verdiğini örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Teknik Kavramlar Açısından Kıraatin Tefsirdeki Yeri

Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân* adlı tefsirinde kıraat ilmine dair ıstılahlara yer vermektedir. Bunlardan en temel olanı kıraat-ı seb‘a, kıraat-ı ‘aşeradır. Nitekim Ali el-Kârî, kıraat farklılıklarını belirtirken imamların ve râvîlerin isimlerini zikreder. Örneğin, En‘âm sûresi 135. âyetiyle ilgili bilgi verirken o, “مَكَانَاتِكُمْ/mekânâtiküm” kelimesini Ebû Bekir Şu‘be’nin Kur'ân'ın her yerinde “مَكَانَاتِكُمْ/mekânâtiküm”

şeklinde (çoğul olarak) okuduğunu söyler.¹ Ebû Bekir Şu‘be, kıraat-i seb‘a imamlarından Âsım’ın birinci râvisidir.² Aynı durum diğer kıraat imamları ve râvileri için de geçerlidir. Örneğin Fetih sûresi 29. âyetinde “فَارَزَ/fe âzerahû” kelimesiyle ilgili bilgi verirken o, İbn Zekvân’ın bunu kasr ile okuduğunu söyler.³ İbn Zekvân, kıraat-ı seb‘a imamlarından dördüncüsü olan İbn Âmir’in ikinci râvisidir. Bir başka örnek de Hucurât sûresi 13. âyetinde “لِتَعَارَفُوا/li teaarefû” kelimesini Bezzî’nin “ت/tâ” harfini teşdîd ile okuduğunu söyler.⁴ Bezzî, İbn Kesîr’in ikinci râvisidir. Ancak Ali el-Kârî, tefsirinde kimi zaman kıraat farklılıklarını izah ederken kıraat imamlarının isimleri yerine Kûfî, Şâmî gibi beldelerine nispet ederek onlara atıfta bulunur. Örneğin onun, birçok yerde “Kûfî/Kûfiyyûn”⁵ nisbesini kullandığı görülür. Bununla ise o, kıraat imamlarından Âsım, Hamza ve Kisâî’yi kasteder. Nitekim o, Bakara sûresi 10. âyetinde “يَكْذِبُونَ/yekzibûn” kelimesini Kûfîlerin tahfifle,⁶ Bakara Sûresi 85. âyetindeki “تَظَاهَرُونَ/tezâherûn” kelimesini de tahfifle⁷ ve Nisâ Sûresi 25. âyetindeki “تِجَارَةً/ticâreten” kelimesini nasb⁸ ile okuduklarını zikreder.

Ali el-Kârî’nin bu anlamda kullandığı diğer bir terim de “Şâmî”dir. Şâmî ile de kıraat-ı seb‘a imamlarından dördüncüsü İbn Âmir kastedilir.⁹ Örneğin, Ali el-Kârî, A‘râf sûresi 157. âyetindeki “إِصْرَهُمْ/israhüm” kelimesini, Şâmî’nin hemzenin meddiyle “أَصَارَهُمْ/âsârahüm” şeklinde okuduğunu kaydeder.¹⁰

Ali el-Kârî’nin kullandığı kavramlardan bir diğeri de “Basrî”dir. Basrî ile kıraat-ı seb‘a imamlarından Ebû ‘Amr kastedilir.¹¹ Örneğin Ali el-Kârî, Basrî’nin

¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/81.

² Kâdî, el-Vâfî, 19.

³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/525.

⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/10.

⁵ İbrahim b. Sa‘îd ed-Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât li mu‘cemi mustalahâti’l-kirâât* (Riyad: Dâru’l-Hadâra, 1429/2008), 103.

⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/38.

⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/88.

⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/413.

⁹ Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 75.

¹⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/192-193.

¹¹ Abdülalî el-Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahâti ‘ilmi’l-kirââti’l-Kur’âniyye* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1428/2007), 108.

Bakara sûresi, 149. âyetindeki “يَعْمَلُونَ/ya‘melûn” kelimesi¹² ile Bakara sûresi 281. âyetteki “تُرْجَعُونَ/türceûne” kelimesini malum¹³ okuduklarını kaydeder.

Ali el-Kârî, belde nisbelerinden “Mekkî”yi de kullanır. Mekkî ile kıraat imamlarının ikincisi İbn Kesîr kastedilir.¹⁴ Ali el-Kârî, kimi zaman İbn Kesîr demek yerine Mekkî nisbesini kullanmaktadır. Örneğin Bakara sûresi 37. âyetteki “آدَمَ/Âdem” kelimesini ref ve “كَلِمَاتٍ/kelimât” kelimesinin de nasb okunduğunu buna karşın Mekkî kıraatinde bunun aksine “آدَمَ/Âdem” kelimesinin nasb ve “كَلِمَاتٍ/kelimât” kelimesinin merfû‘ okunduğunu söyler. Hatta Ali el-Kârî, Mekkî’nin âyetin başında yer alan “تَلْقَى/telakkâ” sözcüğü ile “كَلِمَاتٍ/kelimât” sözcükleri arasında zorunlu bir bağın olduğu düşüncesine sahip olduğunu bildirir.¹⁵

Ali el-Kârî’nin beldelere nispetle yaptığı atıflardan biri de “Hicaziyyân”dır. Hicaziyyân nisbesiyle Mekke ve Medine imamları kastedilir. Bunlar Nâfi‘ ve İbn Kesîr’dir.¹⁶ Örneğin Ali el-Kârî, Ahzâb sûresi 14. âyette “لَا تَوُهَّاءَ/le âtevâhâ” kelimesinin kasırla okunduğunu naklederken Hicâziyyân ifadesini kullanmaktadır.¹⁷

Son olarak Ali el-Kârî’nin atıf yaptığı belde isimlerinden biri de “Hırmiyyân”dır. Hırmiyyân ile de aynı şekilde Hicâziyyân ile kastedilen imamlar anlaşılır.¹⁸ Örneğin, Ali el-Kârî, A‘râf sûresi 127. âyetteki “سَنُقَاتِلُ/senükattilü” kelimesini Hırmiyyân’ın tahkik ile “سَنَكْتُلُ/senektülü”¹⁹ şeklinde okuduğunu belirtmiştir.

Enfâl sûresi 65. âyetteki “يَكُونُ/yekûn” kelimesini Hırmiyyân ve Şâmî’nin müennes olarak “تَكُونُ/tekûn”,²⁰ Kehf sûresi 18. âyette “وَلَمَلِئْتُ/vele müli’t”

¹² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/133.

¹³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/ 246.

¹⁴ Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahât*, 316.

¹⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/62.

¹⁶ Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahât*, 166.

¹⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/195.

¹⁸ Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Serakustî, *Kitâbü’l-‘Unvân fî’l-kırâ’ati’s-seb’*, thk. Züheyr Zâhid, Halîl el-‘Atıyye (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1406/1986), 40.

¹⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/169.

²⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/269.

kelimesini Hırmıyyân meramda mübalağa için “ل/âm” harfinin şeddesiyle²¹ ve Sebe’ sûresi 16. âyette “أُكْل/ükülîn” kelimesini Hırmıyyân’ın tahfifle “أُكْل/üklin” şeklinde²² okudukları bilgisini paylaşır.

Terimler açısından Ali el-Kârî’nin tefsirinde değinilmesi gereken konulardan biri de kıraat türleriyle ilgilidir. Daha önceki bölümlerde izah edildiği üzere kıraatler mütevâtir, meşhûr, şâz, âhâd, müdrec ve mevzû gibi kısımlara ayrılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ali el-Kârî’nin kıraatleri zikrederken bunların hangi kısma girdiğini belirtmesine gerek yoktur. Zira kıraat sahibi imamın ismini zikretmesi bu anlamda yeterlidir. Fakat şâz kıraat olduğunda o, bu ifadeyi kullanmaktadır. Örneğin, Ali el-Kârî, Âl-i İmrân sûresi 120. âyetteki “يَعْمَلُونَ/ya’ melüne” kelimesini şâz bir kıraatte taklîb vechi olan²³ muhâtab sîgâsıyla okunduğunu nakleder.²⁴ Bu okuyuş da “تَعْلَمُونَ/ta’lemûn”²⁵ şeklindedir.

Ali el-Kârî, kimi zaman da âyetin yorumunu yaptıktan sonra bu yorumu teyit için şâz kıraati delil gösterir. Örneğin o, Kâf sûresi 22. âyetteki “كُنْتَ/kün-te” kelimesinin yorumunu yaparken muhatabın kâfir ve her nefse şamil olduğunu söyler. Bunu doğrulamak için de “كُنْتَ/kün-ti” kelimesindeki “ت/tâ” harfinin ve sonrasında gelen “ك/kâf” zamirlerinin kesrayla okunduğuna dair şâz kıraatin bulunduğunu kaydeder.²⁶ Bununla beraber Ali el-Kârî, şâz kıraatlerin kimi zaman okuyanın da belirtir. Örneğin, Bakara sûresi 226. âyetindeki “فَأُؤَا / fâû” kelimesinden sonra İbn Mes’ûd’un “فِيهِنَّ/fihinne” ilave ederek okuduğunu belirtir.²⁷

Aynı şekilde Ali el-Kârî, Nisâ sûresi 48. âyetindeki “إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ” kelimesini her türlü şirk çeşidi olarak yorumlar. Bu yorumunu tekit

²¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/188.

²² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/229.

²³ Maklûb; kalbedilmiş ve değiştirilmiş demektir. Bir kelimedeki harflerin yerini değiştirmek suretiyle ortaya çıkarılan yeni bir kelimedir. “Fesera” fiilinin maklûbunun “sefera” olması gibi. Buna taklîb de denir. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri*, 176.

²⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/333.

²⁵ Zikri geçen şâz okuyuş 14 kıraat imamlarından Hasan-ı Basrî ve el-Mutavvi’î’ye aittir. Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müeyesser fi’l-kırââti’l-erba’i ‘aşera* (Dımaşk: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1420/2000), 80.

²⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/18.

²⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/198.

için de İbn Mes‘ûd ve İbn Cübeyr’in bu kelimeyi “كبير/kebîra” şeklinde müfred olarak okumalarını gösterir.²⁸

Ali el-Kârî, Nisâ sûresi 79. âyetindeki “فَمِنْ نَفْسِكَ/femin nefsik” kelimesinden sonra “وَأَنَا كَتَبْتُهَا عَلَيْكَ/ve ene ketebtühâ aleyke” şeklinde İbn Abbas’ın şâz olarak okuduğunu kaydeder.²⁹ Tüm bunlarla birlikte Ali el-Kârî’nin, şâz kıraatleri zikrederken kıraatin kim tarafından okunduğunu veya nakledenini belirtmeden kıraati Rasûlullah’a isnâd ederek zikretmesi dikkat çekidir. Örneğin o, Talâk sûresi 1. âyetteki “لِإِدَّتِيهِنَّ/li iddetihinne” kelimesinden önce Rasûlullâh (s.a.v.)’in “مِنْ قَبِيلٍ/min kubeyli iddetihinne” şeklinde kıraat ettiğini söyler.³⁰

Ali el-Kârî, şâz kavramını kullanmadan bu hususa dikkat çekmek için kimi zaman rivâyeti “قُرِئَ/kurie” şeklinde takdir eder. Buna Tevbe sûresi 128. âyette “مِنْ أَنْفُسِكُمْ/min enfusiküm” kelimesi için “أَشْرَفَكُمْ/en şerefîniz” anlamında “مِنْ أَنْفُسِكُمْ/min enfesiküm” şeklinde “okunmuştur” ifadesi, örnek olarak verilebilir.³¹ Ancak kıraatin şâz olduğuna dikkat çekmek için “قُرِئَ/kurie” kelimesinin kullanımı birtakım problemlere de sebebiyet vermektedir. Örneğin, Kurtubî (ö. 671/1273),³² “قُرِئَ/kurie” ifadesini daha ziyade sahîh kıraatler için kullansa da aynı ifadeyi şâz kıraatler için de kullanmaktadır. Aynı kalıbı her iki kategori için de kullanması bir takım karışıklığa ve sıkıntıya sebep olmaktadır. Çünkü “okundu” ifadesi sadece sahîhler için kullanılmadığından, âyette geçen farklı okumanın sahîh okumalar içinde mi yoksa dışında mı olduğu belli olmamaktadır.³³

Bunların dışında da Ali el-Kârî, tefsirinde kasr, teşdîd, tahfîf gibi kıraatle ilgili diğer teknik terimlere de yer vermektedir. Örneğin o, Fetih sûresi 29. âyette “فَازَرَهُ/fe âzerahû” kelimesini İbn Zekvân’ın kasır ile³⁴ Hucurât sûresi 13. âyette “لِإِنِّعَارُفُوا/li

²⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/415.

²⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/445.

³⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5 /171.

³¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/349.

³² Muhammed b. Ahmed Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân* adlı eseriyle tanınan tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mayıs 2023).

³³ İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsirinde Kıraat Olgusu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 173.

³⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/525.

teârefû” kelimesinde Bezzî’nin “ت/ tâ” harfini teşdîd ile³⁵ ve Bakara sûresi 280. âyetteki “تَصَدَّقُوا/tasaddekû” kelimesini Âsım’ın tahfifle³⁶ okuduklarını nakleder.³⁷

Görüldüğü üzere Ali el-Kârî, tefsirinde kıraat ilmiyle ilgili birçok kavramı zikretmiştir. Bu demektir ki bugünün tefsir okuyucusu ya da araştırmacısının kıraat alanında da bilgi sahibi olması gerekir.

3.1.2. Mana Açısından Kıraatler

Kıraat-tefsir ilişkisi denildiğinde ilk akla gelen kıraatin manaya etkisidir. Zira manayı şekillendiren kıraattir. Dolayısıyla kıraatin farklılığı manayı da etkileyebilmektedir. Ancak kıraatin manayı etkilemesi denildiğinde tamamen aksi bir mananın ortaya çıkması anlaşılmamalıdır. Genel olarak ifade edilecek olursa kıraat farklılıklarının ortaya koydukları anlamlar, zıt bir görüş ihdâs etmekten ziyade bir mananın daha açık, anlaşılır hâle gelmesine katkı sağlar. Bu bağlamda İsmail Karaçam şunları söyler:

“Kırâat ilmi, Kur’ân ilimleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle kırâat vecihlerinin mana zenginliği yönüyle tefsir ilmi ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Farklı okuyuş vecihleri olan kırâatlerle mücmel olan lafızların bir başka vecih ile mübeyyen kılınması, âmm olan lafızların bir başka vecih ile tahsîs edilmesi, mutlak olan lafızların bir başka vecih ile mukayyet kılınması ve müşkil olan lafızların bir başka vecihle izah edilmesini sağlamıştır.”³⁸

İşte bu sebeple kıraat ilminin verileri kelimeler gibi diğer dini ilimler için de önemlidir. Zira kelâm ilmi de akli deliller yanında ayetlerle istidlalde bulunmaktadır. Bundan dolayı bir lafzın durumu kelimeler için de büyük önem arz etmektedir.³⁹ Bununla birlikte kıraat farklılığı sadece anlamla ilişkili değildir. Zira kimi kıraat farklılıklarının sebebi kelimenin yapısı veya cümle içindeki konumu ile

³⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/10.

³⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/245-246.

³⁷ Bahsedilen kavramlar için bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 68, 70, 71; el-Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahât*, 123, 137, 276.

³⁸ Karaçam, *Kıraat İlmi*, 127-129.

³⁹ Hasan Turgut, “*Delilleri Kullanma Açısından İnançla İlgili Ayetlerin Farklı Yorumları (Neseî Örneği)*”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 40.

ilgili olmayıp seslendirilmesiyle ilgilidir. Bu da anlamdan ziyade, kârînin okuyuşundaki yorumla ilintilidir. Buna binaen “*Tefsirle olan ilişkisi bakımından kıraatler iki çeşittir: Birincisi med, imâle, tahfîf, teshîl, tahfîf, ğunne vb. tefsirle bir ilişkisi olmayan farklılıklardır. Fonetik ihtilaflar olarak isimlendirilen bu farklılıklar, âyetlerin anlamına etkisi olmayan lehçesel ve dilsel okuyuşlardır. İkincisi tefsirle ilişkili olan ve manayı etkileyen kıraatlerdir. Bunlar kurrânın kelimelerin bazı harflerinde ve harekelerindeki ihtilaflarıdır.*”⁴⁰ şeklindeki anlayış, içerisinde bir çelişki barındırmaktadır. Zira fonetik sebeplerden kaynaklanan kıraat farklılıklarının manaya etkisinin olmayışı, onları tefsirle ilişkili olmaktan çıkarmaz.

Tefsirde kıraat farklılıklarının, çok anlamlılığın, ıtlak ve takyîdin, umum-husus ihtilaflarının, mensûh-muhkem ihtimalinin, Selef’ten gelen farklı rivâyetlerin yorum farklılıklarına yol açan sebepler olarak zikredilir.⁴¹ İşte burada kıraat farklılıklarından meydana gelen yorum farklılıklarının Ali el-Kârî tarafından nasıl ele alındığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken de kıraat farklılıkları manaya etki eden ve etmeyen şeklinde iki başlık altında incelenecektir. İlk olarak manayı etkileyen kıraat farklılıkları sarf ve nahiv kaynaklı olmak üzere iki alt başlık altında ele alınacaktır. Daha sonra da tefsirde manayı etkilemeyen kıraat farklılıkları ortaya konulacaktır.

3.2. Manayı Etkileyen Kıraat Farklılıkları

Kıraat ilminde rivayet edilen kıraat ihtilaflarının ekseriyetle manaya tesir etmediği bilinmektedir. Buna rağmen az da olsa manaya etki eden kıraat vecihleri söz konusudur. Bunlar gerek sarf gerekse nahve müteallik konularda gerçekleşmektedir. Bu başlık altında *Envâru ’l-Kur’ân*’da Ali el-Kârî’nin değindiği sarf ve nahve taalluk eden kıraat ihtilaflarına ve bu iki kategori dışında kalan kıraat farklılıklarına temas edilecektir.

⁴⁰ Saylan, *Begavî Tefsiri*, 122.

⁴¹ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 272-279.

3.2.1. Sarfla İlgili Durumlar

Sarf ilmi açısından, bâb değişikliği, müfred-tesniye-cem‘i, tezkîr-te’nîs, ma‘lûm-mechûl, ğâib-muhâtablık kullanımı gibi bir kelimenin anlamını etkileyen birçok yapısal durum söz konusu olmaktadır. Ali el-Kârî de tefsirinde sarftan kaynaklanan pek çok kıraat farklılıklarına temas etmiştir. İşte bu bölümde sarftan kaynaklanan kıraat farklılıklarına örnekler verilip, bunların manaya etkileri değerlendirilecektir.

3.2.1.1. Müfred-Cem‘i Kullanımı

Her dilde olduğu gibi Arapça’da da sayısal açıdan nesne ve bireyleri ifade etmek önem arz eder. Nesne ve bireylerin sayısı, manayı adet açısından etkilemesi yanında cümlenin gramer yapısını da etkiler. İşte bu açıdan Ali el-Kârî’nin, *Envârul-Kur’ân* adlı eseri incelendiğinde onun bu sebepten kaynaklanan birçok kıraat farklılığına temas ettiği görülür.

Konunun ilk örneği “بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَاطِئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ”/Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir.” (Bakara, 2/81) âyetindeki خَاطِئَتُهُ lafzıdır. Ali el-Kârî, bu kelimeyi, Nâfi‘nin dışındaki kurrânın müfred, Nâfi‘nin ise “خَطِئَاتُهُ/hatîâtühû” şeklinde cemi olarak okuduğunu nakleder. Bu okuyuşa göre mananın da “küfründen kaynaklanan hatalar” olduğunu belirtir ve çoğul kıraati önceler.⁴²

Konuyla ilgili ikinci örnek ise “إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” / Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.” (Bakara,

⁴² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/85.

2/164) âyetindeki “الرَّيْحَ /errîh-eriyâh” kelimesidir. Ali el-Kârî, “الرَّيْحَ /erriyâh” kelimesinin; rüzgarların, kuzeyden-güneyden, doğudan-batıdan, soğuk-sıcak, sert-yumuşak, faydalı faydasız (bitkileri aşılama açısından) tüm heybetiyle esmesi ve değişmesi gibi anlamalara geldiğini kaydettikten sonra kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî’nin bu kelimeyi “الرَّيْحَ/errîh” şeklinde okudukları bilgisini paylaşır. O, müfred olarak okudukları bu kelimenin ise cins anlam ifade ettiğini söyler.⁴³

Kur’ân-ı Kerîm’de “الرَّيْحَ/errîh” ya da “الرَّيْحَ/erriyâh” kelimesinin geçtiği diğer yerlere bakıldığında da Ali el-Kârî, A’râf sûresi 57. âyetteki “الرَّيْحَ/errîh” kelimesini İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî’nin cins isim olarak tekil;⁴⁴ İbrâhîm sûresi 18. âyetteki “الرَّيْحَ/errîh” kelimesini Nâfî’nin “الرَّيْحَ/erriyâh” şeklinde cem’i;⁴⁵ Furkân sûresi 48. âyette “الرَّيْحَ/erriyâh” kelimesini İbn Kesîr’in “الرَّيْحَ/errîh” şeklinde müfred;⁴⁶ Rûm sûresi 48. âyetteki “الرَّيْحَ/errîh” kelimesini İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî’nin irâde-i cins olarak müfred;⁴⁷ Şûra sûresi 33. âyetteki “الرَّيْحَ/errîh” kelimesini Nâfî’nin “الرَّيْحَ/erriyâh”;⁴⁸ Câsiye sûresi, 5. âyetteki “الرَّيْحَ/rîh” kelimesini Hamza ve Kisâî’nin “الرَّيْحَ/rîh” şeklinde müfred⁴⁹ okuduklarını nakleder.

Ancak Ali el-Kârî’nin, buralardaki yaklaşımına bakıldığında “الرَّيْحَ/rîh” formunda okunan müfred kıraatin cins mana ifade ettiğini söylemesi dikkat çekicidir. Sanki o, bir bakıma müfred kıraat ile cem’i kıraat arasında anlam bakımından bir farkın olmadığına işaret etmektedir.

Konuyla ilgili üçüncü örnek de “كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ”/Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler.” âyetindeki (Bakara, 2/285) “كُتُبِهِ/kütübihî” (kitaplarına) kelimesidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki “كُتُبِهِ/kütübihî” kelimesini, Hamza ve Kisâî’nin “كِتَابِهِ/kitâbihî” şeklinde

⁴³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/145.

⁴⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/143.

⁴⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/12.

⁴⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/509.

⁴⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/159.

⁴⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/438.

⁴⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/476.

müfred okuduklarını belirtir. O, burada da müfred kelimeyle cins anlamın kastedildiğini söyler.⁵⁰

Dördüncü örnek de “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ”/Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.” (Mâide, 5/67) âyetindeki “رِسَالَتَهُ/risâletehû” kelimesidir. Ali el-Kârî, Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu‘be’nin bu ifadeyi “رِسَالَاتِهِ/risâlâtihî” şeklinde çoğul okuduklarını söyler. Bu kıraate göre de mana “bu mesajlardan birini yapmamış olursun. Namazın rükünlerinden birini terk etmek namazın tamamının bozulmasına neden oluyorsa, risâlet vazifelerini veya birini terk etmek de tamamını yapmamak gibidir, anlamına gelir.⁵¹ Buradan da Ali el-Kârî’nin, bu iki kıraat arasında mana farklılığının olmadığına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Müfred-cem‘i kullanımıyla ilgili beşinci örnek “مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ”/Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez.” (Tevbe, 9/17) âyetindeki “مَسَاجِدَ/mesâcide” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin tefsirini “Müşrikler değil Mescid-i Haram’ı, mescid türünden hiçbir şeyi imar etmezler. Burada “مَسَاجِدَ/mesâcid” kelimesinden kastedilen Mescid-i Haram’dır. Bu lafız, mescidlerin kiblesi, görünüş itibariyle büyük oluşu ve dört tarafının mescid olması hasebiyle cem‘i yapılmıştır. Birine hizmet sûretiyle imar etmek, tamamına hizmet edip imar etmek gibidir. Bir diğer ifadeyle de o, buradaki “مَسَاجِدَ/mesacid” kelimesiyle sadece Mescid-i Haram’ın kastedildiğini anlatmak ister. Nitekim bu düşüncesini de doğrulamak için İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın, “مَسَاجِدَ/mesâcide” kelimesini müfred okuduklarını söyleyerek ispat etmeye gider.⁵²

Bunların dışında Ali el-Kârî, “الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ”/Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.” (Necm, 53/32) âyetindeki “كَبَائِرَ/kebâire” kelimesini, Hamza ve

⁵⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1 / 251.

⁵¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/541.

⁵² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/287.

Kisâî'nin “كَبِيرَ/kebîra” şeklinde⁵³ müfred; “وَإِذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي (Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Ya 'kûb'u da an.” (Sâd, 38/45) âyetindeki “عِبَادَنَا/ıbâdenâ” kelimesini, İbn Kesîr'in “عَبْدَنَا/abdenâ” şeklinde müfred⁵⁴ okudukları bilgisini paylaşır.

Müfred-cem'i kullanımı sadece isimlerde değil, zamirlerde de söz konusudur. Örneğin “وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا/Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbime döndürülsem bile andolsun bundan daha iyi bir sonuç bulurum.” (Kehf, 18/36) âyetinde geçen “مِنْهَا/minhâ” zamiriyle alakalı olarak Ali el-Kârî, Hırmıyyân ve Şâmî'nin bunu “مِنْهُمَا/minhümâ” şeklinde tesniye (ikil) okuduklarını nakleder. O, bu kıraatin önceki âyetlerde geçen “كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ/iki cennet” ifadesine döndüğünü söyler.⁵⁵

Kıraat farklılığı olarak Ali el-Kârî'nin ele aldığı müfred-cem'i kullanımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bazı durumlarda kelimenin müfred okunuşu ile cins isim kastedilmekte ve bu durum da anlam bakımından herhangi bir farklılık değil, aksine anlam birlikteliği olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶ Bununla beraber buradan müfred kıraatlerin cins anlam ifade ettiği şeklindeki yaklaşımla ilgili olarak müfessirlerin kıraatlerden kaynaklanan mana farklılıklarını gidermeye çalıştıkları sonucunu da çıkarmak mümkündür.

3.2.1.2. Müzekker-Müennes Münasebeti

Kimi dillerde varlıklar, er ve dişi olarak sınıflandırılmaktadır. Tabi olarak da bunlara delalet eden kelimelerde de bu ayrımı fark ettirmek için birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Bu manada Arapça'da da kelimeler müzekker ve müennes şeklinde ayrıma tabi olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm için de söz konusu olan bu durum kıraatlerin bu yapısına bağlı olarak anlam yelpazesine katkı sunmaktadır.

⁵³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 5/54.

⁵⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/332.

⁵⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/199.

⁵⁶ Taşpınar, *Ebussuud Efendi*, 108.

Kıraat farklılığına neden olan müzekkerlik-müenneslik açısından Ali el-Kârî'nin tefsiri incelendiğinde de pek çok durumla karşılaşılmaktadır. Burada konuya dair bazı örneklerle yetineceğiz:

Konunun ilk örneği “وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ”/Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hıttâ!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım.” (Bakara, 2/58) âyetindeki “نَغْفِرْ/neğfir” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Nâfi'nin müzekker “يُغْفِر/yüğfer”, Şâmî'nin ise müennes mechûl sîgâsıyla “تُغْفِر/tüğfer” şeklinde okuduklarını söyler.⁵⁷ Bu kıraatler, mana açısından değerlendirildiğinde “نَغْفِرْ/neğfir” *biz bağışlarız*, “يُغْفِر/yüğfer” *bağışlanır*, “تُغْفِر/tüğfer” de *hatalarınız bağışlanır* şeklinde anlamlandırılır. Ayrıca fiilin müzekker ve müennes oluşuna göre fâil ve mef'ûller değişmektedir.

Konunun ikinci örneği de “فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ/melekler ona şöyle seslendiler” (Âl-i İmrân, 3/39) âyetindeki نَادَتْ kelimesi ile ilgilidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin, “فَنَادَاهُ / fenâdâhü” şeklinde müzekker sîgâyla okuduklarını zikreder. Sebep olarak da onların, fâilin müahhar ve müennes gayr-i hakikî oluşunu gösterir. “فَنَادَتْهُ/fenâdethü” şeklindeki müennes kıraate göre ise Cebrâil ile bulunan bir grup meleğin fiilin fâili olduğunu belirtir.⁵⁸ Bu kelimedede diğer kurrânın kıraati ise şu şekildedir: Kisâî ve Hamza “elif-i mûmâle” ile “فَنَادَاهُ/fenâdâhü” şeklinde okurken diğer kurrâ ise “ت/tâ” ile “فَنَادَتْهُ/fenâdethü” şeklinde okumuşlardır.⁵⁹

Burada da kıraati şekillendiren “مَلَائِكَةٌ/melâike” kelimesinin müzekkerlik ve müenneslik bakımından pozisyonudur. Fakat mana açısından ise “مَلَائِكَةٌ/melâike” kelimesine yüklenen anlam dışında fiilin müzekker ve müennes okunuşundan kaynaklanan bir mana değişikliği söz konusu değildir.

Üçüncü örnek de وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَرْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَرْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ *Bir de dediler ki: “Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı*

⁵⁷ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/73.

⁵⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/285.

⁵⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fî kurrâti'l-eimmeti'l-aşera* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983), 98.

olursa) sırf erkeklerimize aittir. Karılarımıza ise haramdır.” Eğer ölü olursa, o vakit onda hepsi ortaklırlar.” (En’âm, 6/139) âyetindeki “وَإِنْ يَكُنْ” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi İbn Âmir’in “تَكُنْ/tekün” şeklinde müennes okuduğunu söyler. Ali el-Kârî, “يَكُنْ/yekün” kıraatine göre كان’nin isminin “ما” تَكُنْ /tekün kıraatine göre de كان’nin isminin mananın tekabül ettiği “أَجْنَةٌ/ceninler” olduğunu belirtir.⁶⁰ Böylece o, “يَكُنْ/yekün” kelimesinin müzekker ve müennes okunuşunun kendisinden önceki isnâd edildiği yerle ilişkili olduğunu söylemiş olur. Burada söylenilmesi gereken şeylerden biri de İbn Âmir’in lafzı değil de manayı (ceninler) dikkate alarak kıraati icra etmesidir. Böylece o, kıraatine Arap gramerine uygunluk şartını da kazandırmış olmaktadır. Bu kelimedeki gerek on kıraat gerekse on dört kıraat imamlarının farklı okuyuş ve teeveçhleri şu şekildedir: Nâfî, Ebû ‘Amr, Âsım, Kisâî, Ya’kûb ve bir vechinde de Halef, müzekker olarak ve “مَيِّتَةٌ/meyteten” kelimesini de nasb olarak “يَكُنْ مَيِّتَةٌ/yekün meyteten” şeklinde okumaktadırlar. Bu durumda “يَكُنْ/yekün” kelimesinin ismi önceden geçen “مُحَرَّمًا/müharramen” ifadesine dönmektedir. Bu okuyuşa ondört kıraat imamlarından el-Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A‘meş de muvâfakat etmektedir. On kıraat imamlarından İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer “يَكُنْ/yekün” kelimesini müennes, “مَيِّتَةٌ/meyteten” kelimesini de merfu olarak “تَكُنْ مَيِّتَةٌ/tekün meytetün” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda “يَكُنْ/yekün” nâkıs fiili “tâm” fiil olarak amel etmiş olur ve anlam da “تُوجَدُ مَيِّتَةٌ/tücedü meytetün”, “ölmüş olarak bulunursa” şeklinde olur. Ayrıca İbn Kesîr ve Hamza “تَكُنْ مَيِّتَةٌ/tekün meyteten” şeklinde nasb olarak okumuşlardır. Bu okuyuşta “تَكُنْ/tekün” fiilinin ismi “مُحَرَّمًا/müharramen” ya da “الْمَأْكُول/el-me’kûl” takdirine dönen bir zamir olmuş olur. Bu okuyuşa ondört kıraat imamından İbn Muhaysın da muvâfakat eder.⁶¹

Müzekkerlik ve müenneslik münasebetine dair bir başka örnek اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ عَرَبِيَّةٍ أَلْبَانٍ/Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandilde bir cam fânûs içinde. Fânûs

⁶⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/84.

⁶¹ Bennâ, *İthâf*, 1/37.

sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur.” (Nûr, 24/35) âyetindeki “يُوقَدُ/yûkadü” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Nâfi‘, İbn Âmir ve Hafs’ın “أُوقَدُ/evkade” fiili muzârî ve meçhûl müzekker okurken, Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir’in “زُجَّجَ/zücâce” kelimesine isnâd ederek fiili muzârî müennes okuduklarını nakleder.⁶² Buradaki kıraat farklılığının temel nedeni fiilin hangi kelimeyle ilişkilendirileceğidir. Arap dili gramerine her iki kıraat de uygunluk göstermektedir. Dolayısıyla tutuşturulan şeyin “مُصْبَّاح/misbâh veya “زُجَّجَ/zücâce” olması da imkân dâhilindedir.

Genel manada Ali el-Kârî’nin müzekker-müennes uyumu noktasında tavrı değerlendirilecek olursa, onun kıraatler arasındaki bu farklılığın Arap gramer kurallarına uygun olmasını yeterli görüp, bu sebeple kıraatler arasında müzekker-müennes kip farklılığından kaynaklanabilecek mana farklılığına gitmediği görülür. Üstelik kıraatlerin sebep olabileceği farklılığı aynı anlama varan bir kanaate sahip olduğu vurgulanabilir.

3.2.1.3. Ma‘lûm-Mechûl Kullanımı

Sarf ilmi açısından isimlerde ma‘lûm ve mechûl kullanımı söz konusu olmayıp, ma‘lûmluk ve mechûlluk sadece fiillere ait bir özelliktir. Fiilin ma‘lûm veya mechul olması ise, failin bilinip bilinmemesi anlamına gelir. Netice itibariyle kıraat farklılıklarına yol açan nedenlerden biri de fiilin ma‘lûm veya mechûl okunmasıdır. İşte bu açıdan Ali el-Kârî’nin tefsiri incelendiğinde onun bu sebepten kaynaklanan kıraat farklılıklarına yer verdiği görülür. Burada onun tefsirinde konu ettiklerinden bazıları örnek olarak sunulacaktır:

Konunun ilk örneği “وَاللَّهُ تَرْجَعُ الْأُمُورُ/Hâlbuki bütün işler Allah’a döndürülür.” (Bakara, 2/210) âyetindeki “تَرْجَعُ/terci‘u” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki “تَرْجَعُ/terci‘u” kelimesini, Şâmî, Hamza ve Kisâî’nin ma‘lûm sıygayla “تَرْجَعُ/terci‘u” şeklinde okuduklarını; bu durumda mananın, işler Allah’a döner

⁶² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/468.

şeklinde olduğunu söyler.⁶³ Anlam açısından bu iki kıraat mukayese edildiğinde aralarında işler döner veya döndürülürün dışında bir fark olmuyor. Sadece fiilin çatısı (müte 'addî ve lâzım oluşu) açısından bir fark oluyor. Böyle bir durumda lâzım kabul edildiğinde ma'lûm, müt 'addî kabul edildiğinde mechûl okunuyor.

İkinci örnek de “وَكَايْنٌ مِّنْ نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِثْيُونٌ كَثِيرٌ”/Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı.”(Âl-i İmrân, 3/146) âyetindeki “قَاتَلَ/kâtele” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Nâfî‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın mechûl sîgâyla “قَاتِلُوا / kûtilü” şeklinde okuduklarını nakleder.⁶⁴ Bu kıraate göre mana “nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri öldürüldüler” şeklinde olur. Bu iki kıraatin anlamları da son tahlilde birbiriyle aynı olmaktadır.

Ma'lûm-mechûl kullanımı ile ilgili son örnek “إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ”/Haram ayları ertelemek[257], ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır.” (Tevbe, 9/37) âyetindeki يُضَلُّ kelimesidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki “يُضَلُّ /yudallü” kelimesini Hamza, Kisâi ve Hafs’ın mechûl okuduklarını, Ya’kûb’un da “يُضِلُّ/yudillü” şeklinde ma'lûm okuduğunu, bu okuyuşa göre de fiilin failinin هو الله olduğunu ifade eder.⁶⁵ Mechûl kıraate göre mana, “kâfirlerin kendisiyle saptıkları şey” iken, ma'lûm kıraate göre ise “Allah’ın kendisiyle saptırdığı şey” olmaktadır.

Ali el-Kârî tefsirinde ma'lûm-mechûl noktasından kıraat farklılıklarının manaya etkisine bakıldığında, çok köklü bir mana değişikliğinin olmadığı mülâhaza edilmektedir. Ali el-Kârî de bu tür yerlerde mana farklılığı üzerinde çok detaya girmez.

Fiilin ma'lûm-mechûl oluşundan kaynaklanan kıraat farklılığında asıl mesele vurgunun neye yapıldığıyla alakalıdır. Bu tür yerlerde fâilin zikredilip zikredilmemesi mananın belirleyici unsuru olmamaktadır. Zira fâil, cümlede meçhul kalsa da anlamı ters yönde etkilememektedir. Çünkü burada ön planda olması gereken fiilin kendisidir. Bir diğer ifadeyle fiile vurgu yapılmaktadır. İşte

⁶³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/184.

⁶⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/349.

⁶⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/298.

bu sebeple olsa gerek, Ali el-Kârî'nin, ma'lûm veya mechûllükten kaynaklanan kıraat farklılıklarında manayı teke indirmeye gittiği gözlenmektedir.

3.2.1.4. Zaman Kipinin Değişmesiyle Oluşan Kıraat Farklılıkları

Sarf açısından manayı etkileyen durumlardan biri de zaman kipinin değişmesidir. Zaman kipinin değişmesiyle bir kelimenin bir kıraatte mâzî sîgâyla okunurken, diğer bir kıraatte muzârî (geniş) sîgâyla okunması kastedilmektedir. Bunun örnekleri az olmakla birlikte bazılarını burada yer verilecektir.

Konuyla ilgili ilk örnek *حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ* "Konuyla ilgili ilk örnek *حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ* Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi." (Yûsuf, 12/110) âyetindeki "فَنُجِّيَ/fenüccîye" kelimesidir. Bu kelime bu hâliyle sarf açısından tef'îl bâbından fiili mâzî müfred müzekker mechûl formundadır. Ali el-Kârî, bu kelimeyi İbn Âmir ve Hafs'ın "فَنُجِّيَ/fenüccîye" şeklinde fiili mâzî mechûl formunda okuduklarını kaydeder.⁶⁶ Ancak diğer bazı kurra bu kelimeyi "نُنَجِّي/nüncî" şeklinde if'âl bâbından fiili muzârî ma'lûm okurlar. Zaman bakımından biri mâzî diğeri muzârî olan bu kıraatlerin farklılığı, manaya sadece "kurtarıldı" veya "kurtarıyoruz" şeklinde etki etmektedir. Biri geçmişte kurtarıldığını ifhâm ederken, diğeri geniş zamanda kurtarılacağını ifhâm eder. Söz konusu kelime aynı kökten türetilmekle birlikte iki kıraat, sîgâ ve mana açısından farklılık arz eder. Bunlardan fiili mâzî mechûl "kurtarıldı" anlamına gelirken, if'âl bâbından muzârî okunduğunda "kurtarıyoruz" manasındadır. Dolayısıyla hem şahıs kipi hem de zaman bakımından her iki kıraat, neticede çok büyük bir değişiklik yapmadığından Ali el-Kârî de konu üzerinde çok durmamaktadır.

Konuyla ikinci örnek *الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ* "O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı." (Secde, 32/7) âyetindeki "خَلَقَهُ/halekahû" kelimesiyle ilgilidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki "خَلَقَهُ/halekahû" kelimesini, Nâfi' ile Kûfîler'in "ل/âm" harfinin

⁶⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/525.

görülmektedir. Ancak burada konu gereği, aynı yerdeki bir kelimenin farklı kâfîler tarafından farklı bâblarda okunması konu edilecektir. Bu bağlamda çalışmamızın çerçevesini aşmamak için Ali el-Kârî'nin tefsirinde değindiği bazı örnekler verilecektir.

Buna ilk örnek “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ/İnsanlardan öylesi de vardır ki dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar.” (Bakara, 2/204) âyetindeki “يُشْهَدُ/yüşhidü” kelimesi hakkındadır. Ali el-Kârî, isim belirtmeden bu kelimenin “يَسْتَشْهَدُ/yesteşhidü” şeklinde okunduğunu⁷⁰ ve bunun “Allah'a yemin eder ve kalbindekini diliyle söylediğine mutabık olduğuna Allah'ı şahit tutar” anlamına geldiğini belirtir.⁷¹ Buradaki “يُشْهَدُ/yüşhidü” kelimesi if'âl bâbından iken “يَسْتَشْهَدُ/yesteşhidü” ise istif'âl bâbındandır.

Bu hususta ikinci örnek “لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَقْرَضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً/Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.” (Bakara, 2/236) âyetindeki “لَمْ تَمْسُوهُنَّ/lem temessûhünne” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin, “ت/tâ” harfinin dammesiyle “تَمَاسُوهُنَّ/tümâssûhünne” şeklinde okunduğunu ifade der.⁷² Hamza ve Kisâî'nin dışındaki kurrâ, “تَمَاسُوهُنَّ/temessûhünne” kelimesini sülâsî okurken, onlar “مُفَاعَلَةٌ/müfâ'ale” bâbından okumaktadırlar. Buna göre sülâsîden okunduğunda anlam “sizin kendilerine dokunduğunuz” şeklinde olurken, müfâ'ale bâbından okunduğunda ise “birbirinize dokunduğunuz” şeklinde olmaktadır.

Konuyla ilgili son örnek ise “الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ/İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anaları değildir.” (Mücâdele, 58/2) âyetindeki “يُظَاهِرُونَ /yüzâhirûne” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Âsım'ın “ظَاهَرٌ /zâhera” dan “يُظَاهِرُونَ/yüzâhirûne” şeklinde okuduğunu ve bu okuyuşun kelimenin binası açısından daha zâhir ve bu şekilde mananın daha meşhur olduğunu nakleder. Bununla birlikte o, bu kelimeyi Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû

⁷⁰ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî 'l-Kur'ân min kitâbi 'l-Bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 20.

⁷¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1 /181.

⁷² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1 / 209.

'Amr'ın “يُظَاهِرُونَ/yezzahherûne” şeklinde “ظ/zâ” ve “ه/hâ” harfini şeddeyle (تَفْعُل/tefe'ul bâbı); İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin “يُظَاهِرُونَ/yezzâherûne” şeklinde “ظ/zâ” harfinin teşdidiyle okuduklarını nakleder.⁷³ Görüldüğü üzere bu âyetteki zikri geçen kelime مُفَاعَل/mufâ'ale, تَفْعُل/tefe'ul ve تَفَاعُل/tefâul olmak üzere üç farklı bâbtan okunmuştur. Ancak Ali el-Kârî, bu kıraatlerden مُفَاعَلَة/mufâ'ale babından okuyuşu daha makbul görmektedir.

Esasında bunların dışında da Ali el-Kârî pek çok yerde bâb değişikliğinden kaynaklanan kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Burada bab değişikliğinden kaynaklanan kıraat farklılıkları ile ilgili bazı durumları ifade etmek gerekir. Bunlardan ilki, Ali Kârî, bâb değişikliğinden kaynaklanan kıraat farklılıklarını belirtirken sadece hangi harfin ne şekilde okunduğunu belirtir. Örneğin o, “يُكْذِّبِينَ / yükezzibîne” kelimesi tahfifle okunmuştur, derken, bu okuyuşun hangi bâbdan olduğunu belirtmez. Ancak onun bu şekilde metot takip etmesinin farklı nedenleri olabilir. Bunlardan en kuvvetlisi, onun tevarüs ettiği ilim geleneğidir. Nitekim kıraat farklılıklarının ilk zamandan itibaren o güne kadar bu şekilde izah edilmesi hasebiyle böyle bir yol takip etmiş olabilir. Bu ise hâli hazırda olduğu gibi Arapça sarf ve nahiv ilimlerinin bu şekilde gelişip gelişmemesiyle ilgili bir durumdur.

Bab değişikliğinden kaynaklanan kıraat farklılıklarının manaya etkisi bakımından Ali el-Kârî'nin tavrına bakıldığında, onun daha önceki konularda olduğu gibi bunlar arasında çok büyük farklar görmediği sonucuna varılmaktadır. Zira onun dile getirdiği konular, nüans niteliğinde şeylerdir. Ayrıca bu tür kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın üslûbu, nazmı gibi hususlarına da bir nakısa getirmediğinin altının çizilmesi icap eder.

3.2.1.6. İsim-Sıfat-Masdar Formu

İsim-sıfat ile kelimenin masdar, ismi fâil, ismi mef'ûl, sıfât-ı müşebbehe gibi kendisinde sıfat anlamı ifade eden kelimeler kastedilir. Bu tür kelimelerin birden fazla formlarının olması, kıraat farklılıklarına da sebebiyet vermiştir. Ali el-Kârî'de

⁷³ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 5/118.

tefsirinde bu sebepten kaynaklanan kıraat farklılıklarına yer vermiştir. Bunlardan bazı örnekler aşağıdaki şekilde ele alınabilir:

Konunun ilk örneği, “وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا/İnsanlara güzel söz söyleyin.” (Bakara, 2/83) âyetindeki “حُسْنًا/husnan” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin damme ve sükûnlu olarak kendisinde güzellik, iyilik bulunan söz anlamına geldiğini söyler. Ancak bu kelimeyi Hamza ve Kisâ’î’nin iki fetha ile “حَسَنًا/hasenen” okuduklarını haber verir ve bu okuyuşa göre mananın “kabul görmüş, beğenilmiş, uygun söz” anlamına geldiğini belirtir. O, bundan da maksadın insanlara hak ve hukukları konusunda vaaz ve nasihat etmek olduğunu vurgular.⁷⁴

Bu âyetteki “حُسْنًا/husnan” kelimesi vezin olarak sülâsî fiilden ism-i masdar formundadır. Ancak bu “حَسَنًا/hasenen” şeklinde telaffuz edildiğinde kelime ism-i masdar olmaktan çıkıp sıfât-ı müşebbehe olmaktadır. Buna göre anlam “iyilik, güzellik” iken, kendisinde “iyinin ve güzelliğin bulunduğu kimse veya şey” anlamına gelir.

İkinci örnek de “وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ/ Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için - evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın.” (Nisâ, 4/19) âyetindeki “مُبَيَّنَةٍ” kelimesiyle ilgilidir. Ali el-Kârî, bu kelimedeki “ي/yâ” harfini, İbn Kesîr ve Ebû Bekir’in fethayla okuduklarını belirtir. Kesralı okuyuşa göre kelimenin anlamı; “âşikâr, açık ve net” iken fethalı okuyuşa göre ise anlamın “ailedeki nefret ve geçimsizlik gibi kötü geçim ve iffetsizliktir”.⁷⁵ Bu iki kıraatten kesralı olan تفعیل/tef’îl babından ism-i fâil, fethalı olan ise ism-i mef’ûldür.

Konuya dair üçüncü örnek “وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا/Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin.” (Nisâ, 4/5) âyetindeki “قِيَامًا/kıyâmen” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi kıraat imamlarından Nâfi‘ ve İbn Âmir’in “قِيَمًا/kıyemen” şeklinde okuduklarını bildirir. Buna göre mananın “işlerinizi idare ettiğiniz ve hayatınızı canlandırdığınız mallar”

⁷⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/86.

⁷⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/406.

şeklinde açıklar.⁷⁶ Nitekim el-Fârisî (ö.377/987) bu iki farklı kıraati belirttiikten sonra “قِيَام/kıyâm” kelimesiyle ilgili şu nakillerde bulunur. “قِيَام/kıyâm” kelimesi “يُقِيمُ-قَامَ” kelimesinden “idare etmek” anlamında masdar bir kelimedir. Ayrıca bu kelimenin “قَوَامًا-قِيَامًا” şeklinde üç farklı kullanımı vardır. Nitekim “قِيَم/kıyem” kelimesinin “قِيَمَة/kıyme” kelimesinin cemisi olmadığını aksine “قِيَم/kıyem” ifadesinin “قِيَام/kıyâm” anlamında olduğunu ifade eder. Şu kadar var ki “قِيَام/kıyâm” ifadesinde “devam, sebat ve kararlılık” söz konusudur. Bu duruma “وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ” “onlar namaza devam ederler ve onu muhafaza ederler” (Bakara, 2/3) âyetinin tefsirinde buna işaret vardır,⁷⁷ demektedir. Sonuç olarak her iki okuyuşta da kelime masdar formunda kalmaktadır.

Konunun son örneği ise “O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır.” (En’âm, 6/ 98) âyetindeki “مُسْتَقَرٌّ/müstekarr” ile “مُسْتَوْدَعٌ/müstevda” kelimeleridir. Ali el-Kârî, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “مُسْتَقَرٌّ/müstekarr” kelimesindeki “ق/kâf” harfini kesreyle ism-i fâil, “مُسْتَوْدَعٌ/müstevda” kelimesini de ism-i mef’ûl olarak okuduklarını nakleder. Buradaki mana ise sizden bir kısmınız yerleşik (sabit/daimî) olarak, bir kısmınız da emanetçi (geçici) olarak kalacaksınız, şeklindedir. O, bunun “Biz istikrar sağlarız, emanetçi değiliz.” anlamına geldiğini ve bu sebeple de “مُسْتَقَرٌّ/müstekarr” kelimesinin fetha olamayacağını kaydeder. Şuna da değinmek gerekir ki ism-i mef’ûl lâzım fiilden değil müte’addiden olur. “إِسْتِقْرَارٌ/İstikrâr” lâzım bir fiildir. İşin hakikati ise “إِسْتِقْرَارٌ/İstikrâr” ve “إِسْتِدْءَانٌ/istid’ânın” zaman ve mekânda insanın başına gelen ardı ardına durumlar olmasıdır. Örneğin belden rahime, oradan dünyaya, oradan imtihan sahasına, oradan ukbâyâ oradan da cennet veya cehenneme gider. Bunların her biri için istikâr ve istid’â söz konusudur. Yani bir öncekine nispetle istikrâr bir sonrakine nispetle istid’â vardır.⁷⁸ şeklinde izahlarda bulunur. Konuyla ilgili olan

⁷⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/395.

⁷⁷ Ebû ‘Ali el-Hasen b. ‘Abdilğaffâr el-Fârisî, *el-Hucce fi ‘ileli’l-kırââti’s-seb’*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1428/2007), 2/341-342.

⁷⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/55.

ise buradaki kıraat farklılığının sebebidir. Bu da kıraatlerin ism-i fâil ve mef'ûl okunuşlarıdır.

Burada nadirde olsa bir fiilin, sıfat okunuşuyla da karşılaşıldığını belirtmekte fayda vardır. Nitekim Ali el-Kârî, “أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ” *Allah'ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun?*” (İbrâhim, 14/19) âyetindeki خَلَق (fiil-i mâzî), Hamza ve Kisâ'î'nin خَالِق şeklinde ism-i fâil olarak okuduklarını belirtir.⁷⁹ Kıraatin bu şekilde okunmasının sebebi sıra cümlesinin sıfat manasını taşıması olabilir.

Bir kelimenin isim-sıfat-masdar form değişikliğinden kaynaklanan kıraat farklılıklarına dair Ali el-Kârî'nin tefsirinde burada zikredilenlerin dışında pek çok örnekler bulunmaktadır. Ancak maksadı aşmamak için bu kadarla yetinmek uygun görülmüştür.⁸⁰

Ali el-Kârî, kıraat vecihlerinin isim-sıfat-masdar kiplerine yönelik değerlendirme yaparken kıraat farklılığının bulunduğu kelimenin okunuşunu ve bunun kurrâdan kime ait olduğunu açıkça ifade eder. Ancak çoğu kez ilgili kıraatin yapısal tahliline girmez. Yine o, kıraat-anlam ilişkisi açısından bu tür farklılıkların anlam birlikteliğini teyit edişine dikkat çeker.

2.1.7. Ğâib-Muhâtab-Mütekellim

Sarf ilmi açısından önemli konulardan biri de kelimenin ğâib, muhâtab ve mütekellim formunun bulunmasıdır. Türkçe'de şahıs kipi olarak ortaya çıkan bu konu sarf ilminin temel konularındandır. Kıraat farklılıklarına neden olan konulardan biri de fiillerin farklı şahıs kipleriyle okunmasıdır. Bu husus, Kârî'nin tefsirinde aşağıdaki şekilde ele alınabilir:

Konuyla ilgili ilk örnek “وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ” *Hani, biz İsrailoğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz. Anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. Herkese güzel*

⁷⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 3/13.

⁸⁰ Diğer örnekler için bk. Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/223; 5/188; 5/272.

sözler söyleyeceksiniz. Namazı kılacaksınız. Zekâtı vereceksiniz’ diye söz almıştık.” (Bakara, 2/83) âyetindeki “لَا تَعْبُدُونَ/lâ ta‘bûdûne” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Mekkî, Hamza ve Kisâî’nin ğâib formatında, diğerlerinin de muhâtab sîgâsıyla okuduklarını belirtir.⁸¹ Buna göre mana ğayb sîgâsıyla “onlar” olurken, muhâtab sîgâsıyla da “sizler” olmaktadır. Bununla birlikte farklı şahıs kipinden kaynaklanan bu kıraat farklılığı, ortak mana olan “İsrailoğulları’ndan ibadet etmeyi” nefyetmemektedir.

Konunun ikinci örneği “وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ/Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.” (Bakara, 2/74) âyetindeki “تَعْمَلُونَ/ta‘melûne” kelimesidir. Ali el-Kârî, Mekkî’nin bu kelimeyi gayb sîgâsıyla “يَعْمَلُونَ/ya‘melûne” şeklinde okuduğunu kaydeder. Bu kıraate göre âyet, “ne sizin ne de onların amellerinden gafil değildir” anlamına gelir.⁸² Aynı şekilde Ali el-Kârî, “وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَفْعَلُونَ/Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.” (Bakara, 2/144) âyetindeki يَفْعَلُونَ kelimesini İbn Âmir, Hamza ve Kisâî’nin muhâtab sîgâsıyla okuduklarını belirtir. Ali el-Kârî, يعملون kıraatinin “düşmanları korkutma, Allah dostlarını da ümitlendirme anlamına geldiğini; تَعْمَلُونَ/ta‘melûn” kıraatinin de korkutma ve umutlandırmanın her iki grup için tağlîb⁸³ yani düşmanı daha çok korkutma mü’mini daha çok ümitlendirme manasında olduğunu belirtir.⁸⁴

Bu hususa üçüncü örnek “وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ/Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir.” (Âl-i İmrân, 3/36) âyetindeki “وَضَعْتَ/ ved‘at” kelimesi de örnek verilebilir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi kıraat imamlarından İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu‘be’nin müttekellim sîgâsıyla “وَضَعْتُ/veda‘tü” şeklinde okuduklarını belirtmiştir. O, bu kıraate göre söz sahibi, arzusu gerçekleşmeyen İmrân’ın hanımı ve kendine yaptığı bir teselliye ifade ettiğini, belki de kız çocuğunun çok daha hayırlı

⁸¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/86.

⁸² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/83.

⁸³ Tağlîb, iki özellikten birine işaret eden bir lafzın her iki özelliği de kapsayacak nitelikte olması sebebiyle kullanımda diğerine tercih edilmesidir. Tahrîm sûresinin 12. âyetinde mevcut “وَكَاْنَتْ مِنَ الْفَآئِزِيْنَ” (O, gönülden itaat edenlerden oldu.) ifadesinde olduğu gibi. Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 264.

⁸⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/131.

olabileceği konusunda Allah'ın bir hikmet gizlemiş olabileceği⁸⁵ yorumunu yapmaktadır.

Konuyla ilgili dördüncü örnek ise “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ/Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” (Mâide, 7/112) âyetindeki “يَسْتَطِيعُ/yestetî‘u” sözcüğüdür. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Kisâî'nin, muhâtab “ت/tâ”sı ve “رَبُّكَ/rabbüke” kelimesini de nasb olarak “رَبُّكَ/rabbeke” şeklinde okuduğunu belirtir. O, nasb kıraatine göre mananın “Rabbinden sual etmeye gücün yeter mi?” şeklinde olduğunu kaydeder.⁸⁶

Görüldüğü üzere genel çerçevede şahıs kipi açısından kaynaklanan kıraat farklılıklarında anlam cihetinden ufak değişiklikler olmakla birlikte bunlar manayı ortadan kaldırmayıp, aksine manayı başka açılardan daha te'kitli, daha güzel daha derin, daha etkileyici kılarlar.

3.2.2. Nahivle İlgili Durumlar

Kıraat farklılıkları, tasnif edildiğinde; bu farklılıkların bir kısmının gramerle ilgili faktörler olduğu müşahade edilmektedir. Gramerin manayı etkileyen temel faktörlerin başında yer alması sebebiyle kıraat vecihlerini bu bağlamda ele almak suretiyle Ali el-Kârî'nin tefsir-anlam ilişkisine yaklaşımını kavramak mümkün olur.

3.2.2.1. Atıf

Gramerin temel konularından biri atıftır. Atıf, bir kelimeyi kendinden önceki bir kelimeye irab/anlam açısından bağlamak demektir. Buna göre kıraat de anlam da kelimenin atfedildiği yere göre değişim göstermektedir. Ali el-Kârî'nin tefsirinde bunun pek çok örnekleri bulunmakta olup, burada bazı örnekler verilecektir:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın.” (Mâide, 5/6)

⁸⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/283.

⁸⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/569.

âyetindeki “أَرْجُلُكُمْ/ercüleküm” kelimesidir. Ali el-Kârî, burayı Nâfi‘, İbn Âmir, Hafs ve Kisâî’nin “وُجُوهُكُمْ/vücûheküm” kelimesine atfederek nasb olarak okuduklarını ve bu okuyuşu sünnet, sahâbe uygulaması ve birçok âliminin görüşleriyle desteklerini söyler. Ayrıca o, diğer kurrânın aynı lafzı “أَرْجُلُكُمْ” şeklinde cer ile okuduklarını ve bunların da Bakara sûresinin 10. âyetindeki عَذَابُ أَلِيمٍ ile Araplar’ın جُرُحُ صَبَّ خَرِب /bozuk bir kertenkele yuvası cümlesiyle kuvvetlendirmeye gittiklerini belirtir.⁸⁷

Ali el-Kârî, bu konuda cer kıraatinin meshetmenin vücupluğuna, nasp kıraatin zâhirinin de yıkamanın vücûbiyetine delalet ettiğini söyler. O, bu takdirde âyetin mücmel konuma geldiğini ya da iki durumun cevazına delâlet ettiğini belirtir. Ancak o, sahîh hadislerin, mestin olmadığı durumlarda yıkamayı; mestin giyimi durumunda da meshe delalet ettiğini ifade eder. Bununla beraber o, mestsiz meshin cevazının mümkün olmadığına “ateşte yanacak ökçelerin vay hâline”⁸⁸ sahîh hadisiyle istidlâlde bulunur.⁸⁹

Görüldüğü üzere her iki kıraat vechinin anlamlandırılmasındaki temel mesele kelimenin nereye atfedileceğiyle ilgilidir. Bazı kurrâ, onu en yakına atfederlerken, bazıları da onun uzaktaki kelimeye atfını mümkün görmüşlerdir. Fakat Ali el-Kârî, her iki kıraati doğru bir şekilde anlamlandırmak için hadisi delil getirmek sûretiyle anlam açısından sahîh bir yorumlamaya ulaşmıştır.

Konuyla ilgili ikinci örnek “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ” *Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının.*” (Nisâ, 4/1) âyetindeki وَالْأَرْحَامَ kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza’nın cer okuduğunu; diğer kurrânın nasb okuduklarını ifade etmiştir. Hamza kıraatine göre mana, Araplar’ın adetlerinden, akrabalığı vesile kılarak yakınlarla ulaşmak anlamındadır. Nasb okuyuşa göre ise anlam, akrabalık bağını gözetin ve akrabalık bağlarını koparmayın, şeklindedir.⁹⁰ Bu iki kıraat arasındaki mana farklılığı atıfla alakalıdır.

⁸⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/500.

⁸⁸ Buhârî, “el-Vudû”, 27 (No. 163).

⁸⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/500-501.

⁹⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/393.

Burada Hamza, “الأَرْحَامُ/erhâm” kelimesini “ب/bâ” harfi cerrine, atfederken, diğerleri ise “الله/Allah” lafzına atfetmektedirler. Bu iki farklı kıraatle ilgili Muhammed Hamdi Yazır şu değerlendirmelerde bulunur: “Burada iki yorum vardır. Birincisine göre ‘yekdiğerlerinizden bir şey rica ederken ‘Allah aşkına, Allah için senden şunu rica ederim’ diye namına and verdiğiniz Allah’a isyan etmekten ve o rahimlerin hukuku haysiyetini gözetmemekten korkunuz’ demektir. Diğeri de “O Allah’a isyandan korkunuz, öyle ilahi ve Rahmânî bir ahlâk ile hareket ediniz ki siz o Allah’a ve rahimlere and vererek yekdiğerinizden dilekleşirsiniz” demek olur. Araplar akrabalık hasebiyle mühim bir istirhâmda bulunacakları zaman derlermiş. Bu ifade, “أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ وَالرَّحِمِ” manasındadır. Bu ikinci mana her iki kıraate göre de mümkündür. Fakat evvelki mana Hamza kıraatinin ma’adasındadır. Evvelkinde hukuki nokta-i nazar sarih, ahlâki nokta-i nazar zımnidir. İkincisi de bilakistir.”⁹¹

Konuyla ilgili son örnek ise “وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ” *ve o Peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de düşünülemez.*” (Âl-i İmrân, 3/80) âyetindeki “لَا يَأْمُرُ/lâ ye’mûru” ifadesidir. Ali el-Kârî, bunu İbn Âmir, Âsım ve Hamza’nın bir önceki âyetteki “يَقُولُ/yekûlû” kelimesine atfederek nasb ile okuduklarını, diğer kurrânın ise cümle başlangıcı olmak üzere raf’ okuduklarını nakleder.⁹²

Atıftan kaynaklanan kıraat farklılıkları, manayı etkileyip etkilememe açısından değerlendirildiğinde cümlenin genel manasına büyük etki etmediği görülmektedir. Buradaki ihtilafın sebebi kelimenin kendinden önce nereye bağlanacağı ile ilgilidir. Abdest âyetinde olduğu gibi mezheplerin kabul ettikleri uygulamalardan ayrı da olsa atfın neticesinde meydana gelen anlam Kur’ân’ın hiçbir ilkesine aykırı düşmemektedir. Dolayısıyla mezheplere bakarak kıraat ihtilafının farklı mezhepleri doğurduğunu söylemek yanlış olacaktır. Şuna da değinmek gerekir ki kıraat ihtilafının olmadığı yerlerde mezheplerin çok daha derin ayrıştıklarını görmek mümkündür. Bu bağlamda daha önce de ifade edildiği üzere

⁹¹ Yazır, *Hak Dini*, 2/262.

⁹² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/302-303.

kıraatte kullanılan ihtilaf terimiyle tutarsızlık ve çelişki kastedilmez. Bu hususta İbnü'l-Cezerî, “Kurrânın ihtilaflarının tamamının Allah katından olduğundan şüphe yoktur. Onların hepsi doğru ve haktır. Fakihlerin ihtilafı ise ictihâdîdir. Fıkıhta doğru tek olmakla birlikte fakihler hata edebilir. Buna göre her mezhebin diğer mezhebe göre hatalı olma ihtimali söz konusu iken, kıraatte ise aynı meselede her kıraat diğer kıraate göre gerçek ve doğrudur. Bunu böyle belirtir, böyle kabul ederiz.” demektedir.⁹³

3.2.2.2. Nâkıs Fiillerin İsim ve Haberi

Gramerin temel konularından biri de nâkıs fiillerdir. Buna göre nâkıs fiiller, yer aldıkları cümlelerin ismini râf' haberini nasb ederler. Ancak aşağıda da görüleceği üzere kimi zaman nâkıs fiil, tam fiil olarak da düşünülebilmektedir. Bu bağlamda Ali el-Kârî'nin tefsirinden bazı örnekler sunulacaktır:

Konunun ilk örneği “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً” *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir.*” (Nisâ, 4/29) âyetindeki “تِجَارَةً/ticâreten” kelimesidir. Ali el-Kârî, Kûfîler'in “تِجَارَةً/ticâreten” şeklinde nasb okuduklarını kaydeder. Buna göre كان/kânenin ismi, mukadder bir “هي/hiye”dir. Bu da takdir edilen “muamele” manasına racidir. Buna göre mana “muamelenin karşılıklı rızaya dayanan ticaret şeklindedir.”⁹⁴ Fakat Ali el-Kârî, burada Kûfîler'in kıraatini belirtirken diğer kurrânın kıraatini zikretmez. Bu kelimedeki diğer kıraati Kûfîler'in dışındakiler râf' olarak “تِجَارَةً/ticâretün” şeklinde okumuşlardır.⁹⁵

Bu hususta ikinci örnek, “لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ” *Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir.*” (Bakara, 2/177) âyetindeki “الْبِرُّ/elbirre” kelimesindeki kıraat ihtilafıdır. Ali el-Kârî, kıraat imamlarından Âsım'ın ikinci râvîsi Hafs ile Hamza'nın bu kelimeyi nasb okuduklarını nakleder. Bu okuyuşa göre “الْبِرُّ/elbirre” kelimesi ليس nâkıs fiilinin haberi olup bunun ismi de “أَنْ/en tüvellû” cümlesidir. Buna göre anlam, “yüzünü doğuya-batıya çevirmek

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁹⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/413.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, 493.

iyilik değildir.” şeklindedir.⁹⁶ Âlûsî “ليس/leyse” nâkıs fiilinin öne geçebileceğini Araplar’ın şu sözüyle müdellel hâle getirmiştir. “سلي ان جهلت الناس عنا وعنهم فليس سواءا”⁹⁷ Fakat Ali el-Kârî, diğer kıraatlerin nasıl olduğu ve irabı konusunda bilgi vermemektedir.

Bu hususta son örnek ise “وَإِنْ كَانَ مُثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ/Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa.” (Enbiyâ, 21/47) âyetindeki “مُثْقَال/miskâl” kelimesiyle ilgilidir. Ali el-Kârî, Nâfî’nin “كان/kâne”yi tam fiil kabul ederek raf’ ile okuduğunu haber verir.⁹⁸ Raf’ okuyuşa göre miskâl kelimesi kânenin fâili olup habere ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla âyet, “hardal tanesi kadar ağırlığı” da olsa manasına gelir.

Kıraat farklılıklarını anlamlandırmada nâkıs fiillerle ilgili temel mesele; fiilin tam mı yoksa nâkıs fiil mi ve isminin ve haberinin ne olduğu hususuyla ilgilidir. Ali el-Kârî tefsirinde bu tür konulara genel manada değinmiştir. Bir bakıma o, kendinden öncekilerin yolunu takip etmiştir. Bu bakış açısıyla o, mana noktasında dikkate şayan nüanslar tespit ve ifade etmiştir.

3.2.2.3. İsim-Sıfat Tamlamaları

Aralarında kıraat-anlam ilişkisi bulunan konulardan biri de tamlamalardır. Buradaki tamlamadan kasıt ya isim ya da sıfat tamlamasıdır. Burada Ali el-Kârî’nin tefsirinde tamlamadan kaynaklanan anlam farklılıklarına bazı örnekler verilip, izlediği yol ortaya konulmaya çalışılacaktır:

Konunun örneği, “وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ/Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder.” (Mâide, 5/95) âyetindeki “جَزَاء/cezâün” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Kûfiler’in, münevven raf’ ile “مِثْل/mislü” kelimesini de sadece raf’ ile okuduklarını ve bu kıraate göre âyetin “öldürdüğü hayvanlara denk bir ceza öder” manasına geldiğini haber verir. Ali el-Kârî, Kûfiler’in dışındaki kurrânın ise masdarın mef’ûle izâfetiyle “فَجَزَاءٌ مِثْل/fecezâü misli” şeklinde okuduklarını nakleder. O, bu okuyuşa göre âyetin “öldürdüğü hayvanın benzeri ceza gerekir” anlamına geldiğini

⁹⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/152.

⁹⁷ Bosat, *Âlûsî Tefsiri*, 116.

⁹⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/333.

söyler. Ayrıca o, buradaki “مثل/misl” ifadesinden İmâm Mâlik, Şâfi‘î, Ahmed ve İmam Muhammed’in yaratılışı ve görünüşü, Ebû Hanîfe’nin ise kıymeti esas aldığı bilgisini paylaşır.⁹⁹ Söz konusu anlam farklılıklarının temel nedeni ise “مثل/misl” kelimesinin bir kıraatte sıfat, diğer kıraatte ise muzâfün ileyh olarak kabul edilmesidir. Ayrıca Ali el-Kârî, bu âyetin devamındaki “أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ” /yahut o kişi, yoksulları doyurarak keffâret öder.” (Mâide, 5/95) kısmındaki طَعَامُ مَسَاكِينَ tamlamasını Nâfi‘ ve İbn Âmir’in, Araplar’ın kullanımlarındaki خاتم فضة gümüş(ten) yüzükte olduğu gibi izâfeti beyâniye yaparak “طَعَامُ مَسَاكِينَ/taâmi mesâkîne” şeklinde okuduklarını nakleder.¹⁰⁰ Burada “طعام/ta‘âm” kelimesi raf kıraatte atfî beyân veya bedel, cer kıraatinde ise muzâf olmaktadır.

Sonuç olarak tamlamalardan kaynaklanan kıraat farklılıkları anlam birlikteliği ve inceliği açısından önemli açılım olarak değerlendirilebilir.

3.2.2.4. Fiil-Fâil-Mef‘ûl Münasebeti

Gramerin en temel konularından biri de fiil-fail-mef‘ûl münasebetidir. Burada özellikle fiilin fâil veya mef‘ûlünü tayin etmek, cümleyi anlamlandırmada son derece önemlidir. Bir kelimenin fâil veya mef‘ûl oluşu yazıda yazım kurallarıyla, sözde de telaffuzla ortaya konulmaktadır. Ancak bu durum yazım ve gramer kurallarının geliştiği dönemlerde daha kolay iken, bunlara dair tekniklerin olmadığı dönemlerde bir hayli zordur. Özellikle bu Kur’ân’ın yazımı ve okunması söz konusu olduğunda kendini daha çok hissettirmektedir. İşte bu bölümde kıraat-anlam ilişkisi bağlamında Ali el-Kârî’nin tefsirinde yer verdiği fiil-fâil-me‘fûl münasebetinden kaynaklanan anlam farklılıklarına yer verilecektir.

Konuyla ilgili ilk örnek “فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ” /Bunun üzerine Âdem Rabbi’nden bazı kelimeler aldı.” (Bakara, 2/37) âyetidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki “آدم/Âdem” kelimesini ref‘ ve “كَلِمَاتٍ/kelimât” kelimesinin de nasb okunduğunu, buna karşın Mekki’nin (İbn Kesîr) “آدم/âdem” kelimesini nasb, “كَلِمَاتٍ/kelimât” kelimesini de merfû‘ okuduğunu söyler. Ali el-Kârî, buna dayanak olarak Mekki’nin âyetin

⁹⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/556.

¹⁰⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/557.

başında yer alan “تَلَكَّى/telakkâ” ile “كَلِمَات/kelimât” kelimeleri arasında zorunlu bir bağ olduğu fikrine sahip olduğunu bildirir. O, “telakkâ”nın karşılama ve takip etme gibi anlamlar ifade ettiğini, bunun da “Rabbinden ona birtakım kelimeler geldi” ve o bunlarla tevbe etti anlamını vermiştir.¹⁰¹ Netice itibariyle bu iki kıraat arasındaki anlam farklılığının nedeni “آدم/Âdem” kelimesinin birinde fail iken diğerinde me‘fûl olmasıdır.

Konuyla ilgili ikinci örnek, “وَكَذَلِكَ نُنْصِلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ/Böylece suçluların yolu belli olsun diye âyetlerimizi iyice açıklıyoruz.” (En’âm, 6/ 55) âyetidir. Ali el-Kârî, “وَلِتَسْتَبِينَ/veli testebîne” kelimesini Nâfi’nin, müfred-müzeker-muhâtab kabul edip “سَبِيل/sebîl” kelimesini nasb ile okuduğunu ve mananın da “(Muhammed) onların yöntemlerini ve yollarını iyice araştırmıştır”, şeklinde olduğunu bildirir. Buna karşılık o, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn Âmir ve Hafs’ın “سَبِيل/sebîl” kelimesini ref ile okuduklarını ve âyetin “iyice yolları” belli olsun diye anlamına geldiğini haber verir. O, diğer kurrânın ise “سَبِيل/sebîl” kelimesinin müzekkerliğini dikkate alarak onu ref ve “تَسْتَبِينَ/testebîn” kelimesini “يَسْتَبِينَ/yestebîn” şeklinde “ي/yâ” ile okuduklarını söyler.¹⁰² Bu âyeti kerîme genel manada kurrânın fiil-fâil-me‘fûl uyumunu dikkate aldıklarına bir örnektir.

Bu hususta üçüncü örnek “وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ/Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi.” (En’âm, 6/ 137) âyetidir. Ali el-Kârî, burada “زَيْن/zeyyene” kelimesini İbn Âmir’in mechûl (fiili mâzî-müfred-müzekker) olarak “زَيْن/züyyine”, “قَتَلَ/katle” kelimesini nâib-i fâil kabul ederek “قَتَلَ/katlu” şeklinde merfu, “أَوْلَادِهِمْ/evlâdihim” kelimesini nasb ve “شُرَكَاءُهُمْ/şurakâühüm” sözcüğünü de cer ile okuduğunu haber verir. Ali el-Kârî, onun burada, fiil ile mef’ûl arasının ayrıldığını ve “قَتَلَ/katle” kelimesini “شُرَكَاءُ/şurekâ” kelimesine izâfet yaptığını söyler.¹⁰³ Buna ilaveten Ali el-Kârî, bu kıraatin zayıf olduğunu söyleyenler olsa da onların bu söylemlerinin gerçeği yansıtmadığı için kabul edilemeyeceğini ileri sürer. O, bu tarz kullanımların çok olduğunu ileri sürerek, ileri gelen şairlerin sözlerinden örnekler vererek böyle

¹⁰¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/62.

¹⁰² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/31.

¹⁰³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/82.

bir kıraatin sahîhliğini ispat etme yoluna gider.¹⁰⁴ Bu kıraat bağlamında Ali el-Kârî, Ebû Hayyân'ın, Zemahşerî'nin nahivci olmadığını ve onun dilcilere aykırı görüşüne iltifat edilmeyeceği kanaatini nakleder. Hatta onun, mütevâtîr kıraate dil uzatanın küfründen korkulduğunu, kurrânın kendi arzularından okumadıklarını ve kesin bir delille sabit bir şeyin inkârı ve ona karşı çıkıp dil uzatmanın -ki bunu nahivci de yapsa- sapıklık olarak nitelendirileceğini kaydetmektedir.¹⁰⁵

Konuyla ilgili son örnek ise “تَنْزِيلُ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ/Bu kitap) Azîz ve rahmeti bol olan Allah tarafından, indirilmiştir.” (Yâsîn, 36/5) âyetindeki “تنزيل/tenzîl” kelimesinin okunuşuyla ilgilidir. Ali el-Kârî, buradaki İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Hafs'ın mukadder أعني fiili takdir ederek “تَنْزِيل/tenzîl” kelimesini nasb okuduklarını haber verir.¹⁰⁶

Özetlemek gerekirse kıraat-anlam ilişkisi bağlamında ele alınan fiil-fâil-mef'ûl temelli vücûhât örnekleri, âyetin anlamını ve cümledeki “yüklem”e vurguyu ön plana çıkaran nitelikte nüanslar içermektedir.

3.2.2.5. Mübtedâ-Haber Münasebeti

Gramer konularının en önemlilerinden biri de mübtedâ-haberdir. Mübtedâ-haber müstakil bir cümlenin temel öğeleridir. Müstakil cümle ise müstakil bir anlam demektir. İşte kıraat vecihlerinden kaynaklanan anlam farklılıklarının bir nedeni mübtedâ-haber. Münasebetidir. Ancak bu manada çok fazla örnek bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada Ali el-Kârî'nin tefsirinde yer alan tek örnekle iktifa edilecektir.

Konunun örneği “O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.” (İbrahim, 14/2) âyetindeki “الله/Allah” lafzıdır. Ali

¹⁰⁴ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/82-83. Beydâvî de İbn Âmir'in “زَيْن/zeyyene”.fiilini “زَيْن/züyyine” şeklinde meçhul, “كَتْل/katl”i nâibi fâil olarak merfu, “أَوْلَاد/evlâd”ı nasb, “شُرَكَاء/şürekâü” kelimesini de “كَتْل/katl”e izâfet kılarak cer okuduğunu nakleder. Bununla birlikte bunun Arapça'da zayıf bir kullanım olduğunu ve sayılı örneklerinin bulunduğunu belirtir. Bk. Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil: Tefsîru'l-Beydâvî*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, ts.), 2/184.

¹⁰⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/82.

¹⁰⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/265.

el-Kârî, buradaki “الله/Allah” lafzını Nâfî‘ ve İbn Âmir’in mübtedâ-haber olduklarını ileri sürerek ref‘ ile diğer kurrânın ise bedel telakki edip mecrûr okuduklarını haber verir.¹⁰⁷ Ref‘ kıraatine göre “الله/Allah” kelimesi ile başlayan cümle, ibtidâî bir cümle olup bunun önceki cümleyle yapı itibariyle aralarında bir ilişki olmadığı anlamına gelir. Bu kıraate göre “الله/Allah” ifadesi mübtedâ, “الذي/ellezî” sıla cümlesi de haber; “الله/Allah” ile başlayan cümle de mahzûf mübtedânın haberidir. Bedel kabul eden kıraate göre o cümle önceki cümleyle bağlantılıdır. Netice itibariyle de bu iki kıraat, mananın büyük oranda değişmesine tesir etmemektedir.

3.2.3. Harf ve Kelime Farklılığı

Kıraat farklılıklarına yol açan ve belki de en dikkat çeken konulardan biri harf veya kelimelerin farklı okunmasıdır. Burada bu sebepten kaynaklanan kıraat farklılıklarına ve manaya etkilerine, Ali el-Kârî’nin tefsirinde ele aldığı şekliyle yer verilecektir.

Konunun ilk örneği “ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ/Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin.” (Bakara, 2/199) âyetindeki “النَّاسُ/nâs” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin kesra ile “النَّاسُ/en-nâsi” şeklinde şâz olarak okunduğunu belirtir. O, “İlk insanın ilk unutan” olduğunu söyleyerek bu kıraat ile Hz. Âdem’in kastedildiğini, mananın da Arafat’tan Müzdelife’ye akışın Hz. Âdem’den, Hz. İbrâhime kadar devam ettiğini ve bunun “kendinize göre bu hükmü değiştirmeyin” anlamına geldiğini söyler.¹⁰⁸

Konuyla ilgili ikinci bir örnek de “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا/Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” (Bakara, 2/219) âyetindeki “كَبِيرٌ/kebîr” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî’nin “كثير/kesîr” şeklinde okuduklarını belirtir. O buna sebep olarak da emirlerden yüz çevirme ve yasakları işlemeye çok sevk eden şeylerin bulunmasını gösterir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/4.

¹⁰⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/177.

¹⁰⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/191.

Ali el-Kârî'nin tefsirinde bunun dışında konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin o, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا”/Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın.” (Nisâ, 4/94) âyetindeki “فَتَبَيَّنُوا/fetebeyyenû” kelimesini kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin “فَتَبَيَّنُوا/sebete” kökünden “فَتَبَيَّنُوا/fetesebbetû” şeklinde okuduklarını kaydeder.¹¹⁰ Buna göre anlam da “gerekli araştırmayı yapın” şeklinden “sebat ediniz” şekline döner. Nitekim Muhammed eş-Şevkânî, “tebeyyün”den maksadın iyice araştırma ve inceleme; “tespitten” maksadın ise meydana gelen durum veya haberi “tam olarak vuzuha kavuşuncaya kadar acele etmeksizin araştırma olduğunu” kaydeder.¹¹¹

Ali el-Kârî, yukarıda verilen örneklerin dışında “وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيِّنَ” O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir.” (Arâf, 7/57) âyetindeki “بُشْرًا/büşran” kelimesinin “نُشْرًا/nüşûr” şeklinde de okunduğunu haber verir. O, kıraat imamlarından İbn Âmir'in bu kelimeyi, “ش/şîn” harfinin sükûnuyla tahfîfli “نُشْرًا/nüşran”, Hamza ve Kisâî “ن/ñun” un fethası “ش/şîn” in sükûnuyla “ağır bulutları yayar” manasında “نُشْرًا/neşran”, Âsım'ın da “ب/bâ” harfinin dammesi “ش/şîn” harfinin sükûnuyla “بُشْرًا/büşran” şeklinde okuduklarını kaydeder. Burada “بُشْرًا/büşran”dan mana “مُبَشِّرَات/mübeşşirât” anlamına gelir. Ayrıca Ali el-Kârî, “بُشْرًا/büşran” kelimesinin “بَشِير/beşîr” kelimesinin çoğulu olduğunu da söyler.¹¹²

Konuyla ilgili dikkat çeken örneklerden biri de “أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي” Göklere ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (Şeytan onları yoldan çıkarmış.)” (Neml, 27/25) âyetindeki “أَلَّا يَسْجُدُوا/ellâ yescüdû” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimedeki “ل/âm” harfini Kisâî'nin tahfîfle “أَلَّا/elâ” şeklinde okuduğunu haber verir. Buna göre “أَلَّا/elâ” tenbih için olurken “يَا/yâ” da nidâ olup münâdâ ise mahzûftur. Kisâî'nin bu okuyuşuna göre mana “يَا قَوْمَ اسْجُدُوا/Ey kavmim! Secde etmez misiniz?” şeklinde olur. Bu okuyuşa göre bir önceki

¹¹⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/453.

¹¹¹ Muhammed b. Ali b. Muhamed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi'u beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 1390.

¹¹² Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/142.

24. âyitin sonundaki “يَهْتَدُونَ/yehtedûn” kelimesi üzerinde vakıf yapmakla Hz. Süleyman’ın sözünün bitmiş olacağından bir sonraki 25.âyetteki Cenâb-ı Hak’kın “أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ” “kelâmı ile başlamak doğru bir uygulama olmaktadır.¹¹³ Yorumunu yapmaktadır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Ali el-Kârî, harf veya kelime farklılıklarından kaynaklanan kıraat farklılıklarına tefsirinde detaylı bir şekilde yer verir.¹¹⁴ Bu tür vücûhâtlarla ilgili anlam farklılıklarını ilahi mesaja çeşitlilik sunan birer açılım olarak değerlendirir. Burada şuna da değinmek gerekir ki o, bu farklılıkları âyetin genel anlamı açısından büyük değişiklikler olarak görmez.

3.2.4. Takdîm ve Te’hîr

Kıraat farklılıklarında dikkat çeken konulardan biri de az olmakla birlikte takdîm-te’hîr konusudur. Buna göre bazen bir kelime, bazı kıraatlerde önce okunurken aynı kelime başka bir kıraatte sonra okunmaktadır. Ali el-Kârî’nin tefsirinde bu bağlamda birkaç örnek bulunmaktadır:

Bunlardan ilki, “فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا الْأَكْفَرْنَ” *Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşımlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim.*” (Âl-i İmrân, 3/195) âyetindeki “قَاتَلُوا/kâtelû” ve “قُتِلُوا/kutîlû” kelimelerdir. Ali el-Kârî, kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî’nin bu kelimelerin sıralarını değiştirerek ilk olarak “قُتِلُوا/kutîlû”, sonra da “قَاتَلُوا/kâtelû” kelimesini okuduklarını nakleder.¹¹⁵

Konuyla ilgili diğer bir örnek “يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي” *Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürlar. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da kesin olarak va’detmiştir.*” (Tevbe, 9/111) âyetidir. Bu ayetteki “يُقَاتِلُونَ وَيُقْتَلُونَ/fe yaktülüne ve yuktelüne” kelimelerini, Ali el-Kârî, Hamza ve Kisâî’nin meçhûl fiili mâlûm fiilin önüne getirerek “وَيُقَاتِلُونَ/ve

¹¹³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 4/46.

¹¹⁴ Aynı konudaki diğer örnekler için bk. Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/61, 171, 364-365; 2/32; 3/313, 484; 4/43, 144, 296, 384, 448, 482; 5/92, 207, 328, 346, 385.

¹¹⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/393.

yuktelûne” “فَيَقْتُلُونَ/fe yaktûlûne” şeklinde okuduklarını, dolayısıyla “و/vâv” harfinin de tertip ifade etmediğini söyler.¹¹⁶

Sonuç olarak denilebilir ki takdîm ve te’hîr kaynaklı kıraat vecihlerinin anlam bakımından farklılık içermeyen sadece ilgili kelimelerin vurgusal yönlerini ön plana çıkaran farklılıklardır.

3.2.5. Edatların Okunuşu

Kelimeler isim, fiil ve harf olarak üç gruba ayrılmaktadır. Burada harften maksat, edatlardır. Konuyla ilgili şuna değinmek gerekir ki Kur’ân-ı Kerîm’deki kimi edatların bazı kurrâ tarafından farklı okunduğu görülmektedir. Ali el-Kârî’nin tefsirinde de bu bağlamda çokça örnek bulunmaktadır. Burada bunlardan bazı örnekler sunulacaktır:

Konunun ilk örneği “وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنْ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ”/Allah, onu İsrailoğulları’na bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara): ‘Şüphesiz ben size Rabbiniz’den bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş olurverir.’ diyecek” (Âl-i İmrân, 3/49) âyetindeki “أَنِّي/ennî” edatıdır. Ali el-Kârî, bu edatı kıraat imamlarından Nâfî’in kavil maddesi takdir ederek kesra ile “إِنِّي/innî” şeklinde okuduğunu ve mananın da “ben sizin için yapabilirim ve şekil verebilirim” olduğunu belirtir.¹¹⁷ el-Fârsî’de fethalı okuyuşun, âyet içerisinde geçen “آيَةً/âyeten” kelimesinden bedel olduğunu bu duruma göre de anlamın “sizin için (çamurdan kuş) yapmak için size geldim” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸

Konuyla ilgili ikinci örnek de “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ”/Hani, Allah peygamberlerden, “Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, diye söz almış.” (Âl-i İmrân, 3/81) âyetindeki “لَمَا/lemâ” edatıyla ilgilidir. Ali el-

¹¹⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/345.

¹¹⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/ 289.

¹¹⁸ Fârisî, *el-Hucce*, 2/276.

Kârî, bu edatı Hamza'nın “mâ/ما”yı masdariyye olarak “lîmâ/لِما” şeklinde okuduğunu söyler.¹¹⁹

Bu hususta üçüncü örnek “وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً فَعَمَّوْا وَصَمُّوْا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمَّوْا كَثِيرٌ مِنْهُمْ كَسِطُوا” (Bu yaptıklarında) bir belâ olmayacağını sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra (tövbe ettiler), Allah da onların tövbesini kabul etti. Sonra yine onlardan çoğu kör ve sağır kesildiler.” (Mâide, 5/71) âyetindeki “ellâ/أَلَّا تَكُونَ” kelimesidir. Ali el-Kârî, Ebû 'Amr, Hamza ve Kisâî'nin buradaki fiili ref' okuduklarını nakleder. O, bunun sebebi olarak da buradaki “en/أَنَّ”nin nasb edatı olmayıp müsakkal “enne/أَنَّ”nin muhaffef hâli olarak görüldüğünü ve bununda aslının “لَا تَكُنْ” şeklinde olduğunu belirtir.¹²⁰

Konuyla ilgili son örnek ise “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَمْ يَكُونُ الْفُرْقَانُ أَمْ يُتْلَىٰ عَلَىٰ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ” (Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti güllüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?)” (Arâf, 7/98) âyetindeki “eve/أَمْ يُتْلَىٰ” ifadesindeki “elif/و” ve “vâv/و” harfleridir. Ali el-Kârî, kıraat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr ve İbn Âmir’in “nev’î” artırmak için “vâv/و” harfini “ev/أَمْ” şeklinde sükûn ile okuduklarını kaydeder.¹²¹ Diğer kurrâ ise “vâv/و” harfini fethayla “أو/أَمْ يُتْلَىٰ” şeklinde okumuşlardır.¹²² Ancak Nâfi‘nin ikinci râvîsi Verş ikinci hemzenin harekesini “vâv/و” harfine vererek ve hemzeyi de hafifleterek nakl ile “أو/أَمْ يُتْلَىٰ” şeklinde okur.¹²³

3.2.6. Cümlelerin Yapısıyla İlgili Durumlar

Genel manada cümleler anlamı itibariyle haberi ve inşai olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kıraat vecihlerinden kaynaklanan anlam farklılıklarından bazıları cümlelerin yapısıyla ilgilidir. Bu nevi kıraat farklılıkları çok olmamakla birlikte bunlara Ali el-Kârî'nin tefsirinde bulunması hasebiyle burada yer verilmesi uygun görülmüştür:

¹¹⁹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/303.

¹²⁰ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/543.

¹²¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/158.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, 523.

¹²³ Mekki, *el-Keşf*, 1/468.

19/66) âyetindeki “إِذًا/e izâ” kelimesidir. Ali el-Kârî, İbn Zekvân’ın bu kelimeyi “إِذًا/izâ” şeklinde okuduğu bilgisini paylaşır.¹²⁸ Buna göre cümlelerin yapısı istifhâmdan ihbârîye dönüşmektedir. Burada bir kıraat vechi olarak görülen istifhâm hemzesi anlatıma farklı renk ve motifler katarken; aynı zamanda muhataba etki edecek ve onların hâllerine uygun düşecek manaları yüklenmiş olmaktadır. Yani istifhâmın kullanımındaki zengin anlatım, ifadeye kazandırdığı çeşitlilik ve getirdiği etkili anlatım ile Kur’ân mesajını benliklere yerleştirmede önemli bir işlev icra etmektedir.¹²⁹

Kıraat vecihleri arasında yer alan ve cümlelerin haberî veya inşâî nitelikteki farklılıklarından kaynaklanan anlam farklılıkları; hitâb-ı ilâhîyi bazen muhâtabdan gâibe, bazen gâibden muhâtaba yöneltici bir özellik taşır.

2.7. Harf-Kelime Ekleme veya Eksiltme

Kıraat farklılıklarıyla ilgili bir başka mesele bazı kelime veya harflerin okunup okunmamasıyla alakalıdır. Bu bağlamda Ali el-Kârî, tefsirinde bu sebeplerden kaynaklanan kıraat farklılıklarına değinmiştir. Konuyla ilgili ilk örnek “وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ/Fakat (şöyle öğüt verir:) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitâb uyarınca Rabbânîler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” (Âl-i İmrân, 3/79) âyetindeki “تُعَلِّمُونَ/ tü ‘allimûne” kelimesiyle ilgilidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin önüne Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr’ın, “و/ve” kelimesini ekleyerek “وَتُعَلِّمُونَ/ve tüallimûne” şeklinde okuduklarını, buna göre mananın da “bildikleri hâlde tedris yapıyorlar” anlamına geldiğini belirtir.¹³⁰

Bu hususta ikinci örnek “وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ/Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!” (Âl-i İmrân, 9/133) âyetindeki “وَسَارِعُوا/ve sâri’û” kelimesiyle alakalıdır. Ali el-Kârî, bazı

¹²⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/250.

¹²⁹ Alican Dağdeviren, “Kur’ânî Anlatımda İstifham Hemzesi”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 27 (Haziran 2017), 49-72.

¹³⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/302-303.

kurrânın, bu kelimeyi öncesine atfederek okuduğunu; fakat Nâfi‘ ve İbn Âmir’in cümleyi istinâfiyye kabul ederek “سَارِ عُوا/sâri ‘û” şeklinde okuduklarını belirtmiştir. İsti’nâf olarak mana, “Rabbiniz’in mağfiretine yöneliniz, koşunuz, acele ediniz” anlamına gelirken; atıf olduğunda ise mana; “merhamete erdirilmek için Allah’a ve Rasûlü’ne itaat ediniz ve Rabbiniz’in mağfiretine koşunuz.”¹³¹ şeklinde olur. Bu kelimedeki diğer kurrânın okuyuşuna gelince ‘aşera imamlarından Ebû Ca‘fer, Nâfi‘ ve İbn Âmir “س/ sîn” harfinden önce “و/vâv” harfinin hazfîyle “سَارِ عُوا/ sâri ‘û” şeklinde okurken; bu kurrânın dışındakiler “و/vâv” harfiyle “وَسَارِ عُوا/ve sâri ‘û” şeklinde okumaktadırlar.¹³²

Konuyla ilgili üçüncü örnek “وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا”/Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır.” (Tevbe, 9/100) âyetindeki “تَحْتِهَا/tahtehâ” kelimesiyle ilgilidir. Ali el-Kârî, İbn Kesîr’in, bu kelimenin önüne “مِنْ/min” ekleyerek okuduğunu söyler.¹³³

Ali el-Kârî, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ”/Ey iman edenler! Allah’ın yardımcılar olun.” (Sâf, 61/14) âyetindeki “أَنْصَارَ/ensâra” kelimesini, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın tenvin ile “أَنْصَارًا لِلَّهِ/ensâran lillâh” şeklinde okuduklarını zikreder. O, bu kıraatte “لِللَّهِ/lillâh” lafzındaki “ل/lâm” harfinin *ihlâsı/samimiyeti belirtmek için* olduğunu belirtir.¹³⁴ Dolayısıyla bu okuyuşa göre mana; “Ey iman edenler! Allah için samimi yardımcılar olunuz” şeklinde olur. Bu kelimedeki diğer kıraatlerin dağılımı da şöyledir: İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Halef ve Ya‘kûb “ر/râ” harfini fethayla “أَنْصَارَ لِلَّهِ/ensârallâh” şeklinde okur. Bu izâfetli kıraate göre mana; *Ey iman edenler! Allah’ın yardımcılar olunuz*, şeklinde olur. Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer ise izafet “ي/yâ”sını fethayla “أَنْصَارِي لِلَّهِ/ensâriye lillâh” şeklinde okurlar.¹³⁵ Bu okuyuşa göre de anlam; *Ey iman edenler! Allah için benim yardımcılarım olunuz*, şeklindedir.

¹³¹ Ali el-Kârî, *Envârü’l-Kur’ân*, 1/338-339.

¹³² İbnü’l-Cezerî, *Tahbîru’t-Teysîr*, 100-101; Hâmid b. ‘Abdîlfeţâh el- Pâlvî, *Zübdetü’l-‘irfân fî vüçûhi’l-*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Caizetü Dübey ed-Devliyye li’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1442/2020), 1/191.

¹³³ Ali el-Kârî, *Envârü’l-Kur’ân*, 2/336.

¹³⁴ Ali el-Kârî, *Envârü’l-Kur’ân*, 5/152.

¹³⁵ İbnü’l-Cezerî, *Takrîbü’n-Neşr*, 717; Hârûf, *el-Müyesser*, 567.

Görüldüğü üzere Ali el-Kârî, bu bağlamda diğer konularda olduğu gibi anlam farklılığı açısından çok fazla bir şey söylemeyip, genel hatlarıyla mevzuya değinmektedir.

3.3. Manayı Etkilemeyen Kıraat Farklılıkları

Kıraat vecihleri arasındaki farklılığın çoğu; ilahi lafızların telaffuzuna yönelik fonetik farklılıklarla ilgilidir. Kelime telaffuzuna ait bu değişiklikler, kelimenin yapısal formunu değiştirmez. Zira onlar kelimenin sadece seslendirilmesine etki ederler. Bunların başlıcaları, idğâm, ibdâl, imâle, hazf, nakl işmâm gibi hususlardır. İşte tefsir ilmi aynı zamanda kıraattaki bu okuyuş farklılıklarını açıklamak durumundadır. Fakat bu sebeplerle meydana gelen kıraat farklılıkları, manayı etkilememektedir. Bu bölümde Ali el-Kârî'nin tefsirinde temas ettiği bu tarz hususlardan örnekler verilecektir:

3.3.1. Fonetik/Usûl Kaynaklı Farklılar

Daha önce de ifade edildiği gibi kıraat ilmi, yöntem açısından usûl farklılıkları ve ferşî farklılıklar olarak iki şekilde incelenmektedir. Konuyla ilgili öncelikle şuna değinmek gerekir ki kıraat ilminde usûl, bir kâidenin cüzlere tatbik edilmesidir. Bunlar Kur'ân'da çok zikredilir ve aynı hükmü alırlar. Bunlara istiâze, besmele, büyük idğâm, kinâye hâsı, med-kasr,¹³⁶ bir ve iki kelimede hemzenin durumu gibi unsurlar örnek verilebilir.¹³⁷

Âyeti okurken âyetin ifhâm ettiği manaya uygun bir tonda sese şekil vermek son derece önemlidir. Bir başka deyişle de sevinçli, müjdeli âyetleri okurken mutlu eden ve yüksek perdeli bir ses tonu; azap, cehennem gibi âyetleri okurken de sese kızgınlığı yansıtan ve alçak perdeli bir tavırda okumaktır. Örneğin “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ /Ey Peygamber! Kâfirlere ve münaфіklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!” (Tevbe, 9/73) âyetindeki “وَاغْلُظْ

¹³⁶ Dabbâ', el-İdâe, 10; Ayrıca med ve kasrla ilgili olarak bk. Muhammet Pilgir, *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında* (Ankara: İlâhiyât, 2022).

¹³⁷ Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hurzi'l-emânî fi'l-kirââti's-seb'*, thk. İbrahim 'Atve 'Avad (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 126, 140.

عَلَيْهِمْ/veğluz ‘aleyhim” ile ilgilidir. Ali el-Kârî, bu âyetin tefsirini yaparken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir’e (r.a.) bu âyeti okurken sesini bazı durumlarda yükseltmesini ve bazı durumlarda da alçaltmasını tavsiye ettiğini nakleder. O, böylece Kur’ân okuma usûllerinden, tilâvet esnasında dikkat edilmesi gereken “sesi yükseltme ve düşürme” (haf-d-ı savt/ref’i savt) kuralına telmihte bulunur.¹³⁸

Konuyla ilgili bir diğer örnek de “أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمَنْتُمْ بِهِ الْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ” (Onlara) “Azap gerçekleşikten sonra mı O’na iman ettiniz? Şimdi mi? Oysa siz onu acele istiyordunuz” (denilecek).” (Yûnus, 10/51) âyetindeki “الْآنَ/âl-âne” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi Nâfi’nin kasr ile “الْآنَ/el-âne” şeklinde okuduğunu belirtir.¹³⁹

3.3.1.1. İdğâm

Manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarının önemli yapılarından biri de idğâmdır. Lügatte idğâm; bir şeyi bir yere sokmak,¹⁴⁰ hayvanların ağzına gem vurmak, harfi harfe katmak demektir.¹⁴¹ Bir kıraat terimi olarak ise iki harfi şeddeli bir harf yapmak¹⁴² ya da sakın ve harekeli bir harfi, arasını ayırmadan bir mahreçten telaffuz etmek anlamına gelir.¹⁴³ Bu kuralın uygulanması, iki harf bir harf olacak şekilde, idğâm edilecek harfi, kendisine katılacak harfe katmak şeklinde yapılır.¹⁴⁴ Ayrıca birbirine eş veya yakın ya da ayrı cinsten olan iki harfi birbirine katmaktır, diye de tarif edilir.¹⁴⁵ Buradaki idğâmdan kasıt kelimeyi kolay telaffuz etmektir.

¹³⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/324.

¹³⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/389.

¹⁴⁰ Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ İbn Fâris, *Mekâyisü’l-lügâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed b. Hârûn (Amman: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), “d-ğ-m”, 2/284.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “de-ğ-a-me” md., 4/364.

¹⁴² Muhammed b. Ebi’r-Rıza el-Hamevî, *el-Kavâid ve’l-işârât fî usûli’l-kırâât*, thk. Muhammed el-Hasan el-Bekkâr (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1406/1986), 44.

¹⁴³ Bennâ, *İthâf*, 1/109. Ebû Bekr el-Mar‘aşî (Saçaklızâde), *Cühdü’l-mukill*, thk. Sâlim Kaddûri el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2008), 181.

¹⁴⁴ Osmân Süleymân Murâd, *el-Vâfi fî şerhi’s-selsebili’s-şâfi fî ilmi’t-tecvîd* thk. Tevfik Es‘ad - Muhammed Hâlid Mansûr (Amman: Dâru Ammâr, 1423/2002), 16; el-Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahât*, 58.

¹⁴⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 85.

Zira Araplar idğâmı dile bir kolaylık olsun diye tercih ederler. Nitekim idğâm, dile izhârdan daha kolay gelir.¹⁴⁶

İdğâm, Arapça'da yaygın olan bir konudur. Hangi harfin hangi harfle hangi konumda yan yana geldiğinde birbirine katılıp kaynaştırılacağı hususu Arap kabile ve boylarına göre farklılık içerdiğinden ilk kıraat âlimlerinin tespitleri de farklılık gösterir. Bunun için idğâm, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzî inceliklerinin tahlil edilerek seslendirilme yöntemlerinin ortaya konulduğu tecvîd ve kıraat bilim dallarında önemli bir mesele olarak müstakil başlık altında işlenir.¹⁴⁷ Bu bölümde de Ali el-Kârî'nin tefsirinden konuyla ilgili bazı örnekler verilecektir.

Bu husustaki ilk örnek وَلَا يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَأَعْتَزِلُوا النَّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ / Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.” (Bakara,2/222) âyetindeki “يَطْهُرْنَ/yettahharne” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin kan veya gusülden temizlenme anlamına geldiğini söyler ve bu görüşünü de Şu'be, Hamza ve Kisâî'nin bu kelimedeki “ت/tâ ve “ه/hâ”yı şeddeli ve fethalı okumalarıyla destekler.¹⁴⁸ Bu kıraate göre onların bu kelimeyi tefe‘ul/تَفْعُل bâbindan okudukları anlaşılır. Şöyle ki köken olarak bu kelimenin aslı “طَهَّر/tahare dir. Daha sonra bu sözcük تَفْعُل/tefe‘ul babına nakledilip “تَطَهَّر/tetahharne” olmuştur. Bu bâba nakledilen sülâsî mücerred bir fiilin fâ‘u‘l-fiilinde (ث - د - ذ - ز - س - ش - ص - ض - ط - ظ) harflerinden biri olduğunda, bu bâbtaki zâid “ت/tâ” harfinin bu harflere idğâm edilmesi ve başına hemze-i vaslın getirilmesi caizdir.

Konuyla ilgili ikinci örnek نِهَآيَتٍ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ / Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği bir sırada” (Yûnus, 10/24) âyetindeki “وَازَّيَّنَتْ/vezzeyyenet” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu âyetteki

¹⁴⁶ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd*, (Kahire: Mektebetü's-Safâ, 1420/1999), 140.

¹⁴⁷ Sıtkı Güllü, *Tecvîd İlmi ve Dersleri* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2012), 205.

¹⁴⁸ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 1/195.

“وَارْزَيْتَ/vezzeyyenet” kelimesinin kim tarafından okunduğunu belirtmeksizin “تَرْزَيْتَ/tezeyynet” şeklinde okunduğunu haber vermektedir.¹⁴⁹ Esasında “وَارْزَيْتَ/vezzeyyenet” kelimesinin aslı “تَرْزَيْتَ/tezeyynet”tir. Fakat buradaki “tâ” harfi “zâ”ya idgâm edilmiştir. Evveline de okunması için “elif-i vasl” getirilmiştir.

İdgâmla ilgili Ali el-Kârî’nin eserindeki üçüncü misal “قَالَ أَبْشِرْ تُمُونِي عَلَى أَنْ” İbrahim, ‘Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?’ dedi.” (Hicr, 15/54) âyetindeki “تُبَشِّرُونَ/tübeşşirûn” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi İbn Kesîr’in şeddeli olarak “ن/nûn”u kesreyle, cemî “nûn”unu vikâye “ن/nûnuna” idgâm ederek “تُبَشِّرُونِنِ/tübeşşirûnnî”; Nâfî’nin de kesre ve tahfif ile iki benzer harfin ictimasından dolayı cemi nununu hazfederek “فَبِمَ تُبَشِّرُونَ/fe bime tübeşşirûni” şeklinde okuduğunu söyler.¹⁵⁰ Bu kelimedeki Nâfî’ ve İbn Kesîr’in dışındaki kurrâ “ن/nûn”un fethası ve tahfifle “تُبَشِّرُونِ/tübeşşirûne” şeklinde okumuşlardır.¹⁵¹

Bunların dışında Ali el-Kârî, Bezzî’nin, Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetindeki “وَلَا تَفَرَّقُوا / velâ teferraku” ifadesini “ت/tâ” harfini şeddeli olarak “وَلَا تَفَرَّقُوا/ve lâtteferrekû”;¹⁵² Nâfî’nin de Nisâ sûresinin 154. âyetindeki “لَا تَعْدُوا/lâ ta‘dû” kelimesinde “د/dâl” ı şeddeyle “لَا تَعْدُوا/lâ ta‘ddû”¹⁵³ şeklinde okuduklarını nakleder.

Kur’ân-ı Kerîm okurken idgâmdaki temel amaç, ilâhi hitabın güzellik ve i‘caz boyutunu ortaya koymaktır. İdgâm sayesinde telaffuzu zor olan kelimeler, rahat bir şekilde söylenebilmekte, diğer taraftan da dinleyicinin daha çok hoşuna gitmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de çokça idgâm bulunmaktadır. Nitekim Ali el-Kârî de tefsirinde yeri geldikçe bunları zikretmiştir. Ancak bunların tamamını

¹⁴⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/373.

¹⁵⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/50.

¹⁵¹ Kâdî, *el-Vâfî*, 304.

¹⁵² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/323-324; Bezzî, bu ve benzeri yerleri “ت/tâ” harfini şeddeli ve öncesine de bir med elifi ekleyerek işbâ’ ile “وَلَا تَفَرَّقُوا /ve lâtteferrekû” şeklinde okur. Bu okuyuş vasıl hâlinde geçerlidir. Ancak “وَلَا/ve lâ” kelimesinde zorunlu bir vakf yapılacağı olursa şeddeli okunmaz. Bezzî, Kur’ân’da 31 yerde bu şekilde okumaktadır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Takrîbü’n-Neşr*, 474; Hârûf, *el-Müeyesser*, 78.

¹⁵³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/482.

burada zikretmek maksadı aşacağından bu örneklerle iktifa edilecektir. Ancak diğer örnekler için ilgili dipnota müracaat edilebilir.¹⁵⁴

3.3.1.2. İbdâl ve Teshîl

Manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarından biri de ibdâl ve teshîldir. İbdâl, lügatta bir mücevheri başka bir mücevherle bir yetkiliyi başka bir yetkiliyle değiştirme¹⁵⁵ anlamına gelir. Kıraat ve dil ıstılahında ise “ي-و-ا” harflerini hemzenin yerine ve hemzeden bir iz kalmayacak şekilde koymak manasındadır. Buna “tahvîlü’l-hemze/تحويل الهمزة” de denir.¹⁵⁶ Bunu vakf hâlinde Verş, es-Sûsî ve Ebû Ca’fer yapar. Sadece vakf hâlinde Hamza yapar. Bazı kelimelerde ise ashâb-ı ibdâl arasında ihtilaf vardır.¹⁵⁷

Teshîl ise lügatte kolaylaştırmak demektir.¹⁵⁸ İstılahta ise hemzeyi; fethalı durumda kendisi ile “elif”, kesreli olduğunda “ya”, dammeli olduğunda da “vav” arasında bir sesle okumaktır. Bu kurala, fetha hâli; “ءَأَمِنْتُمْ”, kesre hâli için “شَهَدَاءِ إِذْ”, damme hâli için “جَاءَ أُمَّةٌ”¹⁵⁹ âyetleri örnek olarak gösterilebilir. Bunun tam olarak kavranması ancak müşâfehe yolu ile mümkün olur.¹⁶⁰

Ali el-Kârî, tefsirinde söz konusu konular geldiğinde bunlara dair gerekli açıklamalar yapmıştır. Burada konuya dair bazı örnekler verilecektir. Örneğin Ali el-Kârî, “Babaları, “*Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum.*” (Yûsuf, 12/13) âyetindeki “الذُّبُّ/ezzi’b” kelimesindeki hemzeyi Verş, Sûsî ve Kisâî’nin ibdâl ederek okurken, Hamza’nın ise sadece vakf hâlinde ibdâl yaptığını söyler.¹⁶¹

Ali el-Kârî, başka bir örnekte “هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ”/O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık

¹⁵⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/521; 4/369, 491; 5/64, 277.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “be-de-le” md., 1/340.

¹⁵⁶ Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 11.

¹⁵⁷ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 84.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “se-he-le” md., 6/408.

¹⁵⁹ Mes’ûl, *Mu’cemü mustalahât*, 135.

¹⁶⁰ Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 47.

¹⁶¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/477.

(kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir.” (Yûnus, 10/5) âyetindeki “ضِيَاءَ/dıyâen” kelimesini, Kunbül’ün iki hemze ile “ضِيَاءَ/dıâen” şeklinde okuduğunu kaydeder.¹⁶² Ali el-Kârî, diğer bir misalde ise “وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَا وَأَرْثِيًا”/Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik.” (Meryem, 19/74) âyetindeki “وَرِثَا/ri’yâ” kelimesini, Kâlûn ve İbn Zekvân’ın “رِثِيَا/riyyâ” şeklinde¹⁶³ ibdâl ve idğâm ile okuduklarını haber verir.¹⁶⁴

Ali el-Kârî, ibdâl ve teshil kuralları bağlamında tefsirinde Beyyine sûresi 6. âyetindeki “الْبَرِيَّةَ/el-berıyye” kelimesini Nâfi‘ ve İbn Zekvân’ın kelimenin aslına uygun olarak “أ/hemze” ile “الْبَرِيَّةَ/el-berıyye”,¹⁶⁵ İhlâs sûresi 4. âyetindeki “كُفُّوا/küfüven” kelimesini Hafs’ın hemzenin yerine “و/vav” harfi ile “كُفُّوا/küfüven” Hamza’nın da “ف/fâ” harfini sükûn ve vasıl hâlinde hemze ile “كُفُّوا/küfen”, vakf hâlinde de “و/vâv” harfiyle “كُفُّوا/küfven”¹⁶⁶ şeklinde okuduklarını nakleder.

Genel manada değerlendirilirse ibdâl ve teshîl ile okumalar Kur’ân’ın birçok âyeti için söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda Ali el-Kârî, bu vücûhâtın bulunduğu hemen hemen her yerde buna temas etmiştir. Sonuç olarak fonetik bazlı bu okuyuş farklılıklarının manaya etkisi söz konusu değildir. Ancak bunların Kur’ân’ın mucizevî yapısı hasebiyle dinleyiciye etkisinin olduğu söylenebilir.¹⁶⁷

¹⁶² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/363.

¹⁶³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/252.

¹⁶⁴ Aşera imamlarından Ca’fer’de söz konusu kelimeyi aynı şekilde okurken Hamza’nın ise vakıf hâlinde iki veçhi vardır. Birincisi Kâlûn ve ona muvafakat edenler gibi diğeri ise idğamsız ibdâl ile “رِثِيَا/riyyâ” şeklinde okumaktadır. Bk. Hârûf, *el-Müyesser*, 310; Cemâlüddîn Muhammed Şeref, *el-Kırââtü’l-‘aşri’l-mütevâtire min tariki Tayyibeti’n-Neşr* (Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1433/2012), 310.

¹⁶⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/353-354.

¹⁶⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/388. Vakf hâlinde Hamza’nın burada iki vechi vardır. Bunlardan birincisi, hemzenin harekesini “ف/fâ”ya naklederek, “كُفُّوا/küfâ”; ikincisi de “ف/fâ” harfini iskân ve “أ/hemze”yi fethalı bir “و/vâv” harfine ibdâl ederek “كُفُّوا/küfven” şeklidir. Bütün kurrâ, vakf hâlinde bu kelimeye tenvin “/elif”e ibdâl ederek “küfvâ” şeklinde okur. Hârûf, *el-Müyesser*, 613.

¹⁶⁷ Alican Dağdeviren, “Kur’ân’ın Fonetik İcâzı”, *Sakarya Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Haziran 2009), 69- 88.

3.3.1.3. İmâle

Manaya etki etmeyen kıraat farklılıklarından bir diğeri imâledir. İmâle lügatte, meyletmek¹⁶⁸ demektir. Kıraat ıstılahında imâle; fethayı kesraya, elifi “yâ”ya tamamen çevirmeksizin ve mübalağa yapmaksızın harfi okumaktır. Bu imâle, imâle kübra olarak isimlendirilir. İlk dönem âlimleri bunu; el-kesr/الكسر, el-idcâ/الإضجاع, imâle-i şedîde/إمالة شديدة, imâle-i mahza/إمالة محضة, imâle-i hâlise/إمالة خالصة ve imâle-i tâmmе/إمالة تامة gibi isimlerle ifade etmişlerdir.¹⁶⁹ İmâle edilmiş “elif” (el-elifü’l-Mümâle/المالة المماله), “/elif” ile “ي/yâ” arasında bir ses ile uzatılarak okunan bir eliftir ki bu, ne öz be öz bir “elif” tir ne de katışıksız “ي/yâ”dır. Türkçe’imizde vilâyet ve yabancı kişi anlamında kullanılan “il” kelimesi bunu açıklayan güzel bir örnektir. X falan ildendir şeklinde bir cümlede “vilâyet” anlamında kullanıldığında “i” sesi çok net söylenir. Oysa yabancı birisini kastederek “X ilimizdir/elimizdir, il oğlu/eloğlu, il/eldir” şeklindeki bir cümleyi sesli okurken “i”, aynı netlikte okunmaz, “e” ile “i” arasında bir seslendirme ile okunur veya söylenir.¹⁷⁰ Kurrâdan Hamza, Kisâî ve Halef’in kıraatleri böyledir.¹⁷¹

Ali el-Kârî, En’âm sûresinin 61. âyetindeki تَوَفَّهٖ/teveffethü” kelimesini kıraat imamlarından Hamza’nın “elif-i mümâle” ile تَوَفَّاهٖ/tevfâhü” şeklinde imâle ile okuduğunu söyler.¹⁷² Aynı şekilde Âl-i İmrân sûresinin 39. âyetindeki فَنَادَتْهُ/fenâdethü” kelimesini kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî’nin imâle ile فَنَادَاهُ/fenâdâhü”,¹⁷³ En’âm sûresinin 71. âyetindeki اسْتَهْوَتْهُ/istehvethü” kelimesini Hamza’nın elif-i mümâle ile اسْتَهْوَاهُ/istehvâhü”¹⁷⁴ şeklinde okuduklarını belirtir.¹⁷⁵

Görülmektedir ki kıraat farklılıklarını oluşturan temel etkenlerden biri de imâledir. Ali el-Kârî, her geçtiği yerde böyle bir okuyuşa ait farklılıklara temas edip

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “me-ye-le” md., 13/233.

¹⁶⁹ Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 31.

¹⁷⁰ Sıtkı Güllü, *Tecvîd İlmi*, 132-133; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 385.

¹⁷¹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 91.

¹⁷² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/35.

¹⁷³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/285.

¹⁷⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/39.

¹⁷⁵ “İmâle mahz” ile imâleninin kendisi kastedilmektedir. Bu ifade mütekaddimîn kıraat usûlcülerinin kullandığı bir ıstılahıtr. Bk. ed-Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 31.

anlama yansıyan bir farklılık getirmediği için bu örnekleri açıklama ve yorumlama cihetine gitmez.

3.3.1.4. Hazf ve İsbât

Kıraat vecihleri arasında yer alan ancak manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarından birisi de hazf ve isbâtıdır. Hazf lügatte, kesmek, koparmak, fırlatmak anlamlarına gelir.¹⁷⁶ İstilahta ise hazf olunan harfin yerine başka bir harf getirmeksizin yok etmek¹⁷⁷ veya bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması demektir.¹⁷⁸ Bu anlamıyla hazf, şu dört şeyde gerçekleşir: 1) Merfû‘ ve mecrûr tenvinlerde, 2) Zamir “ها/hâ” sında “و/vâv” ve “ى/yâ” harfine doğru sıra yapılmak sûretiyle, 3) Cemi mîmlerinde 4) Zâid “ى/yâ” harflerinde. Bu mezkûr sayılanlar hazfedildiği zaman önceki harf sakın olur ve üzerinde sükûn üzere vakf yapılır.¹⁷⁹

Konunun ilk örneği Nisâ sûresinin 1. âyetindeki “تَسَاءَلُونَ/tesâelûne” kelimesindeki “س/sîn”in okunuşuyla ilgilidir. Ali el-Kârî, bu harfin şeddeli okunduğunu ve bu kelimenin aslının “تَسَاءَلُونَ/te-tesâelûne” şeklinde olduğunu bildirir. Ali el-Kârî, bu iki “ت/tâ” harfinden ikincisinin “س/sîn” harfine kalbinden sonra “س/sîn” harfine ibdâl edildiğini belirtir. Yine o, bu kelimedeki Kûfler’in “ت/tâ” harfinden birini hazfederek tahfîfli olarak “تَسَاءَلُونَ/tesâelûne” şeklinde okuduklarını söyler.¹⁸⁰ Bu hususta diğer bir misal, Bakara sûresinin 116. âyetindeki “وَقَالُوا/ve kâlû” sözüdür. Ali el-Kârî, “وَقَالُوا/kâlû” kelimesinin önündeki “و/vâv” harfinin istinâfî’yye olduğunu söyler. O istinâfî olduğunu da Şâmî’nin kıraatinde bu “و/vâv”ın hazfedilmesiyle teyit eder.¹⁸¹ Yine mezkûr tefsire göre Bakara sûresinin 186. âyetindeki “الدَّاعِ/ed-Dâî” ve “دَعَانِي/deânî” konunun örneklerindendir. Ali el-Kârî, bu kelimelerdeki “ى/yâ” harfinin, hem hazfli hem de isbâtla okunduğunu belirtir.¹⁸²

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ha-ze-fe“ md., 3/ 91.

¹⁷⁷ Ebü’l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü’t-Tahhân, *Mürşidü’l-kârî ilâ tahkîki meâlimi’l-mekârîi*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Şarika: Mektebetü’s-Sahâbe, Kahire: Mektebetü’t-Tâbi‘în, 2007), 71.

¹⁷⁸ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 75.

¹⁷⁹ Dabbâ‘, *el-İdâe*, 49.

¹⁸⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/393.

¹⁸¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/110.

¹⁸² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/161.

Bu konuyla ilgili dikkat çeken örneklerden biri de Kureyş sûresinin 1. âyetindeki “لِإِلَافٍ/li ilâfi” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimeyi İbn Âmir’in hemzeden sonra “ى/yâ” harfî olmadan “لِإِلَافٍ/li ilâfi” şeklinde okuduğu bilgisini paylaşır.¹⁸³

Hulâsa etmek gerekirse hazf ve isbât türü kıraat farklılıklarının manaya etki etmeyip Kur’ân okumayı güzelleştirmek, dinleyicinin dikkatini çekmek gibi farklı amaçlarla yapıldığı söylenilebilir.

3.3.1.5. Nakl

Kıraat farklılığı meydana getirdiği hâlde manayı etkilemeyen hususlardan biri de nakl meselesidir. Nakl, lügatta bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmeye denir.¹⁸⁴ Kıraat literatüründe ise “/hemze”nin harekesini öncesinde bulunan sakın harfe nakletmeye,¹⁸⁵ hemzeyi de hazfetmeye denir.¹⁸⁶ Hemzenin hazfinden kasıt; harekesini sakın harfe taşımaktır. Yani kendisinin hazfî değildir. Bu durumda buna “اسقاط/iskât” denir.¹⁸⁷ Bununla birlikte “nakl” hemzenin dışında üzerinde vakf yapılan harfin harekesini öncesinde bulunan sakın harfe taşımakla da gerçekleşir. Buna örnek olarak; “منه/minhü”, “انه/anhü” gibi kelimeler gösterilebilir.¹⁸⁸

Ali Kârî, tefsirinde Nisâ sûresinin 32. âyetindeki “وَسَلُّوا/ves’elû” kelimesini, Mekkî ve Kisâî’nin “وَسَلُّوا/ve-selû”¹⁸⁹ şeklinde nakille;¹⁹⁰ Kasas sûresinin 34.

¹⁸³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/373.

¹⁸⁴ İbn Fâris, *Mekâyis*, “n-k-l”, 5/463.

¹⁸⁵ Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtibî er-Ruaynî, *Metnü’ş-Şâtibiyye*, tsh. Muhammed Temîm ez-Zü’bî, (Dimaşk: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 1431/2010), 19; İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kârîi’l-mübtedî*, 88.

¹⁸⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü’l-meânî*, 42; ed-Dûserî, *Muhtasaru’l-‘ibârât*, 125.

¹⁸⁷ Mes’ûl, *Mu’cemü mustalahât*, 326.

¹⁸⁸ Mes’ûl, *Mu’cemü mustalahât*, 326.

¹⁸⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/416.

¹⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *Hirzü’l-emânî*, 19; ed-Dûserî, *Mu’cemü’l-mustalahât*, 106; Ayrıca muhatap emir kipindeki bu kelimenin başına “و/vâv” ya da “ف/fâ” harflerinden birisi geldiğinde kıraat imamlarından İbn Kesîr, Kisâî ve Halef hemzenin harekesini “س/sîn” harfine naklederek okur. Eğer bu harflerden biri kelimenin başına geçmediği durumlarda bütün kıraat imamları nakille okur. Bu duruma örnek olarak Bakara sûresinin 211. “سَلِّ بْنِ إِسْرَائِيلَ” âyetindeki “سَلِّ/sel” kelimesi gösterilebilir. Bk. el-Bennâ, *İthâf*, 1/510.

âyetindeki “رِدْءًا/rid'en” kelimesini Nâfi'nin nakille “رِداً/riden”¹⁹¹ şeklinde nakille okuduklarını haber verir.

3.3.1.6. Hâ-i Sekt

Manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarından biri de “هَاءُ السَّكْتِ/hâ-i sekt”dir. Hâ-i sekte, kelimenin aslından olmayıp müstakıl bir anlam taşımayan, yalnız bulunduğu kelimenin son harfinin harekesini korumak için bazı kelime sonlarında görülen “ه/hâ” harfine denir.¹⁹² Hâ-i sektein كتابي, حسابي, مالي ve سلطانى kelimelerine ilavesiyle bu âyetler diğer âyetlere hece yönüyle denkleştirilmiş ve fesâhat açısından çok etkin bir yapı oluşturulmuştur.¹⁹³

Kıraat imamları, Kur'ân-ı Kerîm'de yedi kelimenin sonlarında bulunan “hâ-i sekt” konusunda ikiye ayrılmışlardır. Bunlar vakf hâlinde sakın olarak okunması konusunda ittifak ederken, vasıl hâlinde okunup okunmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁹⁴

Konuyla ilgili ilk örnek En'âm sûresinin 90. âyetindeki “اِقْتَدِهْ/iktedihi” kelimesinin sonundaki “hâ-i sekte”dir. Ali el-Kârî, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Âsım'ın kelimenin sonundaki “ه/hâ” harfini sakın olarak ve isbât ederek, Hamza ve Kisâ'î'nin kelimenin aslına itibar edip “ه/hâ” harfini hazfederek, İbn Âmir'in zamir olarak ve İbn Zekvân'ın da diğer bir rivâyetle “ه/ha” harfini “اِشْبَاع/ışbâ” ile uzatarak okuduklarını zikreder.¹⁹⁵ Yine o, Kâria sûresinin 10. âyetindeki “مَا مَاهِيَهْ/mâhiyeh” ifadesinin ما هيته anlamına gelip kelimenin sonundaki “ه/hâ” harfinin sekt için olduğunu ve Hamza'nın da vasıl hâlinde “ه/hâ” harfini iskât ederek okuduğunu zikreder.¹⁹⁶

Ali el-Kârî, Hâkka sûresinin 19. âyetindeki “كِتَابِيَهْ/kitâbiyeh” kelimesindeki “ه/hâ” harfî ve sonrasındaki kelimelerin sonundaki “ه/hâ” harfleri ile ilgili olarak

¹⁹¹ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 4/87.

¹⁹² Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 213.

¹⁹³ Çimen, “Kur'ân'da Ritmik Yapı”, 218.

¹⁹⁴ Ali Celâleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi: Kur'ân-ı Kerîm okuma kaideleri* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 82.

¹⁹⁵ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 2/47.

¹⁹⁶ Ali el-Kârî, *Envâru'l-Kur'ân*, 5/361.

bunların sekte için olduğunu kaydeder. Ayrıca o, İmâm mushafta bu “هـ/â”ların isbâtından dolayı bu kelimelerde vakfın müstehap olduğunu ifade eder. Bunun dışında o, Hamza’nın “مَالِيَّةَ/mâliyeh”, “سُلْطَانِيَّةَ/sûltâniyeh” ve Kâria sûresindeki “مَالِيَّةَ/mâlhiyeh” kelimelerini halkın kıraatlerine binaen vasıl ile okunduğunu söyler.¹⁹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “hâ-i sekt”eye dair farklı kıraatler, anlam açısından herhangi bir değişiklik oluşturmazken, okuyuşa hareketlilik ve süreklilik kazandırması, okuyucu veya dinleyicide de güzel bir haz ve heyecan oluşturması bakımından hâ-i sektlerin, kıraatte önemli bir yeri bulunmaktadır.

3.3.1.7. Hareke -Sükûn Tebâdülü

Manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarından biri de kelimedeki harf ve sükûnun değişmesidir. Bu kimi zaman harekeli olan bir harfi yine dilde bulunan farklı bir okuyuştaki harekeyle ya da hemzeyi sakın veya harekeli okumakla olur. Kur’ân’da bunun pek çok örneği vardır. Ali el-Kârî de tefsirinde bu tür konulara değinmiştir. Burada bazılarına temas edilecektir.

Örneğin Ali el-Kârî, En’âm sûresi 136. âyetteki “بِزَا‘مِهِمْ/biza‘mihim” kelimesinde, Kisâ’î’nin iki yerde “ز/zâ” harfini dammayla okuduğunu ve bunun “وُد/vüdd” kelimesi gibi kesralı olarak dilde üç kullanımının bulunduğunu haber verir.¹⁹⁸ İkinci bir örnek yine En’âm sûresi 143. âyetteki “الضَّانَّ/ed-da’n” kelimesidir. Ali el-Kârî, lügatte bulunması hasebiyle bu kelimenin “الضَّانَّ/ed-da-eni” şeklinde hemzenin fethalı okunduğunu belirtir.¹⁹⁹

Bunların dışında Ali el-Kârî, Arâf sûresi 150. âyetteki “أُمُّ/ümme” kelimesinde, Şâmî ve Hafs’ın dışındaki Kûfîler’in “م/mîm” harfini kesrayla;²⁰⁰ Tevbe sûresi 99. âyetteki “قُرْبَتُنْ/kurbetün” kelimesinde Verş’in “قُرْبَتُنْ/kurubetün” şeklinde “ر/râ” harfini dammayla²⁰¹ okuduklarını nakleder. Bunların dışında da pek

¹⁹⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 5/209.

¹⁹⁸ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/50-51.

¹⁹⁹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/86.

²⁰⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/187.

²⁰¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/335.

çok kelime bu tür sebeplerden kaynaklanan okuyuş farklılıkları bulunmaktadır.²⁰² Buna sebep olarak, kolaylık veya akıcılık gibi nedenlerden dolayı bir kelimenin kullanımının aynı veya farklı bölgelerde anlamı değişmeksizin farklı telaffuzlarının olması gösterilebilir.

3.3.1.8. Ravm-İhtilâs- İşmâm

Kıraat ve tecvîd terimleri olan ravm, ihtilâs ve işmâm, manayı etkilemeyen kıraat farklılıklarıdır. Bunlardan sözlükte “istemek”²⁰³ anlamına gelen ravm, Kur’ân-ı Kerîm tilâvetinde kelime sonlarında icra edilmektedir. Ravm; “Harekedeki sesin çok azı kalacak şekilde büyük oranda zayıflatılarak hafif bir sesle telaffuz edilmesi, harekeyi hafif bir sesle okumaktır.”²⁰⁴ Sözlükte “çalmak, aşırmaq, kaçırmak, parlatmak” anlamına gelen ve “خلس/hals” kökünden²⁰⁵ türetilmiş ihtilâs ise “vasıl durumunda harekenin bir kısmını, yine harekenin üçte birini terk ederek üçte ikisiyle okumaktır.”²⁰⁶ Ancak hareke de sesi zayıflatmak hususunda ravm ile birbirine benzerler.²⁰⁷

İshmâm da sözlükte “bir şeyi koklamak, birine bir şeyi koklatmak; kibirden dolayı başı yukarıda yürümek, bir şeyden yüz çevirmek”²⁰⁸ anlamlarına gelir. Bir kıraat terimi olarak ise işmâm, “vakf durumunda dammeyi sessiz olarak dudaklarla göstermek ve vakf sebebiyle meydana gelen sükûnu icra ettikten sonra dammeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamak” demektir. İshmâm yapmadaki maksat, üzerinde vakfedilirken sâkin hâle gelen kelimenin son harfinin harekesinin damme olduğunu belirtmek; tilâvet edeni aynı zamanda bakmak suretiyle dinleyen ve mânâyı takip etmek isteyen kişiler, meselâ işitme özürlüler için kelimenin i’rabının ne olduğunu göstermektir.²⁰⁹

²⁰² Aynı konudaki diğer örnekler için bk. Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/343; 2/378; 3/48; 3/96; 3/138.

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, “ra-ve-me” md. 5/377.

²⁰⁴ Mes’ûl, *Mu‘cemü mustalahât*, 225- 226; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 137.

²⁰⁵ İbn Fâris, *Mekâyis*, “ha-le-se” mad., 2/208.

²⁰⁶ Dûserî, *Muhtasarü’l-‘ibârât*, 14.

²⁰⁷ Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 137.

²⁰⁸ İbn Fâris, *Mekâyis*, “şe-me-me” mad., 3/175.

²⁰⁹ Fatih Çolak, “Ravm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2023).

Ali el-Kârî tefsirinde bu konulara temas etmiştir. Örneğin o, aslı “لَا تَأْمَنَّا”/lâ te’menûnâ” olan, Yûsuf sûresi 11. âyetindeki “لَا تَأْمَنَّا”/lâ te’mennâ” kelimesini bütün kurrânın ihfâ, idğâm me‘al işmâm ile okuduklarını ve bir rivâyete göre de Ebû Ca‘fer’in işmâmsız sadece idğâm ile okuduğunu söyler.²¹⁰ Konuyla ilgili bir diğer örnek de Kehf sûresi 2. âyetteki “لَدُنْهُ”/ledünhü” kelimesidir. O, Ebû Bekr’in kelimenin aslına delâlet etmesi için işmâm ile “د/dâl” harfini sâkin okuduğunu ve iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı da “ن/nûn” harfini kesra ile ve buna tabi olarak “ه/hâ” harfini de kesra ile “لَدْنِيْهِ”/lednihi” şeklinde okuduğunu kaydeder.²¹¹

Görüldüğü üzere Ali el-Kârî, tefsirinde ravm, ihtilâs ve işmâm gibi kurrânın farklı vücûhâtına yer verip bu kıraatler hakkında kıraat-anlam ilişkisi açısından bir değerlendirmede bulunmamıştır.

3.3.2. Diğer Nedenlerden Dolayı Manayı Etkilemeyen Kıraat Farklılıkları

Yukarıdaki başlıklar altında ele alınamayan ve değişik sebeplerden ileri gelip de manayı etkilemeyen bir takım kıraat farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin Ali el-Kârî, Bakara sûresinin 85. âyetindeki “أَسْرَى”/üsârâ” kelimesini, Hamza’nın kıraatinde “أَسْرَى”/esrâ” şeklinde farklı bir cemi kipiyle okuduğunu zikreder.²¹² Konuyla ilgili bir başka örnek de Bakara sûresi 97. âyetteki “جَبْرِيلَ”/Cibrîl” kelimesidir. Ali el-Kârî, bu kelimenin farklı şekillerde okunduğunu kaydeder. Bunlardan biri “ج/cîm” ve “ر/râ” harfini kesrayla “جَبْرِيلَ/Cibrîl”; diğeri de “ج/cîm” harfini fetha “ر/râ” harfini de kesrayla “جَبْرِيلَ/cebrîl;” üçüncüsü de “ج/cîm” ve “ر/râ”yı fetha ve “ر/râ”dan sonra “أ/hemze” ve “أ/hemze”den sonra da “ي/yâ” harfini eklemek sûretiyle “جَبْرِيلَ/cebraîle” şeklindeki okunuşları olduğunu kaydeder. O, bunların tamamının mütevâtir kıraatler olduğunu ilâve eder.²¹³

²¹⁰ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/476.

²¹¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 3/178.

²¹² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/8.

²¹³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/95.

Benzer durum “مِكْيَال/mikyâl” kelimesi için de söz konusudur. Ali el-Kârî, Bakara sûresi 98. âyetteki “وَمِكَال/mîkâle” kelimesinin muteber üç vüçhâtının bulunduğunu, bunların “مِكْيَال/mikyâle”, “مِكَايِل/mîkâile” ve “مِكَايِل/mîkâile” şeklinde olduğunu söyler. Ancak burada Ali el-Kârî, bu kıraatlerin kimlere ait olduğunu belirtmez.²¹⁴

“إِبْرَاهِيم/İbrâhim” kelimesi için de durum aynıdır. Ali el-Kârî, Bakara sûresi 124. âyetindeki “إِبْرَاهِيم/İbrâhîm” kelimesinin Şâmî kıraatinde “إِبْرَاهِم/İbrâhame” şeklinde olduğunu söyler.²¹⁵ Ayrıca o, En’âm sûresi 86. âyetteki “وَالْيَسَعَ/velyese’a” kelimesini Hamza ve Kisâ’î’nin “وَالْيَسَعَ/vellyese’a” şeklinde okuduklarını nakleder. Her iki kıraate göre de önlerindeki (ال) takısı ‘Acem-’alemden dolayıdır. Ali el-Kârî, bunun “رَأَيْتَ الْوَلِيدَ بْنَ الْيَزِيدِ” ifadesindeki el-Yezîd’in önündeki (ال) gibi olduğunu söyler.²¹⁶

Konuyla ilgili son örnek ise Tevbe sûresi 30. âyetteki “عُزَيْرٌ/Uzeyrun” kelimesidir. Ali el-Kârî, İmam Âsım ve Kisâ’î’nin bunu Arapça kelime kabul edip tenvinle okurlarken, diğer kurrânın, onu ‘alem ve ‘ucme kabul edip ğayr-i munsarif okuduklarını haber verir.²¹⁷

Bu kıraat farklılıklarının ‘Acem isimlerin okunuşundan ileri geldiği, hangi kıraatle okunursa okunsun her birinin de muayyen bir şahsa delaleti anlaşılmaktadır. ed-Dânî, Resm-ü Osmânî’de, “عمرن, هرون, اسحق, اسمعيل, إبراهيم” gibi ‘Acem isimlerin ittifakla “elif”’in hazfıyla yazıldığını belirtir.²¹⁸ Kıraat imamlarından İbn Âmir’in ilk râvîsi Hişâm, Bakara sûresinin tamamında “إِبْرَاهِيم/İbrâhim” kelimesinde “ها/hâ” harfinden sonra “/elif” ziyadesiyle “إِبْرَاهِم/İbrâhame” şeklinde okurken; ikinci ravisi İbn Zekvân’ın ise iki vechi vardır. Birinci vecih Hişâm’ın okuduğu gibi, ikinci vecih ise “ها/hâ” harfinden sonra “ي/ya” harfinin ziyadesiyle “إِبْرَاهِيم/İbrâhîm” şeklindedir. İbn Zekvân ise Bakara sûresi

²¹⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/96. Bu üç farklı kıraati okuyanlar, Ebû ‘Amr, Hafs ve Ya’kûb, “مِكْيَال/mikyâle”; Nâfi‘, Ebû Ca’fer ve Kunbül bir rivâyetinde “مِكَايِل/mîkâile”; bu kurrânın dışındakiler, “مِكَايِل/mîkâile” şeklinde okurlar. Bk. Hârûf, *el-Müyesser*, 30.

²¹⁵ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/115.

²¹⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/46.

²¹⁷ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/294.

²¹⁸ Dânî, *el-Muknî*, 22.

dışında diğer kurrâ gibi “إِبْرَاهِيمَ/İbrâhîm” şeklinde okur.²¹⁹ Ayrıca Ali el-Kârî, Bakara sûresi 124. âyetindeki “إِبْرَاهِيمَ/İbrâhîm” kelimesini eş-Şâmî kıraatinde اِبْرَاهِمَ şeklinde okunduğunu belirtir. Görüldüğü üzere o, kelimenin sadece fonetik okunuşunu belirtmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi kıraat eserlerinin birçoğu bu ve benzeri yerlerdeki kıraatleri takdimde kelimenin okunuşuyla ilgili detaycı bir üslup kullanır. Yine bu tarz eserler, Kur’ân’ın diğer yerlerinde geçen bu kelimeyle ilgili kıraatleri belirtirken örnek olarak; بَكَسِرَ الْهَاءِ وَيَاءِ سَاكِنَةٍ ya da بَفَتْحِ الْهَاءِ وَأَلْفٍ بَعْدَهَا ya da بَعْدَهَا şeklinde²²⁰ benzer ifadelerle belirtirler. Ali el-Kârî’nin bu kelimeyle ilgili sadece ilk geçtiği yer olan Bakara sûresi 124. âyette bilgi vermesi ihtisar amaçlı olduğunu düşündürmektedir. Zira Ali el-Kârî, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “إِبْرَاهِيمَ” gibi anlam değişikliğine yol açmayan farklı vücûhâtâ sahip kelimelerle ilgili olarak sadece kıraat ilmine yönelik açıklamalarda bulunur.

Ali el-Kârî’nin tefsirinde bunlara ilave olarak Bakara sûresinin 283. âyetindeki “رِهَانٌ/rihân” kelimesini Mekkî ve Basrî’nin “رُحْنٌ/ruhunün” şeklinde iki damme ile²²¹ Âl-i İmrân 97. âyetteki “حِجُّ الْبَيْتِ/hıccül beyt” terkindeki “حِجُّ/hiccu” kelimesini Hafs, Hamza, Kisâî’nin kesralı;²²² Âl-i İmrân 140. âyetteki “قَرْحٌ/karhun” kelimesini Hamza, Kisâî ve Ebû Bekr’in “قُرْحٌ/kurhun” şeklinde “ق/âf”ı dammeyle;²²³ Nisâ sûresi 11. âyetteki “فَلِأُمِّهِ/feliümmihî” kelimesindeki “/hemze”yi Hamza ve Kisâî’nin kesrayla,²²⁴ Enfâl sûresi 42. âyetinde iki defa geçen “بِالْعُدْوَةِ/bil’udveti” kelimelerini “عِدْوَةٌ/adve”, “عِدْوَةٌ/idve” ve “عِدْوَةٌ/udve” şeklinde üç harekeyle okunduğunu ancak ibn Kesîr ve Ebû Amr’ın kesreyle “عِدْوَةٌ/idve” şeklinde okudukları bilgisini paylaşır. Bununla beraber o, fetha okuyuşun şâz olduğunu²²⁵ da belirtir²²⁶. Netice itibariyle onun tefsirinde burada zikredilemeyecek kadar çok örnek olduğunu belirtmekte fayda vardır.

²¹⁹ Kâdî, *el-Vâfi*, 210.

²²⁰ Kâdî, *el-Vâfi*, 210.

²²¹ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/250.

²²² Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1 /316.

²²³ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/345.

²²⁴ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 1/399.

²²⁵ Belirtilen kelimedeki şâz okuyuş için bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 54.

²²⁶ Ali el-Kârî, *Envâru’l-Kur’ân*, 2/256-257.

Ali el-Kârî, tefsirinde manayı etkilemeyen ve bir sebebe de bağlanamayan birtakım kıraat farklılıklarından bahsetmektedir. Bu tür kıraat farklılıklarının olduğu kelimelerdeki değişiklikler, onların çok geniş bir coğrafyada isti‘maliyle ya da kelimenin farklı telaffuzunun bir anlam değişikliğine götürmemesi sebebiyle izah edilebilir. Bunu da Kur’ân-ı Kerîm’in i‘caz oluşunun bir sonucu olarak görmek gerekir.



SONUÇ

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Peygamber (s.a.v.)'den telakki edildiği hâliyle hiçbir değişiklik olmaksızın ve onun okutup öğrettiği şekilde daha sonraki nesillere aktarmayı hedef edinmiş bir disiplindir. Buna mukabil tefsir ilmi de dil, gramer, rivâyet, tarih ilminin yanı sıra diğer ilimlerin verilerinden hareketle Kur'ân-ı Kerîm'i açıklama ve yorumlamayı kendisine gaye edinmiştir. Söz konusu bu iki disiplin arasındaki ilişkinin ortaya konması son derece önemlidir. İşte bu çalışmada Ali el-Kârî'nin, *Envâru'l-Kur'ân* ve *esrâru'l-Furkân* adlı eseri üzerinden kıraat vücûhâtının anlam ve yoruma etki etmesi bakımından kıraat-tefsir ilişkisi incelenmiştir.

Ali el-Kârî, onuncu yüzyılın başlarında Herat'ta doğmuş, hicrî 1014/1606'da Mekke'de vefat etmiş, müteahhirûn dönem âlimidir. Hayatını ilim öğrenme ve öğretmeye adanmış Ali el-Kârî, son derece zühd ve takva sahibidir. Bu nedenle o, hayatı boyunca yöneticilerden uzak durmayı tercih etmiştir.

Çok yönlü bir âlim olan Ali el-Kârî'nin ilme muhabbet ve düşkünlüğü, onun Mekke'ye göç etmesine sebep olmuştur. O, burada ileri gelen ilim adamlarından ilim tahsil etmiş; Kur'ân, hadîs, akîde, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerle meşgul olmuş ve bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir. Ayrıca Ali el-Kârî, kıraat alanında kârî ünvanını kesbetmiş ve bu alanda otorite kabul edilmiştir. Bunların dışında o, hat sanatıyla da ilgilenmiş ve hatta geçimini bu yolla temin etmiştir.

Ali el-Kârî'nin tefsir alanında *Envâru'l-Kur'ân* ve *esrâru'l-Furkân* ve *Hâşiyetü'l-Cemâleyn 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn* olmak üzere tefsir disipliniinde iki temel eseri bulunmaktadır. Bunlardan *Envâru'l-Kur'ân*, kıraat ilminin tefsirdeki yerini tespit etme açısından son derece önemlidir. Nitekim bunun araştırılmasına yönelik olarak yapılan bu çalışmada, onun tefsirinde kıraat farklılıklarına temas edip edip etmediği, bu kıraat farklılıklarından kaynaklanan mana farklılıklarına değinip değinmediği ve bu konuda nasıl bir yöntem benimsediği araştırılmıştır. Bu bağlamda da konu, manayı etkileyen ve etkilemeyen kıraatlerle bunlardan manayı etkileyen kıraatler sarf ve nahiv açısından incelenmiştir. Her şeyden önce şunu

belirtmek gerekir ki Ali el-Kârî'nin tefsirinde ister manayı etkileyen isterse manayı etkilemeyen kıraat farklılıkları olsun o, hemen hemen bütün kıraat farklılıklarına temas etmiştir. Dolayısıyla onun tefsiri bu açıdan çok zengindir. Diğer taraftan o, farklı kıraatlerin kimler tarafından okunduğunu çoğunlukla belirtirken kimi zaman ise kıraat sahibinden bahsetmeksizin doğrudan kıraatin kendisini zikrettiği tespit edilmiştir. Ayrıca o, kıraat imamlarına genellikle isimleriyle kimi zaman da beldeleriyle atıf yapmıştır.

Sarf temelli manayı etkileyen kıraat farklılıklarının müfred-cem'i kullanımı, müzekker-müennes münasebeti, malum-mechûl kullanımı, farklı zaman kipinin isti'mâli, bâb değişimi, isim-sıfat-mastarın farklı formunun tercihi, farklı şahıs kipinin kullanımıyla ilgili olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda Ali el-Kârî'nin kıraat ihtilaflarından ileri gelen mana farklılıklarını, mümkün oldukça cemetmeye gittiği müşahade edilmiştir. Örneğin, müfred-cem'i kullanımından kaynaklanan mana farklılıklarında Ali el-Kârî, "Müfred okunuş ile cins isim kastedilir." diyerek mana farklılıklarını gidermeye çalışmıştır. Nitekim bu uygulamasıyla onun Kur'ân'da anlam birlikteliğini amaçladığı tespit edilmiştir. Ali el-Kârî, müzekker-müennes uyumu veya fiilin malum veya meçhûl oluşu, bâb değişikliği ve diğer nedenlerden kaynaklanan kıraat farklılıklarını ise Arap gramer kurallarına uygunluğu açısından değerlendirmiş ve kıraat farklılıklarının sebep olabileceği anlam farklılıkları üzerinde çokça durmamıştır. **Zira o, bu neviden kıraat ihtilafları arasında ciddi anlam farklılıkları görmemektedir. Aksine** Ali el-Kârî'nin bu ihtilafları, küçük nüanslar kabul etmesi yanında söz konusu nevilerden kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın üslûbu ve nazmı gibi hususlara olumsuz etkisinin olmadığı kanaati tespit edilmiştir. Ona göre şahıs kipi açısından kaynaklanan kıraat farklılıklarında mana cihetinden ufak değişiklikler olmakla birlikte bunlar manayı ortadan kaldırmayıp aksine manayı başka açılardan daha tekidli, güzel, derin ve etkileyici kılmaktadır.

Ali el-Kârî'nin tefsirinde nahiv eksenli manayı etkileyen kıraat farklılıklarının atıf, nâkıs fiilin ismi-haberi, isim-sıfat tamlaması, fiil-fâil-mef'ûl münasebeti ve mübtedâ-haber konularıyla ilgili oldukları saptanmıştır. Bu doğrultuda o, kıraat farklılıklarını belirtmekle beraber onun genel manada nasıl bir

anlam değişikliğinin meydana geldiğine değinmediği görülmüş ve nahiv açısından kıraat vecihlerinin sıhhatini tartışmadığı müşahede edilmiştir. Ali el-K r , atıftan kaynaklanan anlam farklılığının bulunduğu abdest  yetinde olduğu gibi kimi zaman manayı tercihte had s ilmine de başvurmuştur. Ayrıca bu tür konuların sebep olduğu mana farklılıklarında itikat ve amelde mensubu olduğu ekolün görüşünü benimsediği anlaşılmıştır.

Ali el-K r 'nin tefsirinde mezk r konular dışında, manayı etkileyen diğer kıraat farklılıkları harf ve kelime farklılığı, takd m ve te'h r, edatların okunuşu, cümlenin yapısı ile harf-kelime ekleme veya eksiltmeye dairdir. O, bu tür yerlerde kıraat farklılıklarını belirtmiş ve yer yer bunların ne tür bir anlam değişikliği oluşturduğunu izah etmiştir. Ali el-K r 'nin tefsirinde fonetik nedenlerden kaynaklı kıraat farklılıkları ise idę m, ibd l, im le, hazf, nakl, işm m, h -i sekt gibi konular olmakla birlikte bu türden uygulamalar, Kur' n'ın manasına etki etmemektedir. Netice olarak Ali el-K r 'nin *Env ru'l-Kur' n ve esr ru'l-Furk n* adlı tefsirinde kıraat ihtilaflarına önemli oranda yer ayrıldığı ve bunların tefsir ilmine etkilerinin görüldüğü anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. “Mushaf İmlasında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi”. *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (Haziran 2015), 7-44.
- ‘Abdûlmün‘im, Abdurrahmân. *Mu‘cemü’l-mustalahât ve’l-elfâzi’l-fikhiyye*. 3 Cilt. B.y.: Dâru’l-Fadîle, ts.
- Acar, Mehmet Maşuk. “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 322-343.
- Acar, Mehmet Maşuk. “Kur’ân’ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Aralık 2022), 243-267.
- Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Afğânî, Saîd. “Mukaddime”. *Huccetü’l-kirâât*. mlf. Ebü Zür‘a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 5. Basım, 1418/1997.
- Akbaba, Ahmet Arif. *İbn Cüzeyy’in et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşü’l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akkuş, Murat. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: et-Tahrîr ve’t-Tenvîr Örneği*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Akpınar, Fatih. *Zeccâc’ın Meâni’l-Kur’ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Âl-ü İsmâîl, Nebîl b. Muhammed İbrâhîm. *‘İlmü’l-kirâât neş’etühû etvâruhû eseruhû fî’l-‘ulûmi’ş-şerî‘a*. Riyad: Mektebetü’t-Tevbe, 1421/2000.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed. *ed-Dâbidîyye li’ş-Şâtubiyyeti’l-Lâmiyye*. thk. Berîk b. Saîd el-Karnî. Riyad: y.y., 1428/2007.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrâru'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevdû'a*. thk. Muhammed b. Lütî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Hibâtü's-seniyye 'aliyye 'alâ ebyâti's-Şâtibiyyeti'r-râiyye*. thk. Abdurrahmân b. 'Abdilazîz b. 'Abdillâh b. 'Abdilkerîm es-Südeys. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Taybeti'l-Hadrâ', Doktora Tezi, 1422/2001.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1994.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Mes'ele fî'l-besmele*, thk. Abdülhakîm el-Enîs Dubai: Dâiratü's-Şûni'l-İslâmiyye ve'l-'Ameli'l-Hayrî, 1434/2012.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atâyâ. Dımaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1427/2006.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Mukaddimetü's-sâlime fî havfî'l-hâtıme*. thk. Meşhûr Hasen Selmân. Amman: Dâru Ammâr, 1409/1989.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Envâru'l-Kur'ân ve esrâru'l-Furkân*. thk. Nâci Süveyd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1434/2013.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Fethu bâbi'l-'inâye bi şerhi'n-Nükâye*. thk. Muhammed Nizâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1418/1997.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Hâşiyetü tahrîci kırâati'l-Beydâvî*. Müstensih: 'Abdüşşekûr b. 'Abdilğafûr es-Sıddîkî. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 29, 1a-181b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtih fî şerhi Mişkâtî'l-mesâbih*. thk. Cemâl 'Îtânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şemmü'l-'avârid fî Zemmi'r-Revâfid*. thk. Mecîd el-Halef. Kahire: Merkezü'l-Furkân li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1425/2004.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'ş-Şâtibiyye*. Delhi: Matba'atü'l-Müctebâi, h. 1348.

Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtubi-muhammed-b-ahmed>

Âlûsî, Nu'mân b. 'Abdillâh. *Cilâü'l-'ayneyn fî muhkemeti'l-Ahmedeyn*. Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1401/1981.

'Askalânî, Şihâbü'd-Dîn Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer. 15 Cilt. *Tehzîbü't-tehzîb*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1993.

Aşşâ, Semer. *el-Best fî'l-kırââtî'l-'aşr*. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru's-Selâm, 1424/2004.

'Ayderûs, Muhyiddîn Abdülkâdir, *en-Nûru's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'aşir*. thk. Ahmed Hâlû vd. Beyrut: Dâru Sâdir, 2001.

Aykut, Süleyman. *Ebü Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kiraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'ârîfîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Târîhi'l-'Arabî, 1951.

Baydemir, Hasan. *Celâleyn Tefsiri'nde Kiraatlere Yaklaşım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Bayraktutan, Osman. “Semantik Analiz Yöntemi Açısından ‘Tevâtür’ Kavramı”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Nisan 2015), 99-119.
- Bayraktutan, Osman. “Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), 91-135.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Âhâd Kavramı*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Müdrec Kavramı*. Ankara: Sonçağ, 2023.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Bâz, Muhammed Abbâs. *Mebâhis fî ‘ilmi’l-kırâât me’a beyâni usûli rivâyeti Hafs*. Kâhire: Dâru’l-Kelim, 1425/2004.
- Bâzemûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kırâât ve eseruhâ fî t-tefsîr ve l-ahkâm*. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-Hicre, 1996.
- Bedr, Fârûk Hâmid. *Târîhu Afğânistân min kubeyli’l-fethi’l-İslâmî hattâ vaktinâ el-hâdir*. Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, 1980.
- Bennâ, Muhammed b. ‘Abdilğânî ed-Dimyâtî. *İthâfû fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’ate ‘aşer*. thk. Şa’bân Muhammed İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, Kahire: Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, 1407/1987.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa’îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl: Tefsîru’l-Beydâvî*. thk. Muhammed ‘Abdurrahmân el-Mar’aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut: Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, ts.
- Birişik, Abdulhamit. “Hasan-ı Basrî/4”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-i-basri#4>
- Birişik, Abdülhamit. “İ’râbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irabul-kuran>
- Birişik, Abdülhamit. “Tefsir/1”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir#1>

- Birişik, Abdülhamit. “Ulûmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV, 2012.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yay., 2. Basım, 2014.
- Bosat, Sait. *Kırâat İlmi Açısından Âlûsî Tefsiri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1423/2002.
- Bulşerî, Yasir Hamza. *Cühûdü Molla Ali el-Kârî fî’l-kırâati ve ‘ulûmihâ*. Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009.
- Ca‘berî, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl. *Cemîletü erbâbi’l-merâsid fî şerhi ‘Akîleti erbâbi’l-kasâid*. thk. Muhammed İlyas Muhammed Enver. Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Doktora Tezi, h. 1422.
- Can, Ali. “Aliyyü’l-Kârî’nin Envârü’l-Kur’ân ve Esrârü’l-Furkân Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2012), 37-65.
- Can, Ali. “Aliyyü’l-Kârî’nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2013), 128-174.
- Celâl, Yahyâ Ahmed Süleymân. *Kavâ‘idü’t-tercîh ve’l-ihyâr fî’l-kırâât ‘inde’l-imâm Mekî b. Tâlib el-Kaysî*. Ürdün: el-Câmi‘atü’l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Cermî, İbrâhîm Muhammed. *el-İmâmü’ş-Şâtıbî: Seyyidü’l-kurrâ*. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Ciştî, Muhammed Abdülhalîm. *el-Bidâ‘atü’l-müzccâh limen yutâli‘u’l-mirkâh fî şerhi’l-Mişkâh*. Pakistan: Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1392/1972.

Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Kahire: Mektebetü's-Safâ, 1420/1999.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

Çimen, Abdullah Emin. “Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fâsıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme”. *Dinî Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan-2007), 189-236.

Çollak, Fatih. “Revm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/revm>

Dabbâ‘, Ali Muhammed. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe*. haz. Muhammed Ali Halef el-Hüseynî. Kahire: Abdülhamîd Ahmed Hanefî, ts.

Dağdeviren, Alican. “Kur’ân’ın Fonetik İ‘câzı”. *Sakarya Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Haziran 2009), 69- 88.

Dağdeviren, Alican. “Kur’ânî Anlatımda İstifham Hemzesi”. *Usûl İslâm Araştırmaları* 27 (Haziran 2017), 49-72.

Dânî, Ebû ‘Amr Osmân b. Sa‘îd. *el-Ahrufü's-seb‘a li'l-Kur’ân*. thk. Abdülmüheymin Tahhân. Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1418/1997.

Dânî, Ebû ‘Amr Osmân b. Sa‘îd. *el-Mukni‘ fî ma‘rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. thk. Nûra bint Hasen b. Fehd el-Humeyyed. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 1431/2010.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Sekizinci Basım, 2021.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2001.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.

Desûkî, Şemsüddîn Muhammed ‘Ârif. *Hâşiyetü'd-Desûkî ‘ale’s-Şerhi'l-Kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr. ts.

- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'îd. *Mu'cemü'l-mustalahât fî 'ilmeyi't-tecvîd ve'l-kırâât*. Riyad: Cami'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1425/2004.
- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'îd. *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008.
- Ebü Ğudde, 'Abdulfettâh. "Mukaddimetü 'Abdulfettâh Ebî Ğudde". *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. mlf. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî. thk. Muhammed Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Ebü Kemîl, Hâlid Muhammed Halîl. *Tahkîku'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti'l-vâride fî'l-eczâi's-sitteti'l-ûlâ mine'l-Kur'âni'l-Kerîm "Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl" li'l-imâm en-Nesefî*. Gazze: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1436/2015.
- Ebü Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-'meânî min Hırzi'l-emânî fî'l-kırâati's-seb'*. thk. İbrahim 'Atve 'Avâd. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1982.
- Ebü'l-Cûd, Halid Hasen. "Mukaddime". *İthâfü'l-berare bimâ sekete 'anhü Neşrü'l-aşere: Tahrîru'n-Neşr*. mlf. Mustafa b. 'Abdirrahmân el-İzmîrî. 5-34. Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 1428/2007.
- Endelusî, Ebü 'Ubeyd el-Bekrî. *Mu'cemü meste'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi'*. thk. Mustafa es-Sakâ. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1364/1945.
- Ensârî, Zekerîyyâ b. Ahmed. *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Fergâlî Seyyid Arabâvî. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyhi li't-Türâs, h. 1428.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Me'âni'l-kırâât*, thk. 'Îd Mustafa Dervîş - 'İvad b. Hamd el-Kavzî. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1412-1413/1991-1993.
- Fadlî, 'Abdülhâdî. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye târîhun ve ta'rîfün*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1405/1985.

- Fârisî, Ebû 'Ali el-Hasen b. 'Abdilğaffâr. *el-Hucce fî 'ileli'l-kırââtî's-seb'*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Faryâbî, Nazar Muhammed. "Mukaddime". *Ma 'rifetü'n-nüssâk fî ma 'rifeti sivâk*. mlf. Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî. Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1990.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. 'Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmusu'l-muhît*. thk. Mektebü Tahkîkî't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 331-355.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2017), 245-257.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri". *Usûl* 32 (2019), 165-182.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yay., 2018.
- Gülle, Sıtkı. *Tecvîd İlmi ve Dersleri*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2012.
- Ğâbe, 'Abdülhalîm Muhammed el-Hâdî. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye târîhuhâ sübûtühâ hücciyetühâ ve ahkâmühâ*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.

- Ğazzî, Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâira bi a'yâni'l-mieti'l-âşira*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3 Cilt. 1418/1997.
- Halebî, Alî b. İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîratü'l-Halebiyye: İnsânü'l-uyûn fî sîrati'l-emîni'l-me'mûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, h. 1427.
- Hamdân, Ömer Yûsuf. *el-Ehvâzî ve cühûdühû fî 'ulûmi'l-kirâât ve küt'atün min Kitâbi'l-İknâ' ve küt'atün min Kitâbi't-Teferrüdi ve'l-ittifâk li'l-Ehvâzî*. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1430/2009.
- Hamevî, Muhammed b. Ebi'r-Rıza. *el-Kavâid ve'l-işârât fî usûli'l-kirâât*. thk. Muhammed el-Hasen el-Bekkâr. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Harekât, İbrahim. "Fas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fas--fas>
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müyesser fî'l-kirâati'l-erba'i 'aşera*. Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1420/2000.
- Hocavî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Fikrû's-sâmî fî târihi'l-fikhi'l-İslâmî*. B.y.: Matba'atü İdâratî'l-Ma'ârif, h. 1345.
- Hüseynî, Abdülhay. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.
- Itr, Hasan Ziyâüddîn. *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-kirâati minhâ*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1988.
- İbn 'Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. 'Abdilazîz. *er-Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn 'Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *Tenvîru'l-ma'na's-sedîd ve tenvîrü'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbil-Mecîd (et-Tahrîr ve't-Tenvîr)*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

- İbn Ebî Hâşim, Ebû Tâhir Abdülvâhid. *Ahbâru'n-nahviyyîn*. thk. Mecdî Fethî. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, h. 1410.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *Mekâyîsü'l-lügâ*. thk. Abdüsselâm Muhammed b. Hârûn. 6 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedî'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şü'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakâ vd. 4 Cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Ğarîbü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Sakr. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 17. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 3. Basım, 1419/1999.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *es-Seb'a fî'l-kirâât*. thk. Şevkî Dayf, Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed. *Huccetü'l-kirâât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418/1997.
- İbn-i Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn el-Mağribî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir, 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak, 2004.
- İbnü'l-'Arabî, Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü 'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1406-1414/1986-1993.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*. tsh. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Metnü'd-Dürrati'l-Mudiyye*, tsh. Temîm ez-Zü'bî. Medîne: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1414/1994.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Abdulhay el-Fermavî. B.y.: y.y., 1397/1977.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tahbîru't-Teysîr fî kirâati'l-eimmeti'l-'aşera*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*. thk. 'Âdil İbrahim Muhammed Rufâî. Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushafi'sh-Şerîf, h. 1433.

İbnü'l-Cezerî. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Dâru İbni'l-Cezerî, 1433/2012.

- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Ali b. Osmân b. Muhammed el-'Uzrî. *Sirâcü'l-kârîi'l-mübtedî ve tezkâru'l-mukrîi'l-müntehî*. tsh. Muhammed Abdülkâdir Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî. *el-Havâşî'l-müf'hime: Şerhu'l-Mukaddime*. haz. Ebû 'Âsım Hasen b. 'Abbâs b. Kutb. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1427/2006.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-'Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed es-Sümâtî el-İşbîlî. *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekârîi*. thk. Hâtım Salih ed-Dâmin. Şarika: Mektebetü's-Sahâbe, Kahire: Mektebetü't-Tâbi'in, 2007.
- İbrahim, Musa İbrahim: *Bühûsün menheciyye fî ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Amman: Dâru Ammân, 1996.
- İlhan, İhsan. *Kurtubî Tefsirinde Kıraat Olgusu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sûrecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- 'İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. 'Abdilmelik. *Semtu'n-nücûm el-'avâli fî enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvad. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İshak, Ali Şüvâh. *Mu'cemü müsannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru'r-Rufâî, 1403-1404/1983-1984.
- İsmail, Şa'bân Muhammed. *Resmü'l-mushaf ve dabtühû beyne't-tevkîfi ve'l-istilâhâtî'l-hadîse*. Kahire: Dâru's-Selâm, İskenderiye: Dâru's-Selâm, 3. Basım, 1433/2012.

- Kâdî, ‘Abdülfettâh b. ‘Abdilğânî *el-Büdü’rû’z-zâhire fî’l-kırââtî’l-‘aşri’l-mütevâtira min tarîkeyi’ş-Şâtıbiyye ve’d-Dürre*. Medîne: Mektebetü’ d-Dâr, 1404.
- Kâdî, Abdülfettâh b. ‘Abdilğânî, *el-Vâfî fî şerhi’ş-Şâtıbiyye fî’l-kırââtî’s-seb’*. Medîne: Mektebetü’ d-Dâr, 8. Basım, 1410/1989.
- Karabulut, Ali Rıza – Karabulut, Ahmet Turan. *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsî’l-İslâmî fî Mektebâtî’l-‘Âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru’l-Akabe, 2001.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Sonsuz Mucize Kur’ân*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- Karadaş, Cağfer. “Ali el-Kârî’nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-299.
- Karakılıç, Ali Celâleddin *Tecvîd İlmi: Kur’ân-ı Kerîm okuma kaideleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 7. Basım, 2012.
- Karnî, Berîk b. Saîd. “Mukaddime”, *ed-Dâbıdiyye li’ş-Şâtıbiyyeti’l-Lâmiyye*. mlf. Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî. Riyad: y.y., 1428.
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü’l-işârât li fînûni’l-kırâât*. thk. Merkezü’ d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye. 10 Cilt. Medine: Mücemme‘u’l-Melik Fehd li Tıbbâ‘atî’l-Mushafî’ş-Şerîf, 1434.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. ‘Abdillâh. *Keşfü’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1067/1941.
- Kattân, Mennâ‘. *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 7. Basım, 2000.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu‘cemü’l-müellifîn: Terâcimi musannifi’l-‘Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ, Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-‘Arabî, 1376/1957.

Kettânî, Muhammed b. ‘Abdilhay b. ‘Abdilkebîr b. Muhammed. *Fehrasü’l-fehârisi ve’l-esbâti ve mi‘cemü’l-me‘âcimi ve’l-meşîhâti ve’l-müselselât*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2. Basım, 1982.

Kettânî, Muhammed b. Ebü’l-Feyd el-İdrîsî. *er-Risâletü’l-müstatrefe li beyân meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerreffe*. thk. Muhammed el-Muntasir b. Muhammed ez-Zemzemî. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 6. Basım, 1421/2000.

Kılıç, Mustafa. “*Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ında Kıraat Olgusu*”. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Kınnevcî, Sıddîk b. Hasen. *Ebcedü’l-‘ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1978.

Kirmânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Nasr. *Şevâzzü’l-kırâât*. thk. Şemrân el-‘Aclî. Beyrut: Müessesetü’l-Belâğ, ts.

Koçkuzu, Ali Osman. “Ebü’t-Tufeyl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebut-tufeyl>

Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: TDV, 2006.

Kudât, Muhammed Ahmed Müflih vd. *Mukaddimât fî ‘ilmi’l-kırâât*. Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001.

Kurtubî, Ebû Abdillâh el-Endelusî, *el-Vecîz fî fedâili’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. thk. Alâüddîn Ali Rızâ. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1412/1991.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Şemsüddîn. *el-Câmi’ li ‘ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdülmuhsin et-Türkî vd. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/ 2006.

Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. “Tarabü'l-emâsil”. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. mlf. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1418/1998.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 8. Basım, 1425/2004.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *et-Ta'likâtü's-seniyye 'ale'l-Fevâidi'l-behiyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. ts.

Mar'aşî, Ebû Bekr (Saçaklızâde). *Cühdü'l-mukill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2. Basım, 2008.

Maşalı, Mehmet Emin. “Kıraatların İntişarında Fikhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 467-470.

Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf/1”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mushaf#1>

Matrafî, Müsâ'id. *Mollâ Alî el-Kârî ve ârâühü'l-i'tikâdiyye*. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*. thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, ts.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kirââti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan. 2 Cilt. Dimaşk: Matbûâtu Mücemme'i'l-Lüğati'l-'Arabiyye, 1394/1974.

Merâğî, Abdullah Mustafa. *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*. Beyrut: Muhammed Emîn Demec, 2. Basım, 1394/1974.

Mersafî, Abdülfettâh el-Mısırî eş-Şâfi'î. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü Taybe, 2. Basım, ts.

Mertoğlu, M. Suat. “Üslûbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Erişim 19 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uslubul-kuran>

Mes’ûl, Abdülalî. *Mu‘cemü mustalahâti ‘ilmi’l-kırâati’l-Kur’âniyye*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 1428/2007.

Mirdâd, Abdullah Ebü’l-Hayr. *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri’n-nûri ve’z-züher fî terâcimi efâdili Mekke*. Cidde: ‘Âlemü’l-Ma‘rife, 2. Basım, 1406/1986.

Molla, Abdullah. “Dirâse”. *Reddû’l-füsûs*. mlf. Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî. Mekke: Mektebetü Câmi‘ati Ümmi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1409.

Mu‘allimî, Abdullah b. ‘Abdirrahmân b. ‘Abdirrahîm. *A‘lâmü’l-Mekkiyyîn mine’l-karni’t-tâsi’i ile’l-karni’r-râbiî’ ‘aşri’l-hicrî*. 2 Cilt. Mekke: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, Medîne: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 1421/2000.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *Rihâbü’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, 1400/1980.

Muhibbî, Fadlullâh, *Hulâsatü’l-eser fî a’yâni’l-karni’l-hâdî ‘aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.

Muhtâr, Muhammed el-Emîn Muhammed. *el-İdmârü’l-belâğî fî’l-kırâati’l-Kur’âniyye*. Şarika: ‘Âsımetü’s-Sekafeti’l-İslâmiyye, 2014.

Murâd, Osmân Süleymân. *el-Vâfi fî şerhi’s-selsebîli’ş-şâfi fî ilmi’t-tecvîd*. thk. Tevfik Es‘ad - Muhammed Hâlid Mansûr. Amman: Dâru Ammâr, 1423/2002.

Murâdî, Muhammed Halil. *Silkü’d-Dürer fî a’yâni’l-karni’s-sânî ‘aşer*. 4. Cilt. Bulak: Matba‘atü’l-Emîriyye el-‘Âmira, 1301.

Müessesetü Âli’l-Beyt. *Fehresü’ş-şâmil li’t-türâsi’l-‘Arabiyyi’l-İslâmiyyi’l-mahtût* (*‘Ulûmu’l-Kur’ân: Mahtûtâtü’t-Tecvîd*). 3 Cilt. Amman: el-Mücemme‘u’l-Melekî li Buhûsi’l-Hadâratî’l-İslâmiyye, 1406/1986.

Müessesetü Âli'l-Beyt. *Fehresü's-şâmil li't-türâsi'l-'Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût (Mahtûtâtü't-Tefsîr ve 'Ulûmihî)*. 2 Cilt. Amman: el-Mücemme'u'l-Melekî li Buhûsi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 1410/1989.

Müslim, el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.

Müzeynî, 'Abdülazîz b. Süleymân b. İbrahim. *Mebâhis fî 'ilmi'l-kirâât*. Riyad: Dâru Künûzi İşbîliya, 1432/2011.

Nasr, 'Atıyye Kâbil. *Ğâyetü'l-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*. b.y.: y.y., 4. Basım, 1414/1994.

Nasr, Muhammed b. Hüseyin. *İhtiyârâtü'l-İmâm Ebî Ubeyd el-Kâsım b. es-Sellâm ve menhecühû fî'l-kirâa*. Ürdün: Dâru'l-Hâmid li'n-Neşr, 1999.

Nesefî, Ebü'l-Berekât. Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1419/1998.

Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kirââtî'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

Öksüz, Ali Haydar. *Kıraat İlmi açısından Celâleyn Tefsiri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Önkal, Ahmet, "Müseylimetülkezzâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/museylimetulkezzab>

Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Pâlûvî, Hâmid b. 'Abdîfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. Dubai: Caîzetü Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1442/2020.

Pilgır, Muhammet. *Kıraat İlminde İsnad Meselesi*. (Ankara: İlahiyat, 2022).

- Pilgır, Muhammet. *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlâhiyât, 2022.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. Eybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 30 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2. Basım, 1991.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 1977.
- Saylan, Nesrişah. *Kıraat Açısından Begavî Tefsiri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Se'âlebî, Muhammed b. İsmâîl. *et-Temsilü ve'l-muhâdara*. thk. Muhammed el-Hulv. (Riyad: ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1983).
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen 'Alemüddîn Ali b. Muhammed. *el-Vesîle ilâ Keşfi'l-'akîle*. thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 3. Basım, 1426/2005.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân. *et-Tuhfetü'l-lâtîfe fî târihi'l-Medîneti's-Şerîfe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Serakustî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Serakustî. *Kitâbü'l-'Unvân fî'l-kirâati's-seb'*. thk. Züheyr Zâhid, Halîl el-'Atıyye. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1406/1986.
- Sezgin, Fuad. *Târihu't-türâsi'l-'Arabiyye*. çev. Mahmud Fehmî Hicâzî vd. 17 Cilt. Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, 1411/1991.
- Sindî, Ebû Tâhir Abdülkayyûm Abdülğafûr. *Safahâtün fî 'ulûmi'l-kirâât*. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, h. 1415.
- Sütşurup, İhsan. "İbnü'l-Kabâkîbî ve Kırâat İlmine Katkıları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 125-141.

Sütşurup, İhsan. “İbnü’l-Kabâkîbî’nin Mecma’u’s-Sürûr ve Matla’u’s-Şümûs ve’l-Büdûr Adlı Eseri”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2019), 48-67.

Süyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Merkezü’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye. 7 Cilt. Medine: Mücemme’u’l-Melik Fehd li Tıbbâ’ati’l-Mushafî’s-Şerîf, 1426.

Süyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lübbü’l-lübâb fî tahrîri’l-ensâb*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1991.

Süyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü’l-huffâz*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983.

Şâtîbî, Ebü Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef er-Ruaynî. *Metnü’s-Şâtibiyye*. tsh. Muhammed Temîm ez-Zü’bî. Dimaşk: Dâru’l-Gavsânî li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 5. Basım, 1431/2010.

Şelebî, Abdülfettâh İsmâîl. *Resmü’l-mushafî’l-Osmânî ve evhâmü’l-Müsteşrikîne fî kırââti’l-Kur’âni’l-Kerîm ve devâfi’uhâ ve def’uhâ*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 4. Basım, 1419/1999.

Şemmâ’, Muhammed b. ‘Abdirrahmân. “el-Mollâ Alî el-Kârî: Fehresü müellefâtihî ve mâ kütibe ‘anhü”. *Mecelletü Âfâk es-Sekâfe ve’t-Türâs* 1 (Haziran 1993), 62-95.

Şensoy, Sedat. “Nazmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nazmul-kuran>

Şeref, Cemâlüddîn Muhammed. *el-Kırââtü’l-‘aşri’l-mütevâtire min tariki Tayyibeti’n-Neşr*. Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 4. Basım, 1433/2012.

Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Bedru’t-tâli‘ bi mehâsini min badi’l-karni’s-sâbi‘*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr: el-câmi' u beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Tâşköprîzâde, Ahmed b. Mustafâ b. Halîl. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985.
- Taşpınar, Kadir. *Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Tavîl, es-Seyyid Rızk, *fî Ulûmi'l-kırâât: Medhal ve dirâse ve tahkik*. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1405/1985.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Turgut, Hasan. “*Delilleri Kullanma Açısında İnançla İlgili Ayetlerin Farklı Yorumları (Neseî Örneği)*”. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2005.
- Turgut, Hasan. *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2013.
- Türker, Ömer. “Mukâtil b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukatil-b-suleyman>
- Ulu, Arif. “Tâbiîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabiiin>
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isari-tefsir>
- Veledü Ebbâh, Muhammed Muhtâr. *Târîhu'l-kırâât ve'l-kurrâi fî'l-meşrik ve'l-mağrib*. Fas: Isesco, 1422/2001.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İ‘câzü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Erişim 5 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran>

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili (inceleme - tenkitli metin)*. haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

Yezîdî, Ahmed. *el-Ca‘berî ve menhecühû fî Kenzi’l-me‘ânî ve vechü’t-tehânî*. Fas: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1419/1998.

Yûsuf, ‘Azîze bint Hüseyin. “Mukaddime”. *Şerhu’ş-Şâtıbiyye (Dirâse ve tahkîk li usûli’ş-Şâtıbiyye)*. mlf. Molla Ali el-Kârî. Riyad: Câmi‘atü’l-Melik, Yüksek Lisans Tezi, 1423.

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseyinî. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. thk. Dâhî ‘Abdûlbâkî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba‘atü Hukûmeti’l-Kuveyt, 1424/2001.

Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratü’l-huffâz*. tsh. Vizâratü’l-Me‘ârif li’l-Hukûmeti’l-Âliye. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a‘sâr*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*. thk. Muhammed Ali el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1382/1963.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. ‘Abdillâh. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 3. Basım, 1404/1984.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A‘lâm: Kâmûsu terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta‘ribîn ve’l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 1409/1988.



ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu Trabzon’da, hafızlığını Samsun’da tamamladı. 1990 yılında Bursa Gemlik İmam-Hatip Lisesi’nden mezun oldu. Lisans öğrenimini 1995 yılında Medine İslam Üniversitesi Kıraat Fakültesi’nde tamamladı. 2003 yılında İmam-Hatip olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nda göreve başladı. Aynı yıl Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde kursiyer olarak başladığı eğitimini 2005 yılında tamamladı. Bir müddet vaizlik yaptı. 2008-2011 yılları arasında Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde Aşera-Takrib-Tayyibe kursunu bitirdi. Kasım 2019’a kadar aynı eğitim merkezinde Aşera-Takrib-Tayyibe hocalığı görevinde bulundu. Kasım 2019’da öğretim görevlisi olarak girdiği Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Mart 2023’e kadar çalıştı. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda “Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri” adlı yüksek lisans tezini bitirdi. 2023 yılı Mart ayı itibarıyla İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kıraat İlmi Anabilim Dalı’nda Öğretim Görevlisi kadrosunda çalışmaktadır. İyi derecede Arapça bilen Mehmet Kılıç evli ve 3 çocuk babasıdır.